

Минг бир кеча

Иккинчи китоб

АРАБ ЭРТАКЛАРИ

28-55 КЕЧАЛАР

ИККИНЧИ КИТОБ

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2008

«Минг бир кеча» эртаклари ўз мавзуларининг кўплиги, ранго-ранглиги билан ҳам жаҳон адабиёти миқёсида шухрат қозонди. Бу араб эртаклари саккиз томлик китоб шаклида 1960 йилда Ўзбекистон Давлат бадий адабиёт нашриёти томонидан нашр қилинган эди.

Кўпчилик китобхонларнинг талабларига биноан «Минг бир кеча» китобини янги кўринишда қайта нашр қилишни лозим топдик. Умид қиламизки, машҳур араб эртаклари китобхонларимиз учун ажойиб тухфа бўлади.

Арабчадан Солиҳ Муталлибов таржимаси
Шеърлар таржимони Собир Абдулла

Қайта нашр

ISBN 978-9943-08-295-3

© «Минг бир кеча». Араб эртаклари. Саккиз томлик. Ўзбекистон Давлат бадий адабиёт нашриёти. 1960 й.

© «Минг бир кеча». Араб эртаклари. 22-55 кечалар. Иккинчи китоб. «Янги аср авлоди» нашриёти. 2008 й.

Йигирма
сақизинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди
Шаҳризод. – Даллол:
– Бориб пулини ол, – дебди.
Даллол сўзимдан шубҳаланган экан, зеби-
гардонни бозор оқсоқолига олиб бориб бе-
рибди. Оқсоқол эса ҳокимга элтиб топши-
рибди:

– Бу зебигардонни мен йўқотган эдим, – дебди ҳоким.
Мени кўз очиб юмгунча қоровуллар ўраб олдилар.
Ҳоким ёнига олиб бордилар. Ҳоким зебигардон тўғриси-
да сўради. Мен даллолга айтган сўзимни айтдим. Ҳоким
кулди: «Тўғри эмас», – деди ғазаб билан. Бошимни кўтар-
гунимча ҳам бўлмайд кийимларимни ечиб, қамчи билан
ура бошладилар. Калтак ўтди:

– Мен ўғирладим, – дедим қутулиб кетиш мақсадида,
аммо бунинг эгасининг уйимда ўлганини айтмайман деб
ўйлардим. Ўғирлаганимни ёзиб, қўлимни кесдилар, ёғ
суриб боғладилар. Мен ҳушдан кетдим. Менга бир қадаҳ
шароб бердилар, кўзимни очдим. Қўлимни ўраб, уйга
қайтдим. Уй эгаси:

– Сен ўғирликда айбланибсан, энди ўзингга бошқа
жой топ, уйни бўшат! – деди.

– Уй топгунча бир-икки кун сабр қил, – дедим. Кўнган-
дай бўлиб чиқиб кетди. Ўтириб ўйлар, тўхтовсиз йиғлар
эдим. Бу аҳволда қандай қилиб юртимга бораман, деб
қайғураман. Улар айбсизлигимни билмайдилар, деб ўйлар-
дим. Икки кун қаттиқ оғридим. Учинчи куни бироз кўз
очиб ётган эдим, уй эгаси, бозор оқсоқоли, яна бошқа

бир қанча одамлар кириб келишди. Мен чиқдим. Нима гап деб сўрадим. Улар мени боғлай бошладилар. Бўйнимга кишан солиб:

– Сендаги зебигардонни Дамашқ вазирага, қозиларга олиб борилганда, бундан уч йил олдин, шоҳнинг қизи билан бирга йўқолгани маълум бўлди, – дедилар.

Бу сўзни эшитишим биланоқ менда эс қолмади. Дилим парчаланди, ҳалокатимга шубҳам қолмади.

– Шоҳга тўғриси айтман. Хоҳласа ўлдирар, хоҳласа кечирар, – деб ўйладим. Шоҳ ҳузурига бордик. Шоҳ менга кўз қирини ташлаб, турганларга айтди:

– Ҳали, ўғри деб, қўлини кесган йигитларинг шуми?

Бу сўзни эшитгач, бироз кўкрагим кўтарилди.

– Ҳурматли шоҳ, – дедим мен. – Мен ўғри эмасман. Бу катта жиноят билан айблаб, бозор ўртасида мени қамчилидилар, иқрор бўлишга мажбур қилдилар. Мен қилмаган ишимга иқрор бўлдим, қўлимни кесдилар. Шоҳ: «Сенда гуноҳ йўқ», – деб бозор оқсоқолига пулни тўлашга буюрди. Бўйнимдан кишанни олдилар. Шоҳ бошқаларга уйдан чиқишни буюриб, фақат мени олиб қолди. Шоҳ менга тикилиб: «Эй ўғлим, воқеанинг тўғриси айт! Бу зебигардон сенинг қўлингга қандай қилиб тушди?» – деди.

– Эй шоҳим, – дедим мен, – сенга тўғриси айтман, – деб биринчи хотин билан бўлган воқеани, у хотин қандай қилиб иккинчи хотинни келтирганини, у билан орада ўтган гапларни, эрталаб турганимда иккинчи хотинни калласи олинган ҳолда кўрганимни, бу ишни рашк юзасидан биринчи хотин қилган, деган фикрда эканимни ва бошқаларни бошдан-оёқ сўзладим. Бу сўзни тинглар экан, шоҳ бошини чайқаб, йиғлаб юборди. Ўзини тўхтата олмай, юзига рўмол тутиб, ҳўнграй бошлади. Бироздан сўнг у менга тикилиб:

– Эй ўғлим, – деди маъюс овоз билан, – сен айтган биринчи жувон менинг қизим. Мен уни жуда ҳам эҳтиётлик билан сақладим. Бўйи етгач, Қоҳирага юбордим. У амакисининг ўғлига эрга чиқди, эри ўлди. Ёнимга қайтиб

келди. Қоҳирадаёқ бузилган экан. Сенинг ёнингга тўрт марта борибди. Сўнгги марта ўзининг кичик синглисини олиб борибди. Улар икковлари ҳам бир онадан эдилар. Бир-бирларини яхши кўрардилар. Каттаси бу йўлга киргач, ўз сирини синглисига ҳам айтиб, уни қизиқтирган. Кичиги бирга боришни сўраган. У бирга олиб борган. Лекин шу куни унинг бир ўзи қайтган. Мен синглисини суриштирдим. У менга: «Билмайман», – деди. У синглисини қандай ўлдирганини онасига секингина сўзлаб берибди. Тинмай йиғларди. «Энди мен ўлгунимча йиғлайман», – дер эди. Сенинг сўзинг тўғри, ўғлим, – деди ниҳоят шоҳ. – Агар қарши бўлмасанг, мен сенга уларнинг ўғай сингиллари, кичик қизимни бераман. Бу қизим уларга ҳеч ўхшамайди. Мен сендан қалин ҳам олмайман, бутун тўйни ўзим қилиб бераман. Ўғлим бўласан!

Менга бу мартаба қаёқда эди.

– Марҳаматингиз учун ташаккур, – дедим. Ўша ондаёқ шоҳ қизи ва гувоҳларга одам юборди. Менга никоҳ хати ёздирди. Қизнинг ёнига кирдим.

Шоҳ бозор оқсоқолидан мен учун пул олди. Шоҳ ҳузурда эътиборим яхши эди. Шу йили отам ўлди. Шоҳ ўз томонидан отамдан қолган молларни келтириш учун одам юборди. Элчи отамдан қолган бутун пулларни менга келтирди. Мен ҳозир жуда бой ва жуда шод яшайман. Мана, қўлимнинг кесилиш тарихи, – деди йигит.

Мен таажжубландим. Уч кунгача йигит ёнида қолдим. У менга аллақанча пул берди, мен у ердан сизнинг шаҳрингизга қайтдим. Турмушим яхши эди. Шу кеч тасо-дифан букри воқеасига йўлиқдим.

– Бу воқеа букри воқеасидан қизиқ эмас, – дебди хитой шоҳи. – Шунинг учун сизларнинг ҳаммангизни, айниқса бу ҳодисага сабабчи бўлган машиначини ўлдиришим керак. Агар сен, – дебди шоҳ машиначига қараб, – букри воқеасидан қизиқроқ бир ҳикоя айтиб берсанг, жиноятларингни кечираман.

Машиначи ўрнидан туриб, ҳикоя бошлабди.

МАШИНАЧИ ҲИКОЯСИ

– Эй шоҳим, менинг ҳикоям буларнинг ҳаммасиникидан ҳам қизиқроқ, – деб сўз бошлабди у, – бу ҳодисага йўлиқмасимдан олдин эрталаб бир ўртоғимникида зиёфатда бўлдим. У ерда йигирмага яқин хунарамандлар: машиначи, дурадгор, бўзчилар бор эди. Кун ёйилганда бизга овқат келтирдилар. Шу вақт уй эгаси бир чиройли ёш йигитни бошлаб кирди. У Бағдоддан келган мусофир экан. Йигит жуда яхши кийинган эди. Фақат бироз оқсоқланарди. Биз билан саломлашди. Ҳаммамиз ўрнимиздан туриб, меҳмонни юқорига таклиф қилдик. У ўтирмоқчи бўлган эди, орамизда ўтирган сартарошни кўргач, қайтиб чиқиб кетмоқчи бўлди. Биз ҳам, уй эгаси ҳам уни қайтардик. Кўп илтимос қилдик. Энг охири уй эгаси: «Нега кирдинг-у, не сабабдан чиқиб кетмоқчи бўлаётирсан?» – деди.

– Ҳурматлилар, – деди у, – қаршилиқ қилмасликларингизни сўрайман, сартарош шу ерда экан, мен ўтира олмайман.

Уй эгаси бу сўзни эшитиб, жуда ҳайрон бўлди. «Йигит бағдодлик бўлса, нега сартарошдан бунча чўчийди», деган хаёлга борди. Бизлар ундан сабабини сўрадик.

– Эй аҳли мажлис, – деди йигит, – Бағдодда шу сатарош туфайли оғир кулфатга йўлиқдим. Натижада оёғим оқсоқ бўлиб қолди. Шундан сўнг бу сартарош билан ҳеч бирга ўтирмасликка, у бор юртда турмасликка аҳд қилдим. Шу туфайли ўз юртим Бағдодни ҳам ташлаб чиққанман.

– Бўлган воқеани айт, – деб илтимос қилдик. Сартарошнинг ранги ўчди. Йигит сўз бошлади:

– Эй жамоат, – деди у, – отам Бағдоднинг бой савдогарларидан бири бўлиб, мендан бошқа ўғли йўқ эди. Улғайиб балоғатга етганимда отам ўлди. Кўпгина мол-дунё, қул, қулончи қолди. Яхши кийиниб, яхши ейдиган бўлдим. Нима учундир хотин зотини ёқтирмас

эдим. Бир куни кўчада кетаётган эдим, бирдан бир тўда хотин менга юзланди. Мен қочиб, боши берк кўчага кириб қолдим. Бир ўриндиқ бор экан, шунга ўтирдим. Бирдан чап томонимдаги уйнинг деразаси очилиб, жуда ҳам чиройли бир қизга кўзим тушди. У худди ўн тўрт кечалик ойдек эди. Бундай гўзал қизни умримда кўрмаган эдим. У дераза олдидаги гулларга сув қуяр эди. Ўнга, чапга бир қаради-да, деразани беркитиб ғойиб бўлди. Юрагим ўртанди. Фикримни у ҳақдаги хаёллар чулғаб олди. Кун ботгунча ўша ерда ўтириб, фақат шу қиз тўғрисида ўйладим. Хотинларга нисбатан бўлган нафратим меҳрибонликка айланди. Бирдан ёнида мулозимлари билан шаҳар қозиси келиб отдан тушди-ю, ҳалиги уйга кирди. У қизнинг отаси эканлигини пайқадим. Куйиб-ёниб уйга қайтдим. Ғамгин ўринга ётдим. Қуллар, канизаклар кириб, атрофимни ўраб ўтирдилар. Мен чурқ этмадим, саволларига жавоб ҳам бермадим. Борган сари касалим оғирлашар эди. Одамлар кўргани кела бошладилар. Бир куни бир қари кампир кириб келди. Афтидан у сирни сезганга ўхшарди. Бош томонимга ўтириб, жуда ёқимли сўзлади.

– Эй ўғлим, – деди у ёқимли овоз билан, – нима сир ўтди. Менга айт! Балки мен ёрдам берарман.

Мен воқеани айтдим. «Жон болам, – деди кампир, – у Бағдод шаҳри қозисининг қизи бўлади. Сен кўрган уй – қизнинг ўз уйи. Отасининг уйи ичкарида, жуда ҳам катта, ҳашаматли. Қиз бир ўзи ўша уйда туради. Лекин отаси уни жуда ҳам эҳтиёт қилиб сақлайди. Мен уларни кига тез-тез бориб тураман. Сен унга фақат мен орқалигина етиша оласан! Белингни боғла».

Бу сўзни эшитиб, бироз тетикландим. Қариндош-уруғлар ҳам суюна бошладилар. Эртасига мен тамоман соғайдим. Кампир қизни кига борди. Лекин у анча ўзгариб, бўшашиб қайтди.

– Айланай, ўғлим, – деди у хомуш, – бу тўғрида гап очган эдим, қизнинг айтганларини сен сўрама, мен айт-

май, – хўрсиниб, давом этди. «Эй кампир, агар яна шу сўздан оғиз очсанг, албатта, жазонгни бераман», – деди қиз менга. Оёқ-қўлим бўшашиди. Қиз олдидан қандай чиққанимни сезмай қолдим. Лекин мен, албатта, иккинчи маротаба бораман.

Буни эшитиб, касалим яна зўрайди. Бир неча кун ўтгач, кампир кириб келди.

– Эй ўғлим, суюнчи бер, – деди у. Бу сўзни эшитгач, жоним қайтиб киргандек бўлди. Нима десанг тайёрман, дедим кампирга.

Кампир деди: «Кеча мен қизнинг уйига яна бордим. Кўзим ёшлик, дилим ғашлик эди. «Бунча ғамгинсан, буви», деди қиз. Мен йиғлаб: «Эй маликам, сени севган йигит томонидан келдим. У сенинг ишқингда ўларга етди», – дедим. Шу сўздан сўнг бироз кўнгли юмшади. «Қаерлик, ким у», – деди қиз. «Менинг ўғлим, боғнинг меваси, – дедим мен. – У сени бундан бир неча кун олдин деразадан гулга сув қуяётганинга кўрган экан, шундан бери эс-ҳуши сенда. Сени биринчи дафъа кўрганимдаги сўзингни айтганимдан бери унинг касали яна зўрайиб, ёстиқдан бошини ололмай қолди. Агар бу аҳвол яна чўзилгудек бўлса, унинг ўлиши муқаррар», – дедим. Ёш томчилари кўзимдан маржон каби оқарди. Қизнинг ранги ўчди. «Шулар ҳаммаси мен учунми», – деди у. «Албатта», – дедим. «Йигитга бор, мендан салом айт, – деди қиз. – Жума куни жума намозидан олдин келсин, мен унга эшик очаман. Бироз ўтирамиз. Отам намоздан келмасдан олдин чиқиб кетади».

Кампирнинг сўзини эшитганимдан сўнг ғамларим тарқалди. Кўнглим тинчиди, кампирга сарпо бердим. «Ғамташвишни ташла, кўнглингни шод эт», – деди кампир. Ҳеч қандай ғамим қолмади, дедим мен. Қариндош-уруғ, дўстларим менинг соғайишимга шодландилар. Кампир уйига кетди. Жумани кутиб ётдим. Жума куни кампир кириб келди. Аҳвол сўради. Мен тамоман соғайганимни билдирдим. Кийимларимни кийдим, хушбўй гулоблар сеп-

дим. Одамларнинг намозга кетишини зориқиб кутардим. Шунда кампир: «Ҳали вақт эрта. Ҳаммомга борсанг, сочингни олдиранг яхши бўлар эди. Айниқса касалдан тургансан», – деди. Мен жуда яхши, дедим. Олдин соч олдириб, сўнг ҳаммомга бормоқчи бўлдим-да, қулга:

– Бозорга бор, эслироқ, озода, эзмалик қилиб бошни оғритмайдиган бир сартарош айтиб кел, – дедим. Қул ана шу кишини олиб келди. У салом берди. Мен жавоб қайтардим.

– Дунёда ғам, ташвиш кўрма, қайғу-аламлардан халос бўл, – деб сўз бошлади у, – сочингни олдирансанми, қон олдирансанми? Ибн Аббос жума куни соч олдирганлардан етмиш хил касал даф бўлади дебдилар, яна шундай ривоят қилибдиларки, ҳар ким жума кунни зулук солдиранса – бутун умр кўз оғриғидан ва бошқа касалликлардан халос бўлармиш, – деб гапни чўзаётган эди, бу чўпчакларни бас қилиб, сочимни ол, ахир мен касалдан турган кишиман, дедим.

Қўлтиғидан бир рўмол чиқариб, унинг ичидан устурлоб¹ олди. У етти доиралик эди. Сартарош уни олиб, уйнинг ўртасига келди. Бошини куннинг тигига солиб, анча тикилиб тургач, яна гап бошлади:

– Билгилки, бугун, яъни жума куни ҳижрий сананинг етти юз олтмиш бешинчи йили, сафар ойининг ўнинчи куни. Искандар вақтидан етти минг уч юз йигирманчи йилдан саккиз даража, олти дақиқа ўтди. Бугун Миррих Аторуд билан учрашган кундир. Бу нарса бугун соч олдиришнинг беҳад ва беадад хосиятли эканини кўрсатади. Бу нарса каминага яна бир фолни кўрсатадики, бугун сен бир киши билан учрашмоқчисан, бу иш жуда кўнгилли бўлади, ишнинг оқибати гап-сўзга айланишини сўзламаганим хўбдур.

– Жонимдан тўйдирдинг-ку, миямни қоқиб, қўлимга берадиганга ўхшайсан. Сени соч олдиргани чақиртирган-

¹ Устурлоб – юлдузлар ҳаракатини кўрсатувчи асбоб.

ман. Ахир бу гапларни қўйиб, сочимни олсанг-чи, – дедим.

– Худо ҳаққи, – деди сартарош, – агар азиз бошингда нима гаплар борлигини билганингда бугун ҳеч нарсага жаҳд қилмас эдинг. Мен сенга юлдузлар тақозосига мувофиқ иш кўришни маслаҳат бераётирман. Сен мендан миннатдор бўлишинг, қаршилик кўрсатмаслигинг керак. Ана энди ўзинг яхшилаб ўйлаб кўр. Бир йилгача хизматингни қилишга тайёрман. Пул ҳам олмайман.

– Бугун мени, албатта, бўғиб ўлдирар экансан, – дедим.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Бугун мени, албатта, бўғиб ўлдирар экансан...

Йигирма
тўққизинчи
кеча

Сенга ўхшаш илму нужумга моҳир, до-нишманд сартарошни кўрмаган эдим. Лекин гапларинг сариқ чақага ҳам арзимайдиган сафсатадан иборат эканлигини яхши биламан. Мен сени соч олдириш учун чақирганман-ку, – ҳали у ёқдан, ҳали бу ёқдан бўлар-бўлмас сўзларни валдирай-верасанми? Бу қандай гап?! «Ажабо, – деди сартарош, – кам сўзлаганлигим туфайли еттита ака-ука ўртасида фақат менгина «ассомит», яъни камсўз деган лақаб олганман, энг катта акам «албукбук», яъни эзма, иккинчи акам «алҳаддор», яъни бақироқ, учинчиси «биқиқ», яъни ғалва, тўртинчиси «алкузууласвони», яъни очиқ оғиз, бешинчиси «алашшор», яъни олиб қочар, олтинчиси «шақолуқ», яъни лофчидир.

Сартарош сўзни улаб кетаётган эди, юрагим ёрилиб ўлишимга ақлим етди, хизматчини чақирдим. «Бунга тўрт динор бериб жўнат! Соч олдиришининг ҳожати йўқ», – дедим.

– Бу нима деган гап, – деб ҳовлиқди сартарош, – мен сенга хизмат қилмай ҳақ олмайман. Албатта, хизмат қили-

шим керак, сен менинг қадримга етмасанг, мен сенинг қадрингга етаман, зероки, отанг раҳматуллоҳи алайҳ кўп соҳиби карам киши эди. У ҳам худди шундай муборак бир кунда менга одам юборган эди, келдим. Олдида бир қанча ёру дўстлари ҳам бор эди. Менга қон олишни маслаҳат қилди. Мен дарҳол устурлобни кўтариб кўрдим. Қарасам, юлдузлар ҳисоби вақти манҳус² экан. Бас, қон олиш номувофиқ эди. Тақозойи илму нужумни отангга изҳор қилдим. Ихлос юзасидан лом-мим демади. Илму нужум тақозосига мувофиқ вақту соат келгунча кутди. Оз вақтдан кейин соати нажот киргани маълум бўлди. Қон олмоққа ружу қилдим. Марҳум отанг миннатдорчилик изҳор қилди. Аҳли мажлис ҳам мамнун бўлдилар. Хизматим учун раҳматлик отанг юз динор берди.

– Сендақаларга ўринсиз пул сочган отам гўрида тинчимасин, – дедим. Сартарош: «Астағфурулло, субҳонолло», – деб ҳовлиқиб, сўзини давом этдирди, – мен сени соҳиби идрок ва аҳли фаҳм деб гумон қилар эдим. Магарам сен касаллик таъсири билан бу қабила номарғуб сўзларни деб гуноҳ қилаётирсан. Бас, сен бу нуқсондан маъзурсан. Қуръони шарифда: «валкозиминалғайза валофина аниннос», дейилган. Мен кечираман. Не сабабдан бунча шошилаётганинга тушунмаяпман. Марҳум отанг мендан бемаслаҳат ҳеч иш қилмасди. Зероки, ҳадиси шарифдаги маслаҳатнинг манфаатларини яхши билар эди. Сен яхши мулоҳаза қил, мендан кўра донороқ одам топа олмайсан. Мен оёқ устида туриб хизмат қилаётирман, аммо сен бўлсанг бир ерда ўтириб сиқилаётирсан. Зероки, отангни ҳурмат қилганим учун чидайман.

Худо ҳаққи, гапни жуда чўздинг. Ахир сендан маслаҳат сўраётганим йўқ-ку! Сочимни олгин-у, йўлингдан қолма, дедим. «Биламан, – деди у чўзиб, – мендан қаттиқ хафа бўлдинг. Лекин мен ўзимга олмайман, кечираман. Зеро-

² Манҳус – эски тушунчага кўра иш қилиш учун мувофиқ бўлмаган вақт.

ки, ақлинг тўлмаган, ҳали ёшсан. Яқингинада сени елкамга миндириб, мактабга олиб бориб қўяр эдим».

– Худо хайр берсин, – дедим мен унга, – ишимдан қолдим. Сен ҳам ўз йўлингга кет, мен ҳам ишимга борай. Шу чоқ у қўлига устарани олиб, қайрай бошлади. Ҳали қайрар, ҳали қайрар, ҳеч тўхтамас эди. Бир оёғини ердан бўшатиб, иккинчи оёғини ерга тираб, қайрайверди. Жоним ҳалқумимга келди. Ниҳоят сочимга устара урди-ю, яна гапга тушиб кетди.

– Эй ўғлим, китобларда шошиш – шайтоннинг иши, – деганлар:

Олдин ўйлаб иш қилган, охирида шошмайди,
Шафқат кутсанг бировдан, раҳмдил бўл ўзинг ҳам.
Зулм этмасанг бировга, у ҳам ҳаддан ошмайди,
Уруғ сепсанг қанча кам, ҳосили ҳам шунча кам.

– Менинг мартабам қай даражада эканлигини билмайсан шекилли. Менинг қўлим шоҳлар, амирлар, вазирлар, ҳокимлар, фозилларнинг бошларига тегади, – деди-да, шу байтларни ўқиди:

Барча ҳунар – ипга тузилган дуру,
Дур ичида қийматидир – сартарош.
Чунки агар ишга тушар бўлса у,
Таслим анга шоҳу гадо, ҳамма бош.

Гапни чўзаётган эди, – бу гапларингни қўйсанг-чи, ота! Юрагим сиқилиб кетди-ку, – дедим.

– Билишимча, хийла шошаётирсан, шекилли, – деди сартарош.

– Оҳ, уҳ, – дедим мен ғазаб билан.

– Сабрли бўл, болам, – деди сартарош, шошиш – шайтоннинг иши, шошиш – кишига ғам-алам келтиради. Пайғамбаримиз шошилмаган иш яхши иш, деганлар. Сенинг ишинг мени шубҳага солаётир. Ишинг тўғрисида менга

маълумот берсанг. Зероки, бемаслаҳат қилган ҳаракатинг бенатижа қолмаса, деб қўрқаман, – деди-да, устарани ерга қўйди. Устурлобни қўлга олди. Уйнинг ўртасига бориб, куннинг тиғига солди-да, анча тикилиб туриб, – салоти жумага андак, оз ҳам эмас, андак кўп ҳам эмас, тўппа-тўғри уч соат қолибди, – деди.

– Ҳадеб гапира берасанми, жигаримни эзиб юбординг-ку! – дедим мен ғазаб билан. Аввалгидай устарани қайрай бошлади. Бироз соч олди.

– Бунчалик шошилаётганинг учун беҳад ташвишланяпман, – деб яна сўз бошлади у, – агар воқеани менга айтсанг, ўзинг учун яхши бўлар эди. Зероки, отанг ҳам мендан бемаслаҳат иш қилмас эди.

Қутулишнинг иложи йўқлигига кўзим етди. «Намоз вақти яқинлашиб қолди. Мен кишилар намоздан чиқмасдан олдин боришим керак. Бироз кеч қолсам иш бузилади», дер эдим ичимда.

– Сўзни қисқа қил, беҳуда гапларни қўй, бир ўртоғимникига зиёфатга бораман, – дедим.

– Зап эслатдинг-да, ўғлим, – деди у, – сенинг бу сўзинг мен учун муборак бўлди, зероки, бир қанча одамларни бугун уйга меҳмонга таклиф қилган эдим. Лекин унутиб, ҳеч нарса ҳозирламаган эканман. Агар ҳозир сенинг сўзинг билан эсламасам, тоза ҳам шарманда бўлар эканман. Энди нима қиламан.

– Хотиржам бўл, – дедим мен, – агар мени тезроқ қутқазсанг, меҳмонларинга керак озиқ-овқатнинг ҳаммасини мен бераман. «Худо хайр берсин, меҳмонларим учун берадиганингни сўзла! Кўнглим тинчисин», – деб туриб олди. «Беш хил овқат, ўнга тузланган товуқ ва ҳар хил ширинликлар бор», – дедим мен. «Шуларни менга кўрсатсанг, кўнглим тинчиса», – деди у.

Мен ходимга уларни келтиришни буюрдим. Ходим ҳаммасини келтирди.

– Шароб етишмайди, – деди у. «У ҳам бор», – дедим. «Шаробни ҳам кўрсат, кўнгилда ташвиш қолмасин, – деди у.

Шароб келтиришга буюрдим. Ходим уни ҳам келтирди. «Беҳад миннатдорман, – деди у, – лекин тутатқи билан арт йўқ экан-да. Эллик динорлик уд, мушк– анбарни қутичаси билан тутқаздим. Вақт худди юрагим сингари танг эди.

– Хотиржам бўлдингми? Буларни ол-да, тез сочимни тўғрила, – дедим. «Ҳаммасини бирма-бир ўз қўлим билан ушлаб, аниқ кўрмагунча тинчлана олмайман», – деди саргарош. Ходим ҳамма нарсаларни бирма-бир очиб кўрсатди. Устарани ерга қўйиб, нарсаларни бирма-бир қўлидан ўтказди. Сўнг устарани қўлга олиб, бироз соч олди.

– Эй ўғлим, – деди у, яна сўз бошлаб, – мен сенга шуқр этсамми? Ахир бугунги зиёфатим фақат сенинг эҳсонинг соясидагина юзага чиқади. Аммо меҳмонларим ҳам шунга арзийдиган ҳурматли кишилардир, масалан: ҳаммомчи Зайтун, бўқоқ Ханнот, бемаъни мевафуруш, қуён баққол, Саид туячи, гўлаҳ Халил, тезакфуруш Абулқосим, ходимчи Абумакарриш, Қорабой зиқна, Салим қоровул, Бухит отбоқар. Буларнинг ҳар бирининг ўзлари ўйнайдиган рақслари, ўқийдиган ғазаллари бор. Булар орасида кишини зериктирадиган эзма кишилар йўқ. Улар ҳаммалари камина ходиминг сингари камсухан, донишманддирлар. Бу дўстларимнинг ҳар бири, фазл билан ақлларни ўзларига жалб қиладилар. Агар бизнинг суҳбатимизга борсанг биз учун ҳам, ўзинг учун ҳам кўнгилли бўлар эди. Ҳалиги айтган дўстингникига бугун борма, зероки, ҳали сенда касаллик асари бор. Кўпинча зиёфатларда киши беҳуда гапларни кўп сўзловчи сергап, эзма одамларга дуч келади. Аммо ундай одамлар сенга тўғри келмайди. Сен сиқиласан. Хафақон касали шундан бўлади.

– Худо хоҳласа, бошқа бир вақтда бораман, – дедим.

– Йўқ, – деди у, – шу кун боргин, вақт ғанимат, уларнинг суҳбатларидан баҳра ол!

Шоир айтганидай:

Бир нафаслик хурсандлигинг бой берма,
Ғамга борма, сени шодлик кутмоқда.
Ташвишларга бўш кўнглингдан жой берма,
Дам ғанимат, умринг ҳам тез ўтмоқда.

– Бу кунни эртага топа олмайсан, – деди давом этиб.

Ғазабимдан кулар эдим. «Қўявер! Бир амаллаб бориб келарман, аммо сен йўлингдан қолма! Дўстларинг сени кутиб тургандирлар», – дедим мен.

– Йўқ, – деди у, – мен сени у улуг одамлар билан таништирмоқчиман. Аксар одамлар бемаза гапларни гапиравериб, диққатларингни ошириб юборадилар. Лекин булар ўзимга ўхшаш камсўздирлар. Зарур жойда икки оғиз гапирадилар. Бўлмаса йўқ. Агар сен уларни бир марта кўрсанг, бошқа улфатларни бутунлай йиғиштириб қўяр эдинг.

– Албатта, бир кун бораман, – дедим мен.

– Шу бугун боришингни хоҳлар эдим, – деб яна сўзга тушиб кетди у, – бўлмаса маслаҳат шуки, меҳмонларимга берадиган нарсаларингни мен олиб борай, сен ҳам бирга бор ёки сен, албатта, ўз дўстим ёнига бораман дейдиган бўлсанг, мен бу нарсаларни уйга элтиб қўяйда, улар ўзлари еб-ичиб ўтирсинлар, мен қайтиб келайда, сен билан бирга борай. Дўстларимга бу иш ҳеч малол келмайди. Дарров қайтаман.

– Дўстларинг ёнига бор! Хурсандчилигингни қил! Менга ҳам дўстим ёнига боришга йўл бер!

– Мен сени ёлғиз юборишга ҳеч рози бўла олмайман, – деди...

– Билишимча, – деди у, – сен бирор хотин билан ваъдалашганга ўхшайсан, бўлмаса мени ўзинг билан бирга олиб борар эдинг, бу ҳақда мен бошқалардан кўра тажрибалиман, сенга ёрдам бераман. Қўрқаманки, сен бир бегона хотин ёнига борасан-да, бекорга бошинг кетади. Бағдод шаҳрида ҳеч ким бундай қилолмайди, айниқса жума куни! Бағдод ҳокими қандай даҳшатли ва

хурматли киши эканини биласанми? Кўкнори хаёлларни қўй!

– Нима гаплар гапираётганигни биласанми? – дедим мен ғазаб билан. Узоқ жим қолди, намоз вақти бўлган эди. Сочимни олиб битирди.

– Дўстларинга буларни олиб бор! Қайтганинча мен сени кутаман, сўнг бирга борамиз, – дедим мен. Мақсадим – алдаб жўнатиш эди.

– Сен мени шундай қилиб алдаб жўнатасан-да, бир ўзинг борасан. Чорасиз балога учрайсан деб қўрқаман, – деди у, – албатта, мени кут! Сен билан бирга бориб, албатта, ёрдам бераман.

– Яхши, – дедим мен – лекин кўп куттириб қўйма!

Мен берган нарсаларни олди. Ташқари чиқди. Мен уйига кетди, деб ўйладим. У кетгач, ўрнимдан турдим. Кийимларимни кийдим. Уйдан чиқиб, тўппа-тўғри ўзим кўрган тор кўчага бордим. Дастлаб кўчага киргандаги ўтирган жойимда ўтирдим. Деразага кўз солдим. Кампир мени у ерда кутиб ўтирган экан. Кампирни кўриб ўрнимдан турдим. Кампир мени қиз ўтирган уйга олиб кирди. У ёқ, бу ёқларга кўз солар эдим. Қарасам, уй эгаси намоздан қайтди. Уйга кирди. Эшикни беркитди. Деразадан қарасам, сартарош эшик олдида турибди. Бу лаънати қаердан топиб келди экан, деб ўйлардим. У нарсаларни ҳаммолдан жўнатиб, ўзи яширинча йўлимни пойлар экан. Бахтга қарши бу фурсатда уйдаги чўрилардан бири хўжайинга нисбатан гуноҳ қилган экан, хўжайин уни ура бошлабди. Орага қули кириб ажратмоқчи бўлган экан, хўжайин қулини ҳам ура бошлабди. У ҳам қўшилишиб бақира бошлаган. Бадбахт сартарош ўзича хўжайин ўша йигитни ураётган бўлса керак, деб ўйлабди. Бошини ерга уриб, дод-вой кўтарибди, кишиларни ёрдамга чақирибди. Атрофида тўпланган кишиларга: «Қозининг уйида менинг хўжамни уриб ўлдираётирлар», – дебди. Бу хабарни қариндош-уруғларимга етказибдилар. Улар ҳовлиқиб, ғазаб

билан йиғлаб кириб келдилар. Сартарош олдинда, улар орқада:

– Эй хўжамиз, – деб бақирар эдилар. «Афсус, ўлдирдилармикин», деб бир-бирларидан сўрашар эдилар. Шовқин-сурон уй эгасига ҳам эшитилди. Қулларидан бирига:

– Нима гап, қараб кел, – деди у.

Қул югуриб чиқди-да, тез фурсатда хўжайин ёнига қайтди.

– Хўжайин, – деди қул қозига, – эшик олдида аллақанча эру аёллар тўпланиб, бизнинг уйга қараб: «Афсус ўлибди», деб бақираётирлар. Қозни хавфланди-да, дарров ўрнидан туриб эшикни очди. Тўпланиб турган одамларни кўриб: «Нима гап», – деди қозни. Одамлар: «Бизнинг хўжамизни нега ўлдирдинг?» – дедилар.

– Нега ўлдираман? У нима гуноҳ қилган экан? – деди қозни.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттизинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод, – нега ўлдираман. У нима гуноҳ қилган экан, – деди қозни.

– Додлаган товушни ўз қулоғим билан эшитдим, – деди сартарош, – бундан бироз олдин сен уни қамчи билан урдинг.

– Уни менинг уйимга ким киритган, қаердан келган, қаерга кирган, – деди изтироб билан қозни.

– Кўп бемазалик қилма, – деди сартарош қозига, – мен унинг уйинга кириш сабабини биламан. Қизинг уни яхши кўради. У ҳам қизингни севади. Шунинг учун кирган. Қулларинга буюриб урдиргансан! Ўзим кириб топиб чиқмасимдан олдин хўжамизни чиқариб юбор! Қариндошлари олиб кетсинлар. Бўлмаса бориб халифага арз қилишдан ҳам тоймайман.

Қози одамлардан хижолат тортди.

– Гапинг рост бўлса, – деди у, – ўзинг кир-да, олиб чиқ! Сартарош ичкарига кирди.

Унинг кирганини кўргач, мен яширинишга ҳаракат қилдим. Панароқ жой тополмас эдим. Турган уйимда катта бир бўш сандиқ бор экан. Унинг ичига тушдим. Қопқоғини беркитдим, нафасимни чиқармас эдим. Сартарош уйга кириб, мени роса қидирган бўлса керак, ниҳоят, сандиқ қимирлай бошлади. Аъзойи баданим бўшашиб кетди, у сандиқни елкасига қўйиб, уйдан чиқди. Мени тинч қўймаслигига ишонч ҳосил қилганлигим учун сандиқ қопқоғини очиб, ўзимни ерга отдим. Оёғим синди. Эшикка қарасам одамлар бениҳоя кўп экан, мен бундай катта йиғинни биринчи кўришим. Ёнимда анчамунча олтин бор эди. Одамларни овора қилиб қўйиш мақсадида олтинни сочдим. Одамлар олтин териш билан машғул бўлганларидан, тўғри келган кўчага қочдим. Лаънати сартарош кетимдан қувиб келар, мен қайси томонга қараб қочсам, ўша томонга қувиб борарди.

– Хўжамга азоб бериб қийнамоқчи эдилар. Улар қўлидан саломат қутқаздим, – дерди у йўл-йўлакай.

– Эҳтиётсизлигинг туфайли ана шундай кулфатга йўлиқиб қоларсан, деб ташвишланар эдим, – дерди менга. – Хайриятки, мен келдим, саломат қолдинг. Бўлмаса сен у ердан бутун чиқмас эдинг. Менга узун умр тила! Сени худди шу сингари ҳалокатлардан қутқазиб юрай.

– Қилмишинг етмасмиди, – дедим мен, – бозор ўртасида ҳар нарсалар деб валдираяпсан, орқамдан юриб нима қиласан? Жоним чиқишига оз қолди. Ундан қутулиш учун ўлимимга рози бўлдим. Ахири бозор ўртасидаги бир саройга кирдим. Хўжайинга мени сартарошдан ҳимоя қилишни ўтиниб, сарой ҳужраларидан бирига кириб ўтирдим. Бу лаънатидан қутулмайман шекилли, дер эдим ўз-ўзимга, афти-ангорини кўришга тоқатим йўқ эди. Ўша ондаёқ даллолларга киши юбордим. Қариндошларимдан бирига ваколат хати ёзиб бериб, бировлардаги олди-

бердиларим ҳақида тушунтирдим. Бу ишларга мубошир³ тайинладим. Уларга ҳовли-жой, ер-сувларни сотишни буюрдим. Шаҳардан узоқлашдим. Шу кундан бошлаб мен у елим, шилқимдан нарироқ саёҳат қиламан. Бир неча кундан бери сизнинг шаҳрингизда турар эдим. Бугун сиз зиёфатга чақирдингиз, мен кирдим. Қарасам, у лаънати тўрда ўтирибди. Энди мен бу ерда қандай ўтираман, – деди-да, мажлисдан чиқиб кетди. Бизлар сартарошдан бу воқеа ростми, деб сўрадик.

– Мен, – деди сартарош, – бу ишларни ўзимнинг донолигим, мардлигим, ҳамияткорлигим, у ота қадрдон ёш йигитга мурувват юзасидан қилдим. Агар мен бўлмасам, балки у ўлар эди. Қутулишига фақат мен сабабчи бўлдим. Оёғидан ажралганини гапиради-ю, жони омон қолганлигини ўйламайди. Агар мен эзма одам бўлганим-да, унга яхшилик қилмаган бўлар эдим. Яна мен сизларга бошимдан кечирган бир воқеани айтиб берай. Ўзларингиз олти акам ичида камсўз, камсуханлигимни тасдиқ қиларсиз. Халифа Алмустансирун биллоҳ замонида мен Бағдодда бўлган эдим. У фақирларни, муҳтожларни, олимларни дўст тутар эди. Бир куни у ўн кишидан ғазабланибди. Ҳоким уларни ўз ҳузурига кемада элтишга буюрибди. Ҳоким уларни кемага ўтқазар экан, мен воқеадан беҳабар, булар бир зиёфатга кетаётган бўлсалар керак, кемада еб, ичиб, саёҳат қилиб келсалар керак, деб ўйладим. Булар орасида мендан бошқа кўнгил очар киши йўқдир, – дедим-да, ҳеч кимдан сўрамай кемага ўтирдим. Улар орасига жойлашдим. Аскарча кийинган бир неча одамлар пайдо бўлдилар. Улар билан баробар менинг ҳам бўйнимга кишан солдилар. Мен индамай тура бердим. Мана бу менинг мардлигим, камгаплигим эмасми, биродарлар? Ҳаммамизни кишанга боғлаб, Алмустансирун биллоҳ ҳузурига олиб бордилар. Халифа жаллодга у ўн кишининг калласини олишни буюрди.

³ Мубошир – вакил.

Жаллод бир чеккадан уларнинг бошини олди. Фақат мен қолдим, халифа мени кўриб: «Нега бунинг калласини олмадинг?» – деди. «Тайинланган ўн кишининг бошини олдим», – деди жаллод. «Сен тўққиз кишининг калласини олдинг, бу киши билан ўнта бўлади», – деди халифа.

Мен шунда ҳам чурқ этмадим.

– Йўқ, – деди жаллод, – кесилган калла ўнта бўлди. Санаб кўришингиз мумкин. Кесилган каллаларни биринкетин халифа ҳузурига келтирди. Роса ўнта эди. Халифа менга қаради:

– Нега жим турибсан, бу гуноҳкорлар орасида нега келдинг, – деди халифа.

– Эй халифам, – дедим мен, – Шайх Сомит, яъни камсўз деган мен бўламан, менда ҳикмат кўп. Ақлимнинг кўплигини айтасизми, зийрак, фаҳмлигимни айтасизми, камсўзлимни айтасизми, аммо ҳунарим сартарошлик. Кеча уйдан чиқиб келар эдим. Бу кишиларнинг кемага ўтириб келаётганларига кўзим тушди. Булар зиёфатга кетаётган бўлсалар керак, деб ўйладим-да, югуриб бориб улар орасига қўшилишиб олдим. Орадан кўп ўтмай маъмур ҳарбийлар келиб, буларнинг бўйинларига ҳам, менинг бўйнимга ҳам кишан солдилар. Камоли мардлимдан, камсўзлимдан ҳеч нарса демадим. Бу ишни мардларнинг марди қилади, холос. Бизларни сизнинг ҳузурингизга олиб келдилар. Сиз ўн кишининг калласини олишга буюрдингиз, жаллод олдида фақат мен қолдим. Лекин мен ўзимни қутултириш тўғрисида сизга бир оғиз ҳам сўз демадим.

Мардлик шунчалик бўлар-да! Менинг ҳамма ишларим мана шундай мардлик, камсўзликдан иборатдир. Мен ҳар вақт одамларга яхшилик қиламан. Лекин одамлар менга жуда ҳам арзимас мукофотлар берадилар, дедим.

Халифа мардлимни, камгаплигимни дарров сезиб, қаҳ-қаҳ уриб кулди-да:

– Эй камгап киши, – деди менга, – олти аканг ҳам сенга ўхшаш доно, олим, камгапмилар?

– Агар акаларим менга ўхшасалар яшамасинлар, тирик қолмасинлар. Эй халифа, – дедим унга, – сен мени уларга ўхшатиб таҳқир қилдинг, ахир улар ўзларининг кўрқоқликлари, камақликлари, эзмаликлари, йўқ гаплар устида ваҳима қилишлари билан халқ орасида масхара бўлиб юрадилар-ку! Ахир уларнинг бири қийшиқ, бири кўр, бири дудуқ, бири букри, бири қулоқсиз, бири устки лабсиз-ку, эй халифам, эзма деб айблама! Зероки, мен гапнинг хонаси келганда, улардан мардлигим, улардан донолигимни исбот этиб беришим зарур бўлиб қолди. Мен бунга мажбур бўлдим.

Уларнинг ҳар бирининг ўзига хос можароси бор. Мен сизга айтиб бераман.

САРТАРОШНИНГ БИРИНЧИ БИРОДАРИ

– **А**каларимдан бири букри. Бағдодда машиначи эди, – деди у гап бошлаб. – Бир бойнинг дўконини ижара олиб, шу дўконда иш қилар эди. Бой ўз уйи устидаги болохонада яшарди, болохонасининг ости тегирмон эди. Бир кунни акам дўконда кийим тикиб ўтирган чоғида, бошини кўтариб, деразадан хўжайини уйига қараган экан, жуда ҳам чиройли бир хотинга кўзи тушибди. Шу ондаёқ унинг ҳуснига мубтало бўлибди. Ишни йиғиштириб қўйиб, шу хотинга маҳлиё бўлган ҳолда кунни кеч қилибди. Эртасига дўконни жуда барвақт очибди. Бир нина ўтказиб, бир деразага қарайверибди. Яна кечагидай хотинга кўзи тушиб, ишқи зиёдалашибди. Бир неча кун шундай ўтибди. Бир чақалик ҳам иш қилмабди. Бир кун одатдагича, дўконига келиб ўтирган экан, хотин уни кўрибди. Унинг ҳаракатларидан воқеани англабди-да, кулиб қарабди, у ҳам кулибди. Бироқ хотин дарров яширинибди. Хотин ўзининг чўрисидан ипак кийимлик чиқазиб,

уни тез фурсатда тикиб беришини буюрибди. Чўри кийимликни берган экан, шундай дебди:

– Маликам сизга салом айтди. Мана шу кийимликдан кўйлак бичиб, яхшилаб тикиб беришингизни илтимос қилди.

– Бош устига, – дебди акам. Кийимликни ўша кунидек тикиб берибди. Эртасига эрталаб чўри хотин келиб:

– Маликам сизга салом айтди, кечани қандай ўтказганингизни сўради. Маликамнинг кўнгли сиз билан бирга бўлиб, ҳеч ухлай олмади, – дебди-да, олдига бир кийимлик атлас қўйибди. – Маликам ана шу атласдан шу кун иккита лозим тикиб беришингизни илтимос қилдилар, – дебди.

– Жоним билан, – дебди менинг акам. – Маликага мендан салом деб, ҳар қандай хизматига доим тайёр эканимни айт! Кейин ўша ондаёқ акам ишни бошлабди. Қимирламай тикибди. Бироздан сўнг хотин унга деразадан қарабди. Ишорат билан салом берибди. Баъзан қўл билан, баъзан кўз қисиб, турли карашмалар қилибди. Бироздан сўнг хотин кўздан яшириниб, чўри эшикдан кириб келибди. Акам лозимларни унга тутқазибди. Чўри олиб кетибди. Кеч бўлгач, акам ўрнига ётибди. Бироқ у ҳар томонга ағдарилиб, ухлай олмабди. Эрталаб ўридан туриб, дўконига келиб ўтирибди. Чўри кириб келибди-да: «Хўжам сизни чақираётир», дебди.

Бу сўзни эшитиб, у қаттиқ кўрқибди. Унинг қаттиқ кўрққанлигини чўри сезибди-да:

– Бахтли киши экансиз, – дебди у, – маликам яхшилигингиз учун сизни хўжамга таништириб қўймоқчиман, деяптилар. Сўнг сиз баҳузур сўзлаша берасиз.

Акам суюниб, чўри билан бирга борибди. Ҳалиги хотиннинг эри ёнига киргач, салом берибди. Хўжайин саломга жавоб қайтарибди. Акам олдига кўпгина кийимлик қўйиб, «шуларни тикинг», – дебди у. «Жоним билан», – дебди акам. Кечгача йигирмата кўйлак бичибди. Ўша вақтгача ҳеч нарса емабди ҳам.

– Бунинг ҳаққи қанча бўлади, – дебди хўжайин. «Йигирма дирҳам», – дебди акам. «Йигирма дирҳам келтириб бер», – дебди хўжайин чўрига. Хотин ишора билан акамга, ҳақ олма, дегандек қилибди.

Акам: «Сендан ҳақ олмайман», дебди-да, кийимликларни кўтариб, йўлга тушибди. Буларнинг кийимларини тезроқ тикиб берай деб, дурустроқ овқат ҳам емабди. Чўри келиб: «Тайёрми?» – дебди. «Тайёр», – дебди акам. Сўнг кийимларни кўтарибди-да, уларга элтиб берибди. Хотиннинг эрига топшириб, ўзи қайтибди. Хотин акам тўғрисида эрига тушунтирибди. Лекин бундан акамнинг хабари йўқ экан. Улар эр-хотин уни лақиллатиб, бепул кийим тикдириб олишибди. Акам эрталаб дўконига энди келган чоғида, чўри хотин келиб: «Хўжам сизни чорлаётир. Сиз билан сўзлашмоқчилар», дебди. Акам чўри хотин билан бирга бориб, хўжайин билан саломлашибди. Хўжайин акам ёнига бир қанча қалин кийимликлар келтирибди. Шулардан бешта чопон тикишни сўрабди. Акам бешта чопонлик бичибди. Уларни қўлтиқлаб дўконига келиб, чопонларни битказибди-да, хўжайинга олиб бориб топширибди. Хўжайинга кийимлар маъқул бўлибди. Токчадаги ҳамённи олиб беришларини сўрабди. Акам пулга қўлини узатиши билан хотин эрининг орқасидан келиб: «Ҳеч нарса олма», дегандек ишорат қилибди. «Қўйинг, хўжайин», – дебди акам ярим илжайиб ва ўрнидан туриб, чиқиб кетибди.

У эшакдан баттар хўрланибди. Чунки у беш жиҳатдан сиқилар: севги, чарчаганлик, очлик, пулсизлик, хўрлик бирлашиб, уни эзиб ташлабди. Акам уларнинг ҳамма ишларини қилиб битиргач, улар бир ҳийла ишлатибдилар: ўзларининг чўриларига уни уйлантирмоқчи бўлибдилар. Хотин ёнига кирадиган кечаси: «Бу кеч тегирмонда ётгил! Турмушинг яхши бўлади», дебдилар. Акам тўғри бўлса керак деб, кечаси бир ўзи тегирмонда қолибди. Хотиннинг эри тегирмончига бориб, акамни дон тортишга мажбур қилишини буюрибди. Ярим кечада тегир-

мончи акам ёнига келиб: «Бу ҳўкиз жуда дангасалик қилаётир, ҳозир у томоман айланмай қўйди. Эрталабга ун тайёр қилиниши керак. Дон ҳали шундай турибди», деб тегирмон кажавасига буғдой тўлдирибди. Сўнг арқон олиб, акамнинг бўйнига боғлабди:

– Ҳа, бўл, тошни тез айлантир, сен фақат еб-ичишни билар экансан, холос-да, дон йирик қоляпти, тез айлантир, – деб, қамчин билан савалабди. Акам йиғлаб, доллармиш. Лекин унга ҳеч ким ёрдам бермасмиш. Тонг отгандагина буғдой оқариб, иш битибди. Эрталаб чўри хотин кириб келиб: «Мен сенинг аҳволинга жуда ачиндим. Мен билан бекам сенинг тўғрингда ташвишландик», дебди. Лекин акамда, камоли чарчаганликдан, жавоб бериш учун забон ҳам бўлмабди. Сўнг акам ўз уйига кетибди. Энди ўтирган экан, бирдан никоҳ хати ёзгани котиб кириб келиб, акамга салом берибди.

– Оқшомдан тонгача лаззат билан хотин қучоқлаганларнинг юзлари шундай бўлади, – дебди котиб кулиб.

– Алдоқчилар икки дунёда тинчимасин, – дебди акам котибга, – мен оқшомдан тонгача ҳўкиз ўрнида тегирмон тортдим-ку!

– Мен қаёқдан билай, воқеани айт, – дебди котиб. Акам бўлган воқеани айтибди.

– Бас, маълум бўлдики, юлдузинг унинг юлдузи билан тўғри келмабди. Агар хоҳласанг мен никоҳни ўзгартирарман, – дебди котиб.

– Сени қара, – дебди акам котибга, – яна бошқа ҳийланг йўқми?

Котиб шу ерда қолиб, акам чиқиб кетибди. Акам ғоят оч, ҳамёнида пул ҳам йўқ экан, дўконда одамларнинг тикиши учун иш келтиришларини тўрт кўз билан кутибди.

Бир пайт чўри хотин кириб келиб: «Маликам чақираётир», – дебди. «Йўлинга жўна, эй баччағар, маликангда ишим йўқ», – дебди акам пешоналарини тириштириб. Чўри бориб маликасига бу сўзни етказибди. Орадан кўп вақт ўтмай малика деразадан келиб кўринибди, у йиғлармиш:

– Эй ҳурматли севгилим! Нега сен билан ишим бўлмас экан, – деб зорланибди у.

Акам жавоб бермабди. Хотин тегирмонда бўлган гап-га бунинг ҳеч дахли йўқлигини, шунинг учун у тамоман айбсиз эканини уқтирибди. Шу вақт акам хотинга кўз солибди. Хотиннинг ҳусни, ёқимли сўзлари ҳалиги қийноқларни супуриб ташлагандек бўлибди. Акам хотиндан ҳол-аҳвол сўрабди. Аёл бирозгина сўзлашгач, хайрлашиб кетибди. Акам энди ўтиришга унаётган экан, чўри хотин кириб келибди:

– Маликам, – дебди у, – сизга салом юборди, бугун хўжамиз меҳмонга бориб, ўша ерда ётиб қолар эканлар. У кетгандан сўнг сиз бизникига бориб, тонг отгунча маликам билан бирга бўлар экансиз.

Хотиннинг эри акамни хотинидан қай йўл билан ихлосини қайтариш тўғрисида сўзлаганда, хотини:

– Мен ўзим илож қиламан, бу шаҳардан уни қувғин қилдираман, – деган, лекин акам бу ишдан тамоман хабарсиз экан. Кеч бўлиб, чўри хотин келибди. У акамни бирга олиб кетибди.

Хотин акамни кўриши биланоқ, мен сизни жуда софинганман, деб бетидан ўпибди. Акам унинг юзига ҳали лабини теккизишга улгурмасданоқ, бирдан эри чиқиб келиб акамга бақрибди: «Сен билан фақат шаҳар ҳокими олдидагина сўзлашаман». Акам ялинибди, лекин у қулоқ солмай, уни бемаъни сўзлар билан ҳақорат қилибди. Ниҳоят, акамни ҳоким олдида судраб борибди. Ҳоким акамга бир неча қамчи уриш, сўнг туяга тескари миндириб, шаҳар кўчаларини айлантириб, шармандайи-шарми-сор қилишни буюрибди.

Уни туяга тескари миндириб олиб борар эканлар, жарчи: «Номаҳрам хотинга ёпишган кишининг жазоси шу», деб бақирар эмиш. Акамни шаҳардан ҳайдадилар. Акам шаҳардан чиқди. Қаяққа боришини билмас эди. Мен орқасидан бориб, акамни топдим. Уни сақлаб қолишга сўз бердим. Шу вақтгача уни ўз уйимда сақлаб келаман.

Халифа менинг ҳикоямдан қулди.

– Балли, камсўз, доно одам, – деди-да, мени кетказиш учун ҳадя беришга буюрди.

– Мен бошқа акаларимнинг саргузаштларини айтиб бермагунча ҳеч нарса олмайман, лекин эзма деб айбла-маслигингизни сўрайман, – дедим.

САРТАРОШНИНГ ИККИНЧИ БИРОДАРИ

– **Я**на бир акамни кишилар «Албукбук» деб атар эдилар. У бир куни ўз иши билан кўчада кетаётиб, иттифоқо бир кампирга дуч келибди. «Бироз тур, эй киши, – дебди кампир, – сенда бир ишим бор, агар маъқул бўлса қиларсан, бўлмаса ўзинг биларсан». Акам қулоқ солибди, кампир унга шундай дебди: «Мен сенга бир гап айтаман, шу ишни бажаришда ўзим йўл кўрса-таман. Фақат эзма бўлмаслигинг шарт».

– Қани айт-чи, – дебди акам.

– Яхши уйлар, яхши жойлар, ҳар турли мевалар ғарқ пишиб, сувлар шарқираб оқаётган чиройли боғларни кўришга, ҳуснда яккаю ягона қизларни эрталабгача кучишга, албатта, қарши бўлмасанг керак. Лекин буларнинг ҳаммаси фақат мен айтганча иш қилганингда, эзмалик қилмаганингдагина бўлиши мумкин, – дебди кампир. «Бу иш учун нега мени танладинг», – деб сўрабди акам. Кампир:

– Сенда менга маъқул бўлган хислат бор. Фақат эзма бўлмаслигинг шарт, – деб айтдим-ку. – Жим тур, бу томонини менга қўйиб беравер, орқамдан келавер, – дебди-да, у йўлга тушибди. Акам кампир айтган нарсалар умидида унинг орқасидан бораверибди.

Бир ҳовлига кирибдилар. У ерда қуллар ҳам бор экан. Кампир зинадан болохонага чиқибди. Қараса, ғоят ҳашаматли бир сарой экан. Уй эгалари акамни кўргач:

– Сени бу ерга ким келтирди? – деб сўрашибди. Кампир уларга қараб:

– Қўйинглар, унга тегманглар, чўчитманглар. Бу хизматкордир, мен яхши кўрганимдан ўзим олиб келдим, бу бизларга керак, – дебди.

Акам кампир билан жуда ҳам зийнатланган бир уйга кирибди. У ердаги хотинлар акамни кўргач, ўринларидан туриб салом берибдилар, ўзларининг ёнларидан жой кўрсатибдилар. Бироз ўтгач, акамга қаттиқ шовқин-сурон эшитилибди. Бирдан бир неча канизаклар етиб келибдилар. Улар орасида, айниқса бир қиз жуда ҳам чиройли экан. Акам унга тикилибди, ўрнидан туриб эгилибди. Қиз ҳам унга салом бериб, ўзини билмасликка солиб, канизакларга қарабди. Қиз акамга юзланиб: «Нима яхшилигинг, қандай фазилатинг бор?» – деб сўрабди.

– Яхшилигим ичимда, – дебди акам.

Қиз овқат келтиришни буюрибди. Унга овқат келтирибдилар. Қиз емакка ўтирибди, лекин кулишдан тўхтамасмиш. Акам унга қараган экан, қиз ўзини билмасликка солиб, канизакларига қарабди. Қиз акамга севги изҳор қилиб, ҳазиллашибди. Бефаҳм акам қизга жуда ҳам берилиб кетганидан ҳеч нарса сезмабди. У қиз мени яхши кўради, кутилган мақсадга эришаман, деган умидда экан. Овқатни еб бўлгач, ичимлик келтирибдилар. Сўнг яна ўнта чиройли канизак пайдо бўлибди. Уларнинг қўлларида ҳар турли созлар бор эмиш. Улар созга жўр бўлиб, ёқимли овозлари билан ашула айта бошлабдилар. Акам ҳайратланибди. Унга қадаҳ тутибдилар, ичибди. Сўнг қизлар ичибдилар. Акам ўрнидан туриб, ичаётганларга хушомадгўйлик билан «Соғлиқ учун» дер, уларнинг ҳурматлари учун дамба-дам тиз чўқар экан. Сўнгра қиз акамга яна қадаҳ тутибди. Акам олиб ичар экан, қиз уни урибди. Шундан кейин акам чиқиб кетмоқчи бўлибди. Кампир кўзи билан «қайт» дегандек ишора қилибди. У қайтибди. Қиз ўтиришга буюрган экан, у ўтирибди. Акам ҳеч сўзламабди. Қиз яна елка-

сига ура бошлабди. Бу етмагандек, канизакларга ҳам уришга буюрибди.

– Бу ерда яхшилик кўрмаётирман, – дебди акам, кампирга. «Тўғри», – дебди кампир. Улар акамни хушидан кетгунча урибдилар. Сўнг акам ҳожатга чиқмоқчи бўлган экан. Кампир: «Бироз сабр қил, мақсадингга етасан», деб уни қайтарибди. «Қачонгача сабр қиламан, шапалоқ зарбидан ҳамма ёғим кўкариб кетди-ку», дебди акам.

– У маст бўлса, – дебди кампир, – мақсадингга етасан. Бироз сабр қил!

Акам ўз жойига келиб ўтирибди. Ҳамма канизаклар ўринларидан турибдилар. Қиз канизакларга акамни тутунга тутиб, юзига сариқ ранг суришга буюрибди. Улар шундай қилибдилар.

Сўнг қиз шундай дебди: «Сени худо азиз қилсин, уйимга кирдинг, шартларимни ўрнига келтирдинг. Менга қаршилиқ қилганларнинг ҳаммасини ҳайдаган эдим. Ким сабрли бўлса у мақсадига етади». «Эй маликам, – дебди акам, – мен сенинг қулингман». «Мен хушчақчақликни севаман. Менга итоат қилганлар хоҳлаганларини олади-лар», – дебди қиз. Бутун канизакларга баланд овоз билан ашула айтишни буюрибди. Сўнг бир канизакка:

– Сен бу кишини олиб бор-да, керакли ишни қил. Сўнг менинг олдимга келтир! – дебди.

Канизак қўлидан ушлаб олиб кетибди. Кампир бўлса унинг кетидан бориб: «Сабр қил, озгина қолди, мақсадингга етасан», – дебди. Акамнинг юзига мой сурибдилар. У қизга яқин келибди. Кампир ҳамон унинг ёнига келиб: «Бироз сабр қил», – дермиш. «Бу канизак нима қилмоқчи, айт», – деб сўрабди акам. «Бу ерда ҳеч кўнгилсиз нарса йўқ. Канизак сенинг қошингни бўяб, мўйловингни қирқади», – дебди кампир. «Бўёқ-ку, ювса кетади. Аммо мўйловни қирқтириш оғирроқ», – дебди акам. «Қаршилиқ қилма, ахир унинг кўнгли сенга боғланган», – дебди кампир. – Бироз сабр қил! Майли, қошингни бўясинлар, мўйловингни қирқсинлар!»

Канизак маликасига ишнинг битганини хабар қилибди.

– Энди фақат бир нарса қолди, – дебди қиз. – Унинг соқолини ҳам қирқ, ёшарсин.

Канизак акамга қизнинг буйруғини эшиттирибди. Аҳмоқ акам бўлса:

– Одамлардан таъна эшитиб, қандай юраман, – дебди.

– Юзингда унинг юзига қадаладиган нарса қолмаслиги учун буюрган ишини бажар, қизнинг юрагига ишқинг жойланган, бироз сабр қил – дебди кампир.

Акам канизакка бўйсуниб, соқолини қирдирибди. Канизак уни қиз олдига келтирибди. Қараса, қошлар бўялган, мўйлов, соқоллар қирқилган, юз турли хил рангларга бўялган эмиш. Қиз ажабланганидан ерга ётиб кулибди.

– Бу чиройли юз билан мени мафтун этдинг, – дебди қиз.

Акам ўрнидан туриб ўйнай бошлабди. Канизак унга ёстиқми, ҳар хил меваларми, нима учраса отаверибди. Ҳамма канизаклар ҳам қўлларига тушган нарсалар билан акамни эси оғиб, йиқилгунча урибдилар.

Кампир акамга:

– Энди мақсадингга етдинг, қилинмаган ҳеч ҳунар қолмади, фақат бир иш бор, у ҳам бўлса, маст бўлгач, кўйлак-иштонларингни ечиб, қип-яланғоч бўлмагунча ҳеч нарсага унамайди. Қиз сени ечинтириб, ўзини қувлашга буюради. Унинг ўзи олдинда қочиб юриб чопади. Сен кетидан қувлайсан, ана шунда у сенга бўйсунди. Кийимларингни еч, – дебди. Акам маст экан. Бутун кийимларини ечиб, яланғоч бўлибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз
биринчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод, – кийимларини ечиб, яланғоч бўлди. Канизак акамга: – Орқамдан қувла! Мен олдинда бораман. Агар мақсадинг менга етишиш бўлса, шу ишни ҳам қил, – дебди-ю, олдига тушиб чопа бошлабди. Акам орқасидан қувлабди. Бир уйда анча вақт қувишгач, иккинчи уйга ўтиб қувиша бошлабди. Қиз бир уйдан кириб, иккинчи уйдан чиқаверибди, акам унинг орқасидан эргашаверибди. Шаҳвоний нафси ғалаён қилиб, тамоман бир девона ҳолига келибди.

Шу орада акам юпқа бир тахтани босиб олган экан, тахта синиб кетибди-ю, тахта билан пастга, кўча ўртасига – одамлар устига йиқилиб тушибди. У ер терифурушлар растаси бўлиб, тумонат одам бири олиб, бири сотиб турган экан. Акам одамлар устига шундай зарб билан тушибдики, баъзиларнинг бўйни узилишга, бошқа бировларнинг бели чиқишига оз қолибди. Акамни бундай шарманда ҳолда, яланғоч, юзу қошлари бўялган, соқол мўйлови қирқилган ҳолда кўриб, кишилар «Астаҳфурулло», деб ёқа ушлашибди. Баъзилар: «Башаранг қурсин», деб тескари қарабдилар, бировлар қўлидаги тери билан бошига урибдилар, тепибдилар. Акамнинг эси оғиб, йиқилибди. Уни эшакка тескари миндириб, ҳоким ҳузурига олиб борибдилар. Ҳоким: «Бу ким?» деб сўрабди. Одамлар: – Бу тентакни бизлар танимаймиз. Лекин бу вазирнинг тоmidан шу аҳволда тери растасига йиқилиб тушди. Бизлар бу ерга келтирдик, – дебдилар.

Ҳоким уни юз қамчи уриб, шаҳардан ҳайдашни буюрибди. Мен орқасидан бориб учратдим. Одамларга билдирмай, ҳовлимга олиб келдим. Ҳар вақт ўз уйимда сақлаб, ош-сувидан хабар олиб турдим. Мен акамга нисбатан қилган бу мардонаворликни қайси мард қилган?!

САРТАРОШНИНГ УЧИНЧИ БИРОДАРИ

– Кейинги акамни сўрасангиз, – дедим халифага, – унинг исми «Биқиқ» бўлиб, кўзи кўр эди. Тиланиш учун бир кун бир ҳовли эшигини тақиллатибди.

Ҳовли эгаси: – Ким? – деб сўраганда, акам жавоб бермабди. Лекин акам ҳовли эгасининг эшик олдига келиб турганини сезган. Уй эгаси эшикни очиб, «Нима дейсан?» – деб сўраган.

– Худо йўлга бирор нарса садақа сўрайман. «Сен кўрмисан», – деган уй эгаси. «Ҳа», – деган акам.

– Бўлмаса қўлингни бер, – дебди уй эгаси.

Акам «бирор нарса берар экан», деб қўл узатибди. Тиланчининг қўлидан ушлаб, уйга олиб кирибди. Уни энг баланд болохонага олиб чиқибди. Акам бирор овқат ёки кийим-бош беради, деб хурсанд бўлибди.

Юқорига чиққандан кейин: – Нима сўрайсан, эй кўр? – дебди хасис бой.

– Худо йўлига садақа сўрайман, – дебди акам.

– Худо берсин, – дебди хасис бой.

– Нега шу сўзингизни пастда айта қолмадингиз, – дебди акам.

– Нега сен бошдаёқ садақа сўрамай, худди мен билан олди-бердиси бордай, эшик очтириб, тиланчилик қилдинг? «Нима қилмоқчисан?» – дебди акам. «Сенга берадиган ҳеч нарсам йўқ», – дебди бой. «Мени зинадан тушириб қўй». «Зина олдингда турибди, ўзинг тушиб кетавер!» – дебди бой. Акам азоб ва машаққат билан зинадан туша бошлабди. Бир неча зина қолганда оёғи тойиб, йиқилиб тушибди. Боши эшик қиррасига тегиб ёрилибди. У кўчага чиқиб, қаёққа боришини билмабди. Шу пайт ўзига ўхшаш бир неча кўр танишлари келиб қолишибди.

– Бугун қанча пул топдинг, – деб сўрашибди улар. Акам бўлган воқеани сўзлаб: – Бугун ёнимда қолган пулдан бироз сарф қиламан, – дебди акам ўртоқларига.

Хасис бой эса уларнинг орқасидан келаётган экан. Улар бойнинг келаётганини сезмабдилар. Акам ҳовлига келиб, уйга кирибди. Хасис бой ҳам унга билдирмай уйга кириб ўтирибди. Акам ўрнига ўтириб, ўз шерикларини кутибди.

Шериклари ҳам етиб келибдилар. Улар уйга кирганидан кейин, акам: – Эшикни беркитинглар, у ёқ, бу ёқни яхшилаб қаранглар! Бирор бегона кириб қолган бўлмасин, – дебди.

Хасис акамнинг сўзини эшитгандан кейин ўрнидан турибди-да, шигга осиглиқ турган бир арқонга осилиб олибди. Кўрлар уйнинг ҳамма томонини тимирскилаб қараб чиқибдилар. Ҳеч нарса ва ҳеч кимни учратмабдилар, кейин акамнинг ёнига келиб ўтирибдилар-да, ёнларидаги пулни олиб, санай бошлабдилар. Ўн минг дирҳам экан. Улар ўзларига озгинадан пул олиб, қолган пулларини уйнинг бурчагига кўмибдилар. Қотган-қутган нонларини олиб ея бошлабдилар. Акам уйда бегона киши борлигини сезибди-да, шерикларига: – Ана бегона киши, – деб қичқарибди. Ҳаммалари биргалашиб бойни савалабдилар. Кўрлар қичқаришиб: – Биродарлар ёрдам қилинглар! Уйимизга ўғри кириб, пулимизни ўғирлаб олаётир, войдод-войдод, – дейишибди. Дарров одамлар тўпланибди. Ўғри кўрсатилган хасис бой ҳам кўзларини юмибди-да, ҳеч ким шубҳаланмайдиган кўр тусига кириб: – Ҳозир ҳоқимга бораман, арз қиламан, – деб додлабди. Орадан кўп ўтмай, ҳоқимнинг малайлари уларнинг ҳаммасини олдига солиб, ҳоқим ҳузурига олиб борибди. Улар орасида акам ҳам бор экан. Ҳоқим яқинроқ келишни буюриб:

– Нима гап? – деб сўрабди. «Бизни яхшилаб исканжага олмагунингча, сирни аниқлай олмайсан, – деби хасис бой. – Олдин мendan бошла! Кейин мана бу йўлбошчимизни текшир», – деб акамни кўрсатибди.

Ҳоқим хасис бойнинг орқасига тўрт юз дарра уришни буюрибди. Хасис бойга калтакнинг зарби ўтгандан кей-

ин бир кўзини очибди. Яна ура бошлаган эканлар, иккинчи кўзини ҳам очибди.

– Бу нима қилганинг, лаънати, – дебди ҳоким.

– Мени қутқазинг, бўлган воқеани айтиб бераман, – дебди хасис бой. Ҳоким қутқазигга ваъда берибди.

– Биз тўрт киши, – дебди у, – ўзимизни кўрликка солиб, одамларни алдаймиз, уйларига кирамиз, хотин-қизларини кўрамиз. Қулай топсак молларини олиб, ўзларини бўғиб ўлдирамиз.

Шундай қилиб, анчагина пул тўпладик. Ҳозир ўн минг дирҳам пулимиз бор. Мен шерикларимга ўз ҳиссамни беринглар десам, улар мени урдилар, мен сендан ёрдам сўрайман. Буларнинг ҳар бирини мендан кўра қаттиқроқ урилса, кўзлари очилади.

Ҳоким уларни сиқа бошлабди. Савалашни акамдан бошлабди. Уни эси оғиб қолгунча урибдилар, лекин у кўзини очмабди.

– Тўхтатинглар, кўзини очар, – дебди ҳоким. Тўхта-тибдилар. Лекин унинг кўзи очилмабди. Ҳоким яна қолган ўртоқларини ҳам уришга буюрибди.

Хасис бой: – Кўзларингни очинглар, очмагунингларча барибир ураверадилар, қийнайдилар, – дебди.

Хасис пулни олиб келиш учун ҳоким томонидан бир киши қўшиб беришни сўрабди. «Булар барибир осонлик билан кўзларини очмайдилар. Кишилар олдида шарманда бўлишдан уяладилар», – дебди у.

Ҳоким пулни олиб келиш учун киши юборибди. Улар пулни олиб, ҳокимга келтириб берибдилар. Ҳоким уч минг дирҳамни хасис бойга берибди, қолган уч кўрни шаҳардан чиқариб юборишга фармон берибди.

Воқеани эшитиб, акамнинг кетидан бордим. Яширинча уни шаҳарга олиб келдим. Озиқ-овқатидан хабардор бўлиб турдим. Халифа кулиб: – Бунга мукофот беринглар, кетсин, – деди. Мен эътироз билдирдим. Қолган акаларим воқеасини айтмагунча ҳеч нарса олмайман, дедим.

САРТАРОШНИНГ ТЎРТИНЧИ БИРОДАРИ

– **Я**на бир акам, – дедим халифага, – бир кўзли бўлиб, Бағдод шаҳрида қассоблик қиларди. У бу хунари орқасидан бой-бадавлат яшарди, кўп дунё орттирди, шунинг орқасидан яхши уй-жойлар қуриб олди. Яхши юрди. Анча вақт шу хилда ҳаёт кечирди.

Кунларнинг бирида бир мўйсафид киши унинг дўкони ёнида тўхтабди. Бир қанча дирҳам пул бериб, гўшт беришини сўрабди. Акам гўшт тортиб берибди. Мўйсафид гўшни олиб, йўлга тушибди. Акам чолнинг берган дирҳамларига қараса, оппоқ, ялтироқ эмиш. Уларни бир томонга алоҳида қилиб айириб қўйибди. Мўйсафид ҳар кунни гўшт олганда шу йўсин янги пул келтириб бераверибди. Беш ойдан ортиқроқ вақт ўтибди. Акам чолнинг пулини айрим сандиққа солиб, маҳкам беркитиб сақлаб бораверибди. Бир кунни йиғиб қўйган пулига қул олмоқчи бўлиб сандиқни очиб қараса, пул эмас, ҳаммаси кесилган оқ қоғозлар эмиш. Қассоб ўзини ерга уриб йиғлаб, бақирибди. Атрофини одамлар ўраб олибдилар. Қассоб одамларга воқеани тушунтириб берибди. Ҳамма бу воқеага ҳайрон бўлиб, нима дейишларини билмай, уй-уйларига тарқалишибди. Акам яна аввалгича қўй сўйиб, ўз ишини давом эттираверибди. Акам ўша гўшт олган чолнинг яна бир келишини кутиб тоқатсизланибди. Иттифоқо орадан кўп ўтмай мўйсафид гўшт олиш учун дўконга келибди. Акам унинг ёқасидан ушлаб, ҳоким олдига судрай бошлабди. Шунда у одамларга қараб:

– Бу хиёнаткор чолнинг менга қилган ишларини кўринглар, – дебди.

Чол бўлса: – Яхшиликча мени қўйиб юбор, бўлмаса одамлар орасида сиригни очиб, шармандаи-шармисор қиламан, – дебди. «Қимни шарманда қиласан», – дебди акам. «Сен қўй гўшти деб, одам гўштини сотишингни

фош қиламан». «Ёлғон сўзлама, лаънати», – дебди акам. «Бўлмаса одам гўшти осиб қўйилган дўкон кимнинг дўкони», – дебди чол. «Агар шундай бўлса молим ҳам, жоним ҳам – ҳаммаси сеники бўлсин!» – дебди акам.

– Биродарлар, – деби чол одамларга қараб, – бу бадбахт қассоб қўй гўшти деб, одам гўшти сотади. Ишон-масанглар, дўконини қаранглар! – дебди чол.

Одамлар дўконга бориб қарасалар, қўй эмас, одам осилиб турганмиш. Ҳамма бирдан акамга ёпишиб, уни судрай бошлабди.

– Эй муттаҳам, ифлос, шарманда, – деб ҳақорат қилибдилар. Акамнинг энг яқин кишилари бўлса, «Сен ҳали бизларга қўй гўшти деб одам гўштини сотиб юрар-мидинг», – деб юзларига уришибди, тепишибди. Чол келиб унинг кўзига мўлжаллаб урган экан, акамнинг бир кўзи кўр бўлиб қолибди. Одамлар уни шаҳар ҳокими ёнига судраб борибдилар. «Бу муттаҳам қўй гўшти деб, одам гўшти сотиб, бизни алдаб юрган экан», – деб бўлган воқеани бирма-бир гапириб берибдилар.

– Жавоб бер! – дебди ҳоким ғазаб билан. Акам ўзини оқлашга уринибди. Лекин ҳоким қулоқ солмабди. Орқасига беш юз дарра уриб, ҳамма мол-мулки ва пулларини тортиб олишни буюрибди.

Агар моли кўп бўлмаганда, уриб ўлдирарканлар. Ниҳоят, уни шаҳардан бадарға қилибдилар. У шаҳардан чиқиб, қаёққа боришини билмай қолибди. Юра-юра бир катта шаҳарга етиб борибди. Ўзича ўйлаб-ўйлаб, ковуш тикиб тирикчилик қилишни маъқул топибди. Шу мақсадда кичкина бир дўконча очибди. Кунларнинг бирида, бир иш билан бозорга бораётган экан, узоқдан келаётган отларнинг туёқ товуши эшитилибди. Одамлардан:

– Нима гап? – деб сўрабди акам.

– Шоҳ овга кетяпти, – дебдилар.

Акам шоҳнинг ўтишини томоша қилиб турган экан, шоҳнинг кўзи акамга тушибди. У бошини қўйи солибди. Шоҳ отининг жиловини орқага тортиб, аскарларига қараб-

ди-да, акамни қувишга буюрибди. Аскарлар акамни қувлаб кўп урибдилар, қийнабдилар, ўлишига оз қолибди. Аммо қассоб бу ишнинг сабабини билмабди. Зўр-базўр уйига қайтибди. У бўлиб ўтган воқеани шоҳ ходимларидан бирига айтибди. У ерга йиқилибди. «Шоҳ кўзи қинғир одамларни ёқтирмайди. У бундай кишиларни кўрса ўлдирмагунча қўймайди», – дебди шоҳ одами. Бу сўзни эшитган акамни хавф-хатар босибди, бошқа шаҳарга қочишга қарор берибди. Ўша ондаёқ бошқа шаҳарга қочиб кетибди. Бошқа шаҳарга бориб, кўп йиллар яшабди. Бир куни у кўчага чиқибди, йўлда кетар экан, орқасидан келаётган отларнинг туёқ товушини эшитибди. Акам кўрқиб, беркиниш учун жой қидирибди, аммо қулай жой тополмабди. Қараса, қаршисида ёпиқ эшик турганмиш, уни очмоқчи бўлиб эшикни итарган экан, эшик ағанаб тушибди. Ичкари кириб, узун йўлакдан кетаётган экан, бирдан икки киши орқасидан келиб ушлаб, шундай дейишибди: – Сени уч кундан бери қидиравериб ҳалак бўлдик. Оёқларимизда оёқ қолмади. Сенинг касофатинга биз ухлаганимиз йўқ. «Нима ишларингиз бор?» – дебди акам.

– Сен бизларни шарманда қилиб, ҳийла билан уй эгасини сўймоқчи бўлгансан, – дейишибди улар. – Шерикларинг билан сенга унинг пулларини олиш етмадимми? Бизни изтиробга солиб кўрқитаётган пичофингни бер! – деб акамнинг ёнини тинтиб, белбоғига осилган пичоғини топиб олибдилар.

Акам уларга қараб: «Жуда қизиқ ва ажойиб воқеаларни бошдан кечиргандим», – дебди. «Қандай воқеаларни бошдан кечиргансан?» – деб сўрашибди улар. Акам бошимдан кечирган воқеаларни эшитиб, зора мени бўшатсалар деб, ҳаммасини айтиб берибди. Улар ҳатто бу саргузаштларга эътибор ҳам бермабдилар. Уни ёқасидан бўғиб урибдилар, кийимларини шилибдилар, баданидаги қамчи изларини кўриб: – Эй лаънати, агар сен ўғри, муттаҳам бўлмасанг орқангда қамчи излари қандай пай-

до бўлган, – деб ҳоким олдига судрабдилар. Акам ўзича:

– Гуноҳим билиниб қолди. Энди ҳоким мени ўлдирмай қўймайди, – деб йиғлабди.

Уни ҳоким ҳузурига олиб борибдилар. «Эй муттаҳам! Сен буларнинг уйига киши ўлдириш учун кирибсан. Киши ўлдиришга сени нима мажбур қилди?» – дебди ҳоким ғазаб билан. «Худо ҳаққи, эй ҳоким, – дебди акам. – Сўзларимга қулоқ солиб, эътибор беришингизни илтимос қиламан». «Еган калтакларингнинг излари ҳам жуда катта жиноят қилганингни исбот қилиб турибди. Одамларга жабр қилган ўғрининг сўзига қулоқ солиш адолатдан эмас», – дебди ҳоким.

У акамни юз дарра уришга, туяга тескари миндириб, шаҳар атрофини айлантиришга буюрибди. Қассобни туяга миндирибдилар. Одам гавжум жойларда тўхтатиб:

– Ўғрилар учун энг кичик жазо, – деб жар солибдилар.

Ҳоким акамни шаҳардан бадарға қилишга буюрибди. Акам шаҳардан чиқиб, боши оққан томонга жўнабди. Буни эшитиб, мен акам ёнига бордим. Аҳвол сўрадим. Акам воқеани айтди. Мен уни одамлардан яшириб, шаҳарга олиб келдим. Керакли ёрдамни қилиб келдим.

САРТАРОШНИНГ БЕШИНЧИ БИРОДАРИ

– **Н**авбатдаги акамга келганда, – дедим халифага, – унинг икки қулоғи кесилган, жуда камбағал эди. У тиланчилик қилиб кун кечирарди.

Бизларнинг отамиз қариб, мункайиб қолган, ўз йўлини эплай олмас даражага етган эди. У оғримасдан туриб, бир кунда вафот этди. Ундан етти юз дирҳам пул қолди. Ҳар биримиз юз дирҳамдан бўлишиб олдик. Бешинчи акам юз дирҳамни олиб ҳовлиқиб қолди, нима

қилишини билмас эди. Ўйлаб-ўйлаб, у пулига ҳар хил чинни асбоб олишга, чиннифурушлик қилишга жазм қилди. Шундай қилди ҳам. Юз дирҳамга чинни асбоб олди-да, бир катта гирдоб патнусга қўйиб, серқатнов бир ерда девор тагига ўтириб сота бошлади.

Акам молларини олдига қўйиб, ўзи деворга суяниб хаёлга чўмибди: «Юз дирҳамга чинни олдим, энди уни икки юз дирҳамга ўтказаман. Сўнг икки юз дирҳамга чинни оламан, уни тўрт юз дирҳамга сотаман. Сўнг у пулларга энг қимматбаҳо моллар оламан, улардан яна ҳам кўпроқ фойда қиламан. Сўнг яхши ҳовли оламан. Қуллар, отлар сотиб оламан, отга тилла эгар ҳам оламан. Яхши ейман, ичаман. Шаҳардаги донгдор яллациларнинг ҳаммасини чақиртириб тураман, пулимни юз минг дирҳамга етказаман».

Патнус олдида акам ўзича хаёл суришда давом этди. «Пулим юз минг дирҳамга етгандагина шоҳлар, вазирларнинг қизига совчи юбораман. Айтишларига қараганда, вазирнинг қизи жуда чиройли ва ғоят келишган эмиш. Ана ўшанга совчи юбориб қўя қоламан. Қалинига минг динор бераман. Агар отаси кўнса – кўнар, иш осон бўлади. Кўнмаса, пулнинг кучи билан зўрлик қилиб оламан. У уйимга келгандан кейин ўнга ёш чўри оламан. Ўзимга шоҳлар кийими сингари кийимлар, турли қимматбаҳо тошлар қадалган от жабдуқлари оламан. Кўчага чиққанимда, олд томонимда ҳам, орқамда ҳам, ўнг ёнимда ҳам, чап ёнимда ҳам қуллар бўлади. Шаҳар айланаман. Одамлар менга салом бердилар. Сўнг хотинимнинг отаси – вазир олдига бораман. Қуллар атрофимда турадилар, вазир мени бу ҳолда кўргач, дарров ўрнидан туриб қарши олади. Мени ўз ўрнига ўтқазади. Ўзи пастга тушиб ўтиради. Мен билан бирга юрувчи иккала қулнинг қўлидаги ипак халтачага минг динордан солинган бўлади. Вазирга қизининг қалини учун минг динор пул бераман. Қолган минг динорни вазирга тақдим қиламан. Ме-

нинг саховатли эканимни, пулдорлигимни, бунақа пулларни назаримга илмаслигимни вазир билсин деб, албатта, шундай қиламан. У ўн оғиз гапирса, мен икки оғиз билан жавоб бераман. Сўнг уйга қайтаман. Хотиним томонидан биров келса, унга, албатта, пул бераман. Сарпо кийгизаман. Агар у менга бирор нарса келтирган бўлса, такаббурлигимни кўрсатиш учун, уни олиб келган кишининг ўзига ҳадя қиламан. Сўнг ўзимга оро бериб, пардоз-андоз қиламан. Шундан кейингина қизни келтиришга буюраман. Уйларни ҳам жуда бошлаб зийнатлатаман. Қиз билан кўришиш вақтида энг қимматбаҳо кийимларимни кияман. Қават-қават атлас кўрпачалар устига чиқиб, керилиб ўтираман. Ақлим кўплигидан, фикрим ўткирлигидан ўнга ҳам, чапга ҳам қарамайман. Хотиним олдимда қимматбаҳо кийимларини кийиб, ҳар турли зийнат асбобларини тақиб, ойдек бўлиб, қўл қовуштириб туради. Мен эса уни писанд қилмаганимни билдириш учун бир оғиз ҳам гапирмайман. Атрофимда турганларнинг ҳаммаси: – Эй ҳурматли куёв, қаршингизда қулингиз қадалиб туриб қолди. Оёқлари толди, – деб қайта-қайта илтимос билан ер ўпганларидан сўнггина, бошимни кўтараман-да, бир қарайман. Яна бошимни қуйи соламан. Уни ётоқ уйга олиб кирадилар. Мен бу кийимларимни ечиб, яна ҳам қимматлироқ кийимларимни кияман. Хотинни ёнимга келтирганларида то бир неча бор илтимос қилмагунларича, унга қарамайман ҳам. Кўп маротаба илтимос қилганларидан сўнггина бир қарайман-у, яна бошимни қуйи соламан. Қиз кўриш тамом бўлгунча шундай улғуворлик вазиятимни бузмайман».

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз
иккинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод, – у хаёл суришда давом этибди: «Сўнг қуллардан бирига беш юз дирҳам пул келтиришни буюраман-да, бу пулни безовчиларга тақдим қиламан. Сўнг хотиним олдига киришларини сўрайман. Олиб кирганларида, унга қарамайман ҳам. Такаббур эканимни билсинлар учун у билан фақат кўз қири билангина сўрашаман. Қизнинг онаси келади. Пешонамдан ўпади. Ҳурматли куёв, дейди у, «Қулингга қара, у сенга яқинлашиш истагида. Унинг дилига даво қил!» деб ёлворади. Мен индамайман. Онаси яна келиб, бир неча қайта оёғимни ўпади-да: «Эй ҳурматли куёв! Қизим ҳурга ўхшаш чиройли, умрида эркакка кўзи тушмаган, сени бунча тажанг кўргач, кўнгли синади. Унга қара, у билан сўзлаш», деб менга қадаҳ тутади. Май келтирганни узоқ вақт оёқда турғазиб қўяман. Ўзим олтин чакмали ёстиққа суянганимча туравераман. У ўз ичидан жуда ҳам улуғ даражали, баланд димоғ экан, демагунча ва менга қараб: «Бу қулингиз қўлидан қадаҳни қайтарманг, ахир мен сизнинг чўрингизман-ку», демагунча, такаббурлик билан унга қарамасдан туравераман. Шунда ҳам унга ҳеч нарса демайман. Қулингиз қўлини қайтарманг, деб қистай бошлайди. Оғзимга олиб келади. Қўлим билан нари итараман. Ана шундай қилиб оёғим билан тегинаман», дебди-да, патнусни тепиб юборибди.

Патнус ердан анча баланд жойда экан. Чиннилари билан ағдарилиб тушибди. Патнусдаги чиннилардан бирортаси ҳам бутун қолмабди. Акам додлабди. «Бу ҳаммаси такаббурлигимдан», дебди. Акам тутақиб кетганидан кийимларини йиртиб йиғлабди. Ўзини урибди. Намозга шошиб кетаётган одамлар тўхтаб, баъзилари унга ачинишибди. Баъзилари кўнгилларида: «Қиммат сотишнинг жазоси шу», дейишибди.

Акам бечора нега йиғламасин? Хаёлидаги фойдалар у ёқда турсин, нақд пулидан ҳам ажралибди. Шундан кейин ўша ерда анчагина йиғлаб ўтириб қолибди. Қараса, жуда ҳам чиройли бир хотин зийнатли эгарланган хачир миниб ўтиб кетаётган эмиш. Орқасидан бир қанча қуллар муҳофаза қилиб бораётган эмиш. У ўтиши билан ҳамма ёқни мушк-анбар ҳидлари босибди. Хотин акам ёнида синиб ётган чиннилар, улар ёнида ғамгин йиғлаб ўтирган акамни кўрибди-да, раҳми келибди. Тўхтаб аҳвол сўрабди. Акамда на эс, на тил бор эмиш.

– Бечора оғир кулфатга чидаёлмай йиғлаётир, – дейишибди ёнидагилар.

Хотин ўз қулларидан бирини чақирибди: – Ёнингдаги бор пулнинг ҳаммасини бу бечорага бер, – дебди у қулига. Қул акамга бир ҳамён пул берибди. Санаса, беш юз динор экан. Акам пулни кўлига олар экан, шодликдан ўзини йўқотиб, жони чиқишга оз қолибди. Акам хотинга нима деб миннатдорчилик билдиришни билмай қолибди. Бой бўлиб, уйига қайтибди. Хаёлга чўмиб ўтирган экан, бирдан эшик тақиллабди. Бориб эшикни очибди. Қараса, нотаниш қари кампир эмиш.

– Эй ўғлим, – дебди у, – намоз вақти ўтиб кетаётир. Уйимга етгунча намоз қазо бўлади. Агар рухсат этсанг, уйингда таҳорат қилиб, намозни ўқиб олсам. Акам «бош устига», деб кампирни уйига киришга буюрибди. Кампир киргач, акам таҳорат қилиш учун обдастага сув келтирибди-да, ўрнига ўтирибди. Қўлида динорлари кўплигидан терисига сиғмасмиш. Уларни ҳамёнга солиб боғлабди. Бу пулни саранжом қилгунча, кампир ҳам таҳорат қилиб бўлибди. Кейин у акам ўтирган жойга яқин келиб, намоз ўқий бошлабди. Кампир намозни тугатиб, акамни узундан-узоқ дуо қилибди. Акам кампирнинг дуоси учун ташаккур билдирибди. Ҳамёнга қўл солиб, ундан кампирга икки динор пул берибди.

– Мен сени яхши кўриб дуо қилсам, сен менга гадой қатори пул бераётирсан, ол пулингни, менга пул керак

эмас, буни қайтариб чўнтагинга солиб қўй! – дебди кампир. – Агар сен ўша пул берган хотин билан кўришишни истасанг, у билан кўриштириб ҳам қўйман. У аёл менинг яқин кишим бўлади. «Уни топиш учун нима қилиш мумкин, эй она?» деб сўрабди акам. «Ўғлим, – дебди кампир. – У хотин пулдор одамларни севади. Ҳамма пулингни ол-да, менинг орқамдан юр, олиб бораман. Сен у билан учрашганингда қўлингдан келганча ёқимли, ширин, эркаловчи сўзларни кўп сўзла! Жамолига ҳам етишасан, пулларига ҳам ўзинг эга бўласан!»

Акам ўзининг ҳамма олтинларини олиб, ўрнидан турибди. Кампир йўлга тушибди. Акам ҳам унинг орқасидан бораверибди. Кампир бир катта дарвоза олдида тўхтаб, эшикни тақиллатибди. Румлик бир чўри хотин чиқиб эшик очибди. Кампир ичкари кирибди. Акамга ҳам бирга киришни буюрибди. Ичкари кирибдилар. Катта ҳовли экан, бир катта уйга кириб борибдилар. Уй жуда яхши жиҳозлар, ипак гиламлар билан безатилган эмиш. Акам ўтириб олтинларни олдига, салласини эса тиззасига қўйибди. Ҳали атрофга қараб ҳам улгурмаган эканки, жуда ҳам чиройли бир канизак кириб келибди. У жуда ҳам яхши кийинган эмиш. Акам ўрнидан турибди. Канизак уни кўргач, жуда хурсанд бўлиб, унга қараб кулибди. Кейин ўтиришга ишорат қилибди. Канизак эшикни ёпишга буюриб, ўзи акам ёнига келиб қўлидан ушлабди.

Улар икковлари бир четдаги ҳоли ҳужрага кирибдилар. Ҳужрага ҳар хил кўрпачалар солинган эмиш. Акам ўтирибди. У хотин ҳам акамнинг ёнига яқин ўтирибди. Бироз ўйнашгач, қиз ўрнидан турибди-да, акамга:

– Мен келгунча қимирлама, – деб қаёққадир чиқибди. У ташқарида анча вақтгача ушланиб қолибди.

Акам бир ўзи ўтираверибди. Ниҳоят, баланд гавдали бир қора қул кириб келибди. Унинг қўлида яланғочланган қиличи бор эмиш: – Ўлганинг яхши, – дебди у акамга, – ким сени бу ерга келтирди? Бу ерда нима қилиб ўтирибсан? Акамда жавоб берарли ҳолат қолмаб-

ди. Аллақачон эси чиқиб кетган экан, тили тутилиб, жавоб бера олмабди.

Қул кийимларини ечиб, ура бошлабди. Калтак зарбидан акамнинг кўнгли озиб йиқилибди. Бераҳм кул уни «ўлдирдим», деб ўйлабди. Туз келтирувчи қизнинг: «У қани», деганини ҳам акам эшитиб турган экан, қиз унинг олдига бир идишда туз келтирибди. Қул акамнинг яраларига туз сепибди. Акам ўзининг тирик эканини билдирмаслик учун тишини-тишига қўйиб қимирламай ётаверибди. Чўри қиз кетгач, кул яна бақарибди. Акамнинг ёнига кампир кириб келибди. У акамнинг қўлидан тутибди-да, ўликлар тахланиб ётган ертўлага элиб ташлабди. Акам ўша ерда роса икки кун қолиб кетибди. Яхшиям танасига туз сепилган экан. Ҳаётини шу туз сақлаб қолибди. Чунки туз қонларни тўхтатган экан. Акамга жон кира бошлабди. Аста-секин қимирлайдиган бўлибди. Ертўла устидан қопқоқни кўтариб, чиқиб олибди. Тонг отгунча қоронғи бир жойда яшириниб ўтирибди. Тонг отгач, лаънати кампир яна бошқа ов мақсадида кўчага чиқибди. Унинг кетидан акам ҳам кетаверибди. Лекин кампир бунинг сезмабди.

Акам ўз уйига келибди. Яраларини табибларга кўрсатиб, дори-дармон қилибди. У кампирнинг қандай қилиб одамларни қўлга тушуришини кузатиб юрибди. Лекин акам бу сирларни ҳеч кимга билдирмабди. Тамом соғайиб, кучга киргач, акам бир кун латтадан ҳамён қилибди. Унга чинни синиқларини солиб тўлдирибди. Белбоғига пул жойлагандек қилиб ўраб олибди. Сўнг ўзини ҳеч кимга танитмаслик учун кийимларини ўзгартирибди. Ўткир бир қилични тўни ичидан осиб олибди-да, кампирнинг йўлига чиқиб, уни кутибди. Кампирни кўргач, унга бошқача овоз билан: – Эй, она, – дебди у, – мен мусофирман. Шу кун шаҳарга келдим. Ҳеч кимни танимаيمان. Сенда тўққиз динор сиғадиган тарози йўқми? Бунинг учун сенга яхши ҳақ тўлайман. «Менинг ўғлим Сарроф, – дебди кампир. – Унда ҳар қандай тарози топилади.

Мен билан бирга юр! У уйдан чиқиб кетмасдан борайлик, олтинингни тортиб берар».

– Қани юр бўлмаса, – дебди акам.

Кампир олдинда, акам унинг кетидан бораверишибди. Кампир катта дарвозага етгач, эшикни тақиллатибди. Акамга таниш бўлган қиз эшикни очибди. Кампир қизга қараб қулиб: – Мен сизларга бугун жуда ёғлиқ гўшт келтирдим, – деб шивирлабди. Қиз акамнинг қўлидан етаклаб, илгари кирган уйга кирибди. Қиз акам ёнида озгина ўтиргач, ўрнидан турибди-да, «мен келгунча шу ерда қимирламай ўтир», деб чиқиб кетибди. Орадан кўп ўтмай таниш қул қилич яланғочлаб кириб келибди. «Ўрнингдан тур, лаънати», дебди у акамга. Акам ўрнидан турибди. Қул олдинда, акам унинг орқасидан бораверишибди. Акам йўлда кета туриб тўн ичидаги қиличини олибди. Қулни қилич билан уриб, калласини узибди. Оёғидан судраб ертўлага олиб борибди. «Туз қани!» – деб қичқирибди акам. Қиз бир идишда анчагина туз келтирибдию, акамнинг қўлидаги қилични кўриши билан эси чиқиб қочибди. Лекин акам уни қувиб тутиб олибди. Кейин қилич билан уриб, унинг ҳам каласини узибди. Акам: «Кампир қаерда?» деб бақирибди. Кампир келибди.

– Мени танийсанми, эй жинойтчилар бошлиғи? – дебди акам кампирга ғазаб билан. «Йўқ», – дебди кампир титраб-қақшаб. «Мен, – дебди акам кампирга, – ўша сен уйимга кириб таҳорат олиб, намоз ўқигач, макр билан бу ерга келтирган пулдорингман».

Кампир ялина бошлабди. Лекин акам унинг сўзига қулоқ солмабди. Қилич билан уни уриб, тўрт бўлак қилибди. Сўнг у қизни излай бошлабди. Қиз уни кўриши билан ҳушдан озибди. «Мени кечир», – деб ялинибди қиз. Акам қизни кечирибди. «Сени бу ишга нима мажбур қилди», – дебди акам қизга даҳшат билан. «Мен бир бойнинг чўриси эдим, – дебди қиз. – Бу кампир бизни кига кириб, мен билан дўстлашди. Бир куни у менга:

– Бугун бизникида катта тўй. Сен ҳам боргин, – деди.

– Бош устига, – дедим мен. Энг яхши кийимларимни кийдим. Қимматбаҳо зийнат асбобларимни тақдим. Юз динар пулимни ёнимга олиб, кампир билан йўлга тушдим.

У мени бошлаб шу уйга келтирди. Келишим билан қора кул мени хотинликка олди. Уч йилдан бери касофат кампир ҳийласи билан шу ерда, шу аҳволда кун кечирдим.

– Кампирнинг уйида ҳеч нарсаси борми? – дебди акам. Қиз: «Кампирнинг нарсаси жуда кўп. Агар олиб кета олсанг, олиб кет!» – дебди-да, кампирнинг сандиқларини очиб кўрсатибди. Сандиқда кўпгина халтачалар бор экан. Акам ҳайратланибди. «Мен пойлаб турай, – дебди қиз, – сен буларни кўтаришга одам чақир!»

Акам кўчага чиқиб, ўнта ҳаммол ёллаб келибди. Акам қайтиб келса ҳовлининг эшиги ланг очиқ эмиш. Ичкари кириб қизни ахтарибди. Қиз ҳам йўқ, сандиқдаги халталар ҳам йўқ эмиш. Фақат бир озгина газмол қолибди, холос. Акам қизга алданганини тушунибди. Бироқ фойдасиз экан. Қолган-қутган нарсаларни олибди. Хужрага кириб, у ердаги қақир-қуқурларни ҳам йиғиштирибди. Кечни шодлик билан ўтказибди. Тонг отибди. Қараса, эшик олдида йигирмата аскар турганмиш. Аскарлар унинг қўлидан тутибдилар. Улар: «Сени ҳоким чақираётир», дебдилар-да, акамни олиб кетмоқчи бўлибдилар. Акам уларга анча ялинибди. Лекин улар кўнмабдилар. Уларга акам пул ҳам ваъда қилибди, қулоқ солмабдилар. Акамни аскарлар ўраб олиб борар эканлар, йўлда бир дўсти кўриб қолибди. Акам дўстидан ёрдам сўрабди.

– Унинг нима гуноҳи бор, – дебди дўсти.

– Ҳоким уни тутиб келишга буюрган. Бизлар олиб кетаётирмиз, – дейишибди улар. «У сизларга беш юз дирҳам пул берсин, сизлар ҳокимга уйдан топа олмадик, деб қўя қолинглар», дебди акамнинг дўсти. Соқчилар унинг сўзини рад қилиб, акамни ҳоким олдига элтибдилар.

– Бу пул билан молларни қаердан олдинг? – дебди акамга ҳоким.

– Мени қутқазсангиз айтаман, – дебди акам ҳокимга. Ҳоким омонлик рўмолини берибди. Сўнг акам воқеани батафсил сўзлаб берибди-да: «Бу пул ва моллардан менга бироз қолдириб, қолганини ол», дебди. Ҳоким ҳаммасини олмоқчи бўлибди-ю, яна султонга хабар етиб қолишидан чўчиб, акамга бирозгина қайтарибди. Кейин:

– Тезлик билан бу шаҳардан чиқиб кет, бўлмаса сени остириб юбораман, – деб акамни қўрқитибди.

– Бош устига, – дебди акам.

У шаҳардан чиқиб, умрида кўрмаган бир шаҳарга бориб етибди. У ерда акамга ўғрилар ҳужум қилиб кийим-бошларигача шилиб олибдилар, ўзини эса ўласи қилиб урибдилар. Икки қулоғини кесиб, яланғоч ҳолда чуқурга ташлаб кетибдилар. Мен бу хабарни эшитиб, акамни қидириб топдим. Унга кийим-бош кийгизиб, олиб келдим. Ҳамон ўз қарамоғимда тарбиялаб келаман.

САРТАРОШНИНГ ОЛТИНЧИ БИРОДАРИ

– **Э**нг кенжа акамнинг икки лаби кесилган, ғоят фақир эди. У кунлардан бир куни охири кўринмайдиган узун кўчада кетавериб-кетавериб шундай очиқибдики, ҳатто кўзи тиниб, юрган йўлини кўролмайд қолибди. Бирдан рўбарўсидаги уйга кўзи тушибди. Эшик олдида одамларнинг кириб-чиқишини кузатувчи махсус дарвозабон турар экан. Бу ҳовли Бармакийлар авлодининг ҳовлиси экан. Гадоё дарвозабон ёнига бориб, садақа беришни сўрабди: «Ичкари кир, бизнинг хўжайиндан бирор нарса сўра, хайр қилар», – дебди у.

Акам ичкари кирибди. Узун йўлакдан анчагина юриб, жуда ҳам чиройли, ҳашаматли бир уйга етибди. Ҳовли

ўртасида хушманзара боғча ҳам бор экан. Уйга кирадиган зиналар мрамрдан ишланган. Уйнинг атрофига пардалар осилган. Гадоё умрида кўрмаган жойларни кўриб қолибди. Қаяёққа боришини билолмабди. Ўйлаб-ўйлаб тўрдаги уйга қараб йўл солган экан, у ерда соқоли ўзига ярашган, басавлат бир кишини кўрибди. У кишининг кўзи ҳам акамга тушибди. У ўрнидан туриб, акамга салом берибди, унинг ҳол-аҳволини сўрабди. Акам ўз эҳтиёжини билдирибди. Бой акамнинг сўзини эшитгач, кўли билан ёқасини йиртиб: «Мен шаҳарда турайд-да, сен оч қол, бунга чидай олмайман», – деб бақарибди.

У акамга кўп нарсалар ваъда қилиб: «Сен, албатта, туз ҳаққини сақлашинг керак!» – дебди.

– Мен ҳозир жуда очман, озгина сабр қилишга ҳам тоқатим йўқ, – дебди акам.

– Эй бола, дарров одбастада сув билан чилопчин келтириб, бу кишининг кўлини ювдир! – дебди уй эгаси.

Акам кўл ювишга ҳозирланиб, билакларини шимариб турар, лекин на сув, на бола бор эмиш. Хўжайин унинг қаршисида худди кўлини юваётган киши каби ҳаракат қилар эмиш.

– Дастурхон ёз, – дебди хўжайин.

Акамга ҳеч нарса кўринмасмиш.

– Уялмасдан олавер, – дебди хўжайин гадоёга.

Хўжайин худди овқат еяётгандек ҳаракат қилармиш.

– Нега бунча кам ейсан, кўлингни артмай олавер. Мен оч эканлигингни яхши биламан, – дебди хўжайин.

Акам ҳам овқат еяётган кишига ўхшаб ҳаракат қила бошлабди.

– Еяпсанми, қара, бу қандай мазали нон, оқлигини қара, – дебди хўжайин. Аммо акам ҳеч нарсани кўрмас эмиш. У «Бу киши одамларни масхара қилишни яхши кўрса керак», деб ўйлабди-да, «Эй тўрам, мен умримда бундан оқ, бундан мазали нонни емаган эдим», дебди. «Бу нонни олти юз дирҳамга сотиб олган чўрим ёпган», дебди хўжайин. «Биринчи овқатга гўштлик сомса келтир,

ёғлироқ бўлсин», деб буюрибди уй эгаси. «Эй меҳмон, умрингда шунақа сомсани кўрганмисан? Мени хурсанд қиламан десанг, уялмай олавер. Ёғлиқ, зираланган ғоз гўшти келтир, эй бола», дебди хўжайин яна қичқириб.

– Еяпсанми, меҳмон? Ахир сен очсан, бир тўйиб ол! – дермиш бой. Акам жағларини қимирлатиб, қўлларини оғзига олиб бориб тураверибди.

Хўжайин эса овқат устига овқат чақирар эмиш. Лекин ҳеч нарса келтирилмас, аммо бой тез-тез ейишга таклиф қилиб турар эмиш.

– Эй бола, – дебди бирдан, – писта мағиз билан боқилган жўжа кабобидан келтир! Худо билади, меҳмон умрингда бунақа кабоб емагандирсан. Ахир мен бу жўжаларни махсус жойда писта мағиз билан боқтирганман. Уялма, тортинмай олавер.

– Бу жуда мазали, яхши овқат экан, – дебди акам.

Хўжайин ўз қўлини акамнинг оғзига олиб бориб ошатгандай бўлар эмиш. У овқатлар хилини санаб мақтаб кетибди: «Оч қоринга намакоп» дегандай, мақтовлар қоринни пиёз пўстидай шалдиратибди. У ўзича: «Қошки эди бир бурда қора арпа нони бўлса, минг марта шукр қилардим», – дебди. «Шундай лаззатли овқатларни умрингда кўрганмисан?» – деб сўрабди хўжайин. «Йўқ» – дебди акам. «Ол е, уялма». «Жуда кўп едим», – дебди акам. «Дастурхонни йиғиб олинглар, ширинлик келтиринглар», – деб буюрибди хўжайин. Бундан ол, бу жуда яхши овқат. Мана бу юмшоқ кўмачдан ол! Суви қочмасдан ол», – деб такрорлармиш, хўжайин.

– Сендан уялмайман, тўрам, – дебди акам. «Бунга қанча мушк солинган?» – деб сўрабди. «Одатим ҳар бир кўмачга бир мисқол мушк, ярим мисқол анбар солдирарман», – дебди хўжайин.

Акам бошини силкитиб, жағларини бир нарса чайнагандай қимирлатаверибди. «Мағиздан ол, уялма», – дебди хўжайин. «Мен жуда кўп едим, тўрам, – дебди акам, – бир луқмага ҳам жой қолмади». «Тағин оч қолмагин», –

дебди хўжайин. «Шундай овқатни еб, қандай қилиб оч қолади киши», – дебди-да, акам ва ўзича: «Сени шундай боплайки, бундан сўнг одамларни бунақа масхара қилишга тавба қилгин», – деб ўйлабди.

Хўжайин: «Шароб келтиринглар», – дебди. Хизматкорлар худди идишларда май келтирётгандек келар эмишлар. Хўжайин акамга қадаҳ тутиб: «Шароб қалай, яхши етилганми?» – деб сўрабди. «Ўҳиди яхши, – дебди акам. – Аммо мен камида йигирма йиллик шароб ичишга одатланганман». «Мана бу қадаҳни татиб кўр, сен бундай яхши шаробни ичмагансан», – дебди хўжайин. «Сенинг соғлигинг учун», – дебди акам, худди ичаётгандек ҳаракат қилиб. «Соғлиққа, яхши кетсин», – дебди хўжайин.

Хўжайиннинг ўзи ҳам қуйиб ичгандай бўлибди-да, иккинчи қайта акамга тутибди. Акам ичган каби ҳаракат қилибди. Сўнг мастларча тебрана бошлабди. У пайт пойлаб, хўжайиннинг юзига шарақлатиб шапалоқ қўйиб юборибди. Тўранинг гардани қийшайиб кетибди. Тўра ўзини ўнглашга ҳаракат қилаётган экан, бу бетига урибди.

– Бу нима қилганинг, ҳой аҳмоқ, – дебди хўжайин.

– Мени бошда яхши қарши олдингиз, уйингизга олиб кирдингиз, турли-туман лаззатли овқатлар билан мамнун этдингиз, ичирдингиз, кайф ошди. Ахлоқ бузилди. Лекин сиз мени кечирадиган олижанобсиз, – дебди акам.

Бу сўзларни эшитиб, хўжайин хохолаб кулибди. «Мен кўпдан бери одамларни шу равишда масхаралаб келаман. Лекин шу кунгача сен каби ҳар бир ҳаракатимга зерикмай эргашиб келадиган кишини кўрмаган эдим. Шунинг учун мен сени кечирдим. Энди сен доимий улфатим бўл! Мендан айрилма», дебди-да, боя айтилган ҳар хил овқатларни келтира бошлабди. Акам хўжайин билан тўйгунча обдон ейишибди, ундан кейин майхонага кирибдилар. Бирдан у ерда қизлар пайдо бўлишибди, улар баланд овоз билан ашула айтибдилар. Меҳмон ва мезбон ичишни бошлабдилар. Кайф ошибди. Хўжайин кайф устида акам билан ака-ука сингари дўстлашибди.

Улар бир-бирларини жуда яхши кўриб қолишибди. Хўжайин акамга инъомлар берибди.

Тонг отгач, улар яна ейиш-ичишини бошлабдилар. Булар йигирма йил чамаси шу йўсинда кун кечирибдилар. Кунлардан бир кун хўжайин вафот қилибди. Султон унинг ҳамма нарсаларини олиб кўйибди. Акамнинг ёнида бир чақа ҳам пули йўқ экан. У кўчага чиқибди, ихтиёрсиз бир катта йўл ўртасидан кетаётган экан, кўчманчилар унга ҳужум қилиб банди этишибди. Улар акамни ўз ўрдугоҳларига⁴ олиб борибдилар. Уни қўлга туширган кўчманчи акамга ортиқ азоб бериб:

– Жонингни сотиб ол, бўлмаса ўлдираман, – дебди. Акам йиғлаб: «Ҳеч нарсам йўқ. Мен сенинг асирингман, хоҳлаганингни қил!» – дебди.

Кўчманчи пичоғини олибди-да, акамнинг лабларини кесибди. Кўчманчи тобора ортиқроқ талаб қилиб, азобни ошираверибди.

Кўчманчининг чиройли хотини бор экан. Кўчманчи уйдан чиққач, хотини алоқа қилиш мақсадида акамни ўз ёнига чақирибди. Акам кўнмабди. Кунлардан бир куни хотин акамни йўлдан оздирибди. Акам у билан ўйнай бошлабди. Бир куни у хотинни уйида тиззасига олиб ўтирган экан, иттифоқо эри кириб келибди. Акамни бу ҳолда кўриб: «Ўлганинг яхши, лаънати, ҳали хотинимни бузаётирмисан», – дебди-да, ёнидан пичоғини олиб, акамнинг олатини кесибди. Туяга ўтқазиб, бир тоққа олиб бориб ташлабди. У йўлдан йўловчилар қатнаб турар экан. Кўрганлар унга нон, чой бериб кетар эканлар.

Бу воқеани менга етказдилар. Мен унинг ёнига бордим. Уни шаҳарга келтирдим. Озиқ-овқат билан таъминладим. Сизнинг ҳузурингизга келдим. Шу ерга келганда, бу воқеаларни айтмаслик, шубҳасиз, хато бўлур эди. Ахир олти акам ҳаммаси менга қарам. Уларнинг ҳар бирига мен ғамхўрлик қилардим.

⁴ Ўрдугоҳ – пойтахт, сарой.

Халифа сўзларимни эшитгач, илжайиб:

– Ҳақиқатан ҳам камсўз экансан. Лекин ҳозир бу шаҳардан чиқиб кет! – деди.

– Шаҳардан бадарға бўлдим. Кўп шаҳарларга бордим. Шоҳ ўлди, бошқа подшоҳ бўлди, деб эшитгачгина мана бу шаҳарга қайтдим. Акаларим ўлган экан. Сўнг бу йигитга йўлиқиб қолдим. Унга кўп яхшиликлар қилдим. Агар ўша ерда мен бўлмасам, бу йигитнинг ўлиб кетиши муқаррар эди. У мени нотўғри айблабди. Мажлисда менинг ҳақимда эзма, хира деб қилган шикоятни бутунлай бўҳтон. Бу ерга келиб, уни учратгунча озмунча азоб тортмадим. Ахир мен фақат шу йигитни деб қанча-қанча шаҳарларни айланиб келдим. Ахир бу менинг камоли яхшилигим эмасми, биродарлар? – деди у.

Биз сартарошнинг гапини чўза беришидан у йигит бечоранинг ҳам қулоғини қоқиб, қўлига топширганлигига ишондик. Сартарошни боғлаб, қамаб қўйдик. Йигитни ўртамизда тинчитиб ўтирдик. Зиёфат ҳам шунинг учун кечга чўзилди. Сўнг мен уйга қайтдим. Шунда хотиним:

– Сен хурсандчилигинг билан юра берсанг, мен уйда очликдан тиришдим-ку. Куннинг қолганини мен билан бирга ўтказмас экансан, алоқани бир йўла узайлик, – деди. Хотинни эргаштириб кўчага чиқдим. Шаҳарни томоша қилдик. Кечқурун уйга қайтар эканмиз, маст букрига йўлиқдик. Ушбу байтни ўқир эди:

Қадаҳ тиниқлиги худди шароб тиниқлигидек,
Шаробнинг йўқлигидан аҳли базм зиқлигидек.
Қани қадаҳнинг ўзи, кўрмадик шароб бунда,
Иккови йўқлигидан, кайфимиз хароб бунда.

Мен уни уйга таклиф қилдим. Бозордан қовурилган балиқ келтирдим. Биз балиқ едик. Хотиним бир бўлак балиқни букрининг оғзига солди. Букри уни ютаман деб ўша ондаёқ ўлди. Мен уни ҳийла билан табиб уйига ташлаб қочдим. Табиб назоратчининг уйига ташлабди.

Назоратчи уни бозор растасига олиб бориб ташлаган. Мана, менинг кечирганларим. Бу воқеа букри ҳикоясидан қизиқроқ эмасми?

Хитой шоҳ бу саргузаштни эшитиб бошини чайқабди.

Сартарош билан йигит ҳикояси, ҳақиқатан ҳам букри ҳикоясидан қизиқроқ экан, деб қуллардан бирини чақирибди. Қулга машиначи билан бирга бориб сартарошни келтиришни буюрибди. «Мен унинг сўзларини эштаман, – дебди шоҳ, – балки унинг ҳикоялари сизларни қутқазिशга сабаб бўлар. Сўнг букрини кўмиб, унга мақбара ясаймиз. Ахир шунча ҳикоялар эшитишимизга букри сабаб бўлди-да».

Орадан бироз вақт ўтгач, қул билан машиначи сартарошни қамоқдан келтирибдилар. Шоҳ сартарошга разм солибди. У тўқсон ёшлардан ошган қора юзли, оқ соқол, оқ қош, қулоқлари кесилган, бурни узун, қотма бир киши экан. Қизиқчилиги афтидан ҳам маълум бўлиб турган эмиш. Шоҳ уни кўриб кулибди-да:

– Айтишларига кўра, – дебди, – сен камгап киши эмишсан. Лекин бизга ўз саргузаштингдан баъзи нарсалар сўзлашдан тортинмассан. «Эй шаҳоншоҳ, – дебди сартарош, – бу одамларнинг тарихи, бу ерга йиғилишиб ўтиришларининг сабаби, бу ўлган букрининг бу ерда ётиш сабабини билсам...» «Буни нега сўраяпсан, нима кераги бор?» – дебди шоҳ.

– Менинг камсўзлимни, эзма эмаслигимни, сўралган сўзга ҳам зўр-базўр жавоб беришимни билинглар, деган мақсадда айтаётирман. Шоир шеърини эшитмаганмисизлар?

Ҳар бир лақаб: эгасига ўлчаб тикилган либос,
Кимдирки у лақабига феъл-атвори келмас мос.

Шоҳ сартарошга воқеани сўзлаб беришни буюрибди. Улар сўзлабдилар. Сартарош бошини тебратиб: «Ҳақиқатан ажойиб экан», – дермиш. Кейин: «Букрини очинглар», дебди у.

Сартарош букрининг тепасига бориб, унинг бошини ўз тиззасига олиб қўйибди-да, юзига қараб қаҳ-қаҳ уриб кулибди.

– Ҳар қандай ўлим ҳам, шубҳасиз, ажиб бўлади. Лекин букрининг ўлими яна ҳам ажиброқ экан, – дебди сартарош. – Буни тарихга олтин сиёҳ билан ёзиш керак.

Ўтирганларнинг ҳаммаси сартарошнинг ҳаракатларига ҳайрон бўлишибди. Шоҳ ҳам ажабланибди.

– Кулгинг сабабини англаб бизга, эй камгап, – дебди шоҳ. Сартарош:

– Ҳали букрининг жони бор, – дебди-да, ёнидан кичик қутича олибди. Қутичани очибди-да, ундан ёғ солинган бир идиш олибди. Ёғни букрининг бўйнига суриб, анча вақт ишқалабди. Сўнг қўлига учи қайрилган иккита темир чивик олибди-да, уни букрининг бўғзига тикибди, балиқ қилтоноғини тортиб олибди. Букри акса урибди-да, сакраб ўрнидан турибди. Шоҳ ҳам, бошқа турганлар ҳам ўз кўзлари билан кўрган бу воқеага ҳайрон қолибдилар. Хитой шоҳи ағанаб-ағанаб кулармиш:

– Мана, буниси қизиқ, – дебди шоҳ. – Мен умримда бундан ажиброқ воқеани кўрмаган эдим. Ахир бу қандай гап? Агар сартарош бўлмаганда букри ўлиб кетар эди. Уни сартарош сақлаб қолди.

Шоҳ воқеани олтин ҳал билан ёзишга буюрибди. Бу саргузаштни ёзиб, шоҳ хазинасига яшириб қўйдилар. Шоҳ яхудийга ҳам, насорога ҳам, оқсоқолга ҳам хуллас ҳаммага инъом-эҳсонлар берибди. Қимматбаҳо сарполар кийгизиб, уларга ижозат берибди. Улар кетибдилар. Сўнг шоҳ машиначига ҳам инъомлар бериб, уни ўз саройига машиначилик хизматига олибди. Уни букри билан яраштирибди. Букрини ҳам қимматбаҳо сарполар билан мукофотлабди. Букрини ўзига улфат қилиб, унга маош белгилабди, сартарошни сарой сартароши вазифасига тайинлабди. Улар умрларининг охиригача ширин турмуш кечирибдилар.

ИККИ ВАЗИР БИЛАН АНУСУЛЖАЛИС ҲИКОЯСИ

Басра шаҳрида бир шоҳ бўлган экан. Унинг исми Муҳаммад ибн Сулаймонуззайний бўлиб, икки вазири бор экан. Бирининг оти Алмуъин ибн Сови, иккинчисиники Алфазл ибн Хоқон экан.

Алфазл ибн Хоқон замонасининг олижаноб кишиларидан экан. Уни ҳамма севиб, ҳурмат қиларкан. Унинг маслаҳатларига ҳамма қулоқ солар, доим унга узун умр тилаб, дуо қилар эканлар. У адолатсизликни битириб, адолат ўрнатишга ҳаракат қилар экан. Иккинчи вазир Алмуъин ибн Совининг эса яхши одамларни кўргани кўзи йўқ экан. У фақат ёмонлик тарафдори бўлиб, турли йўллар билан кишиларни дорга остиришга ҳаракат қилар, яхшиликни кўролмасдан уларга ёмонлик қилишни ўзига касб қилиб олган экан. Шоир шеъри унга мос айтилган:

Ўзи инсону бадкирдор бўлса,
Насаби доимо нафрат, ҳақорат.
Ҳамма дунёда гар шундай туғилса,
Келур таҳсин билан раҳматга ғорат.

Алфазлни халқ қанчалик яхши кўрса, Совини шунчалик ёмон кўраркан.

Бир кун шоҳ Маҳаммад ибн Сулаймонуззайний одатдагича тахтда ўтирар экан, вазирлар ва барча давлат арбоблари унинг ҳузурида эканлар. Шоҳ Алфазл ибн Хоқонни чақириб, унга:

– Мен замонамизда ундан ортиқроқ кўркли бўлмаган бир канизак истайман. У ҳар томонлама – ҳуснда ҳам, тарбияда ҳам мақтарли кўркама бўлсин, – дебди.

– Ўн минг динорга бундай канизак топиш мумкин, – дейишибди давлат арбоблари.

Султон хазиначини чақриб, Алфазл ибн Хоқонга ўн минг динор пул беришни буюрибди. Хазиначи буйруқни бажарибди. Вазир қуллар бозорига бориб, даллолларга воқеа тафсилотини гапириб берибди. Минг динордан ортиқ баҳодаги канизакларни вазирга кўрсатмай, сотмасликни буюрибди. Даллоллар бозорга келган канизакларни вазирга кўрсатиб турибдилар. Ҳеч қайсиси унга ёқмасмиш. Бир қанча вақт шундай ўтибди. Кунларнинг бирида вазир Алфазл ибн Хоқоннинг уйига даллол кириб келибди. У вазирга таъзим қилиб дебди: «Жаноби олийлари буюрган вазифаларини бажардим. Канизакни келтирдим». «Қани келтиринг!» – дебди вазир.

Даллол бирдан кўздан ғойиб бўлиб, канизак билан вазир қошига келибди. Қиз ғоят келишган, қомати расо, кўтарилган кўкрак унинг қоматига зеб бағишлармиш. Кўзлари шахло, юзлари ширмон – қўйингки, ҳар бир аъзоси кўрқда бир-биридан ошиб тушармиш. Кийимлари ҳам ўша вақтнинг энг аъло кийимлари эмиш. Шоирнинг қуйидаги байти, албатта, шу қиз ҳақида айтилган бўлса ажаб эмас:

Ой каби ул ҳусни атрофида кўп сайёралар,
Етти холидирки, етти мубтало, бечоралар.
Солди кўз ким, бу тароватга, бўлур у ҳангу манг,
Оз эмас, бир йўл боқиб, умри бўйи оворалар.

Буни кўргач, вазир ҳанг-манг бўлиб қолибди. Бунга шоирнинг шеъри тўла мос экан:

Вужуди барча ҳарирдан ҳариру жозибадор,
Сўзининг лаззати зўр-у, бироқ оғизчаси тор.

– Баҳоси қанча? – дебди вазир. «Ўн минг динор. Хўжасининг айтишича, ўн минг динор – унинг еган жўжалари, кийган кийимлари, тарбиячиларига қилинган сарфни ҳам қопламасмиш. Бу қиз кўп нарсаларни ўқиган:

чиройли ёзув, усули фикҳ, дин илми, табиблик маълумоти, мусиқаларни ўрганган экан», дебди даллол.

– Хўжасини чақир! – дебди вазир.

Уша ондаёқ даллол қизнинг хўжасини олиб кирибди. Хўжаси ажамлардан бўлиб, аллақачон ёшини яшаб, ошини ошаган бўлса-да, дунё унга раҳм қилиб, ўз қучоғида сақлаб келар экан. Шоир айтганидай:

Титратар доим вужудимни, замон титратмаси,
Чунки жам бўлмиш замонга қуввату куч ҳаммаси.

Вазир ундан: «Шоҳ Султон Муҳаммад ибн Сулаймонуззайнийдан бу каниз учун ўн минг динор олишга розимисан?!» – деб сўрабди. «Модомики, канизимни султонга сўрар экансиз, пулсиз ҳадя қилишим лозим», дебди ажам. Вазир пулни келтиришни буюрибди. Пулни келтириб, ажамга берибдилар. Сўнг даллол вазир ёнига келиб: – Рухсат этсалар, бир муддао бор эди, – дебди даллол, – бугун қизни султон ҳузурига олиб борилмаса. Чунки у бугун сафардан келган. Бир тарафдан, ҳавони ўзгартирган, иккинчидан, унда сафар таъсири бор, чарчагандир. Менга қолса, уни ўн кун ўз саройингизда сақласангиз, қиз аввалги ҳолига келса, сўнг уни ҳаммомга олиб борилиб, яхши кийинтирилса, ундан сўнг шоҳ ҳузурига олиб борилса. Ана у вақтда шоҳ олдида юзингиз тамоман ёруғ бўлур.

Вазир даллолнинг фикрини мувофиқ топиб, қизни ўз саройига олиб келибди. Унга алоҳида уй ажратиб берибди. Ҳар куни турли хил нозу неъматлар бериб турибди. Қиз шу йўсинда бир неча кун вазир саройида кун кечирибди.

Вазир Алфазл ибн Хоқоннинг бир ўғли бор экан. Унинг қадди-қомати келишган, ҳуснда яккаю ягона экан. Қўрган киши бир тикилмай ўтмас экан. Шоирнинг шеъри унга мос ёзилган экан:

Унинг сиймоси гулдир, боқса ким, кўзига ранг оққай,
У бир хуморки, ҳуснин баргидек, ағёр тўсмишдир.
Қаю кўздирки унга дафъатан журъат билан боққай,
Рақиблар тоши, қанча-қанчалар қонини тўкмишдир.

Етишмоқ ҳасратида қанчалар ўз бағрини ёққай,
Вафосизлик қилиб, чин ошиғи қаддини букмишдир.
Чирой нозиклигин нозик дилига кўплар ўхшатгай,
Чиройни ким кўриб, нозик дилга ким йўлиқмишдир.

Йигит уйда канизак яшаб юрганидан хабарсиз экан.
Вазир қизга шундай деб уқтирибди:

– Қизим, сени Султон Муҳаммаб ибн Сулаймонуззай-
ний учун сотиб олдим. Бир шўх ўғлим бор. У кўчада
кўрган ҳар бир қизга сўз отмай қўймайди. Ўзингни
эҳтиёт қил! Унга кўринма ва зинҳор гапира кўрма! Қиз:

– Жоним билан, – деб ваъда қилибди.

Бир куни қиз ўз уйдаги ҳаммомга тушибди. Кани-
заклардан бири унга ёрдамлашибди. Ювиниб бўлгандан
кейин янги кийимлар кийибди. Ҳуснига ҳусн кўшилиб,
вазирнинг хотини ёнига борибди.

– Ҳаммом қандай экан, ёқдимиз? – деб сўрабди вазир-
нинг хотини.

– Жуда ҳам яхши экан, сиз бўлмаганингизга ачиндим,
– дебди қиз. Шунда вазирнинг хотини: «Юринглар, ҳам-
момга борамиз», – дебди. Ҳаммалари ҳам: «Хўп бўлади»
дейишибди, қўзғалишибди. Вазирнинг хотини қиз турган
уй эшигига иккита ёш қизни пойлоқчи қилиб, ҳеч кимни
бу уйга киритмасликни буюрибди. Қиз уйда ўтирган
экан, кўчадан вазирнинг ўғли келиб қолибди. Унинг
исми Нуриддинали экан. Пойлоқчи қизлардан онасининг
қаерга кетганини сўрабди.

– Ҳаммомга кетдилар, – дейишибди қизлар.

Анисулжалис уйдан туриб вазирнинг ўғли Нуриддина-
лининг сўзини эшитибди-ю, ўз-ўзига: «Кўчадан ўтган қиз-
ларни ўз ҳолига қўймайдиган шўх ўғилни кўрай-чи, қанақа

экан», дебди-да, туриб эшик ёнига келибди. Қараса, жуда келишган, чиройли йигит экан. Унинг ҳуснига кўзи тушибди-ю, оҳ урибди. Шу орада йигит ҳам қизни кўриб қолиб, жонини қаерга қўйишини билмай қолибди. Пойлоқчиларга дўқ уриб бақирган экан, улар қочиб кетишибди. Қизлар пана бир жойга яшириниб, уларни зимдан кузатиб туришибди. Йигит эшикни очиб, қиз олдига кирибди-да: «Отам мен учун сотиб олган канизак сенми?» деб сўрабди. «Ҳа», деган жавобни берибди Анисулжалис. Йигит қиз ёнига кирибди, у бироз маст экан. Пойлоқчилар, ёш хўжайинларининг канизак ёнига кирганини кўриб, бақирбдилар. Бироқ йигит ўз муддаосига етишга улгурибди. Сўнг қўрққанидан бекиниш учун жой излаб қолибди. Вазирнинг хотини пойлоқчилар товушини эшитиши билан ҳаммомдан югуриб чиқибди. Унинг баданидан тер оқиб турган эмиш.

– Ўлганларинг яхши, нега бақирдиларинг?! – деб сўрабди вазирнинг хотини пойлоқчи қизлардан. «Хўжайинимиз Нуриддинали кириб келиб, бизларни ура бошлади. Четга қочдик. У Анисулжалиснинг ёнига кирди. Уни қучоқлади. Ундан кейин нима қилганини билолмадик. Биз бақирган эдик, у қочиб кетди». Вазирнинг хотини Анисулжалис ёнига кириб: «Нима бўлди?» деб сўрабди ундан. «Эй маликам, – дебди Анисулжалис, – уйда ўтирган эдим. Бирдан бир чиройли йигит кириб келди. «Отам мен учун сотиб олган канизак сенми?» деб сўради мендан. Мен «Ҳа», – дедим. – Худо ҳаққи, мен унинг сўзини рост деб ўйладим. Шу вақт у келиб мени қучоқлади». Вазирнинг уриб ўлдиришидан қўрққан она, оҳ уриб йиғлармиш. Чўри хотинлар ҳам қўшилишиб йиғлашибди. Шу пайт вазир кириб келибди. «Нима гап?» – дебди у.

– Менинг айтганларимни эшитишга қасам ич! – дебди она.

– Майли, розиман, – дебди вазир.

Нуриддиналининг қилган ишларини бирма-бир айтиб берибди. Вазир ғазабланибди. Ёқаларини йиртиб, ўз-ўзини ура бошлабди. Соқолларини юлибди.

– Ўзингизни ўзингиз ҳалок қилманг, – дебди хотини унга. – Мен ўз пулимдан унинг баҳоси – ўн минг динорни бераман.

Вазир хотинига тикилиб: – Баракалла, сенинг ақлингга! – дебди. – Гап унинг баҳосида эмас, молим ҳам, бошим ҳам кетмаса деб қўрқаман!

– Нега бунча куйинасиз? – дебди хотини.

– Ахир тушунсанг-чи, вазир Алмуъин ибн Сови ашаддий душманимиз-ку. Агар бу воқеани эшитса, тўппатўғри султонга бориб айтади.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз учинчи кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди

Шаҳризод, – вазир шундай дебди: «Алмуъин ибн Сови бу воқеани эшитиб қолгудек бўлса, султонга мақтаб юрган вазиринг Алфазл ибн Хоқон сендан ўн минг динор пул олди-да, тенгги йўқ бир чиройли канизак сотиб олди.

Канизак жуда ҳам чиройли бўлгани сабабли сенга беришга кўзи қиймади. Ўғлига: «Бу қизни сен ол! Султондан кўра бу сенга муносиброқ», деди. Ўғли уни хотинликка олди. Канизак тўғрисидаги хоҳишингни шу равишда бузди», деб ифво қилади.

– Шоҳ ишонмаслиги мумкин, аммо вазир: «Рухсат берсангиз канизакни келтирай, дейди. Шоҳ қизни олиб келишга буюради. Қизни зўрлаб мажбур қилгандан кейин бўлган воқеани инкор этмайди. Шунда Алмуъин: «Эй шоҳим, ҳақиқий дўстинг, самимий маслаҳатчинг менман. Аммо мен сенинг қаршингда обрўим йўқлигига таажжуб қиламан», дейди. Султон мени одамлар орасида шарманда қилади. Одамлар менга ҳайрон қоладилар. Жоним кетади.

– Ундай бўлса, – дебди вазирнинг хотини, – бу иш ҳали ҳеч кимга маълум эмас, ишни махфий тутамиз.

Вазир ўзини бироз босиб олибди.

Нуриддин қўрқиб чиқиб кетганча бутун кунни боғларда ўтказиб, уйга кеч қайтибди. Онасининг ёнида ётибди-да, эрта билан вақтли ўрнидан туриб кетганини ҳеч ким билмай қолибди. Нуриддин отасига бир ой кўринмай қочиб юрибди. Кунларнинг бирида Нуриддиннинг онаси вазирга: «Агар бу иш яна шундай чўзилаверса қизни ҳам, ўғилни ҳам нобуд қиламиз. У бошқа ёққа қочиб кетишдан ҳам тоймайди», дебди. «Қандай чора кўриш мумкин», дебди вазир хотинига.

– Кечаси ухламасдан уни пойлаш керак. У келгандан кейин уларни бир-бирига қовуштирмоқ лозим. Улар бир-бирларини севадилар. Қизнинг пулини сизга мен тўғри-лаб берай.

Вазир ўғлини ухламай кутибди. Нуриддин келибди. Вазир ўғлини ушлабди-да, жаҳл билан уни ётқизиб сўймоқчи бўлибди. Бу воқеа устига онаси кириб келибди.

– Нима қилмоқчисиз? – дебди вазирга титроқ овоз билан.

– Уни сўймоқчиман, – дебди отаси бўғилиб.

– Наҳотки, мени аямасангиз? – дебди ўғли зорланиб. Вазирнинг кўзлари жиққа ёшга тўлибди.

– Эй ўғлим, – дебди у. – Нега сени аямайин. Пулим ҳам, бошим ҳам кетади.

– Шоир шеърига қулоқ сол, ота, – дебди Нуриддин:

Гуноҳим бўрттир-у, ё кеч гуноҳим,

Сенга қилдим ҳавола, подшоҳим.

Адоват айла-ю, қонимни тўккин,

Адолат айла-ю, бўлгин паноҳим.

Гуноҳқормен, қўлимда мартабам йўқ,

Мени ёқловчи, ёлғиз ўтли оҳим.

– Эй ўғлим, сени кечирдим, – дебди ота. Бироқ ҳали ҳам ҳаяжонда экан. Ўғли ўрнидан туриб, отасининг юзидан ўпибди.

– Эй ўғлим, – дебди отаси, – агар сенинг Анисулжалисга содиқ эканингни билганимда, уни аллақачон сенга ҳадя қилган бўлар эдим. «Содиқ бўлмаслик мумкинми?» дебди Нуриддин. «Унинг устига хотин олмаслигингни, бошқалар билан алоқа қилмаслигингни, бозорга чиқариб сотмаслигингни сўрайман», – дебди отаси. «Бундан сўнг ҳеч кимга уйланмасликка, сотмасликка қасамёд этаман», дебди ўғли.

Нуриддин қиз билан қовушиб, у билан бир йил умр кечирибди. Вазир Алмуъин ибн Сови қулоғига бу хабар етибди. Лекин у султонга шикоят қилишнинг мавридини топа олмабди.

Бир куни вазир Алфазл ибн Хоқон ҳаммомга борибди. Ювиниб, ҳаммомдан чиқибди. Иссиқ-совуққа чалиниб шамоллабди. Дармонсизланиб, кўрпа-ёстиқ қилиб ётибди. Кун сари аҳволи ёмонлаша борибди. Шунда у ўғли Нуриддинни ёнига чақирибди: «Эй ўғлим, – дебди вазир, – ўлчовлик ризқ, киши ўлимдан қочиб қутилмайди. Жон бор ерда, қазо бор, қулоқ сол. Насиҳатим шуки, ҳар ишда эҳтиёт бўл, охирини ўйлаб иш қил! Анисулжалисга ғамхўр бўл. Бепарво ташлаб қўйма!»

– Эй ота, – дебди ўғли, – сенга ўхшаш киши бормикан? Сен фақат яхши ишлар билангина танилгансан. Сени ҳамма эзгу ишлар билан ёдлайди ва алқайди. Худо уларнинг дуоларини ижобат қилсин.

Вазирнинг аҳволи ёмонлашибди. У калима келтира бошлабди, бирдан қаттиқ фарёд қилибди. Овоз бутун саройни янгратаибди. Ўлим хабари дарров ҳар томонга тарқалибди. Подшоҳдан гадогача унинг бевақт ўлимига қайғурибдилар. Мадраса талабалари ҳам йиғлабдилар. Нуриддин таъзия маросимига ҳозирлана бошлабди. Жаноза учун амирлар, вазирлар ва бутун сарой ходимлари билан барча шаҳар халқлари тўпланибдилар. Шулар орасида вазир Алмуъин ибн Сови ҳам бор экан. Тобутни уйдан олиб чиқар эканлар, кимдир шу шеърни ўқибди:

Биров ёзган бу шеър ёдимга тушди:
«Қуни пайшанба, руҳ йўқликка учди.
Видолашмоқ учун кўплар йиғилди,
Вақтсиз ўлганимни ҳамма билди.

Эшикнинг устига ётқизди ғассол,
Туйилди кўп қизиқ менга, бу аҳвол.
Қимир этмай, на қилса, жим турурмен,
Уларга хўмраярмен, на кўрармен.

Кийиндим оқ либос, киймас эдим ҳеч,
Тирикликда уни севмас эдим ҳеч.
Ёмон кўрган кишим менга куйинди,
Биров дўстим эди, ҳозир севинди.

Тушиб тобутга, чиқдим елкаларга,
Тирикликда етолмасдим аларга.
Етиб масжидга, бошланди жанозам,
Деди: «Оллоҳу акбар!..» шайхул аъзам.

Ўтирмасдан, ўқилди тезу чаққон,
Қутиб қолган каби гўёки меҳмон!..»
Ўқиб бу шеърни, ақлу ҳушим учди,
Яна қайтиб келиб, ўрнига тушди.

Васият бошлади тил, шоша-шоша,
Насиб бўлмади туриб, тилсиз томоша.
Аё ғассол! Менга қуйма совуқ сув,
Кетарда дунёдан мен энди мангу.

Тўкибмен ёшни кўп, шу сув кифоя,
Илиқ сув ҳам муаттар бениҳоя.
Ўшал ҳид, хок-тупроғимда қолсин,
Бориб айт, шайхул аъзам ҳам йўқолсин.

Рақиблар гўр қазиб аввалда тоза,
Мен ўлмасдан, ўқишгандир жаноза.

Уни кўмганларидан кейин дўстлар, қариндош-уруғлар билан Нуриддин ҳам уйга қайтибди. У ғоят ғамгин эмиш. Отаси учун узоқ замон қайғурибди.

Кунларнинг бирида Нуриддинали уйида ўтирган экан, кимдир эшикни тақиллатибди. Нуриддин ўрнидан туриб, эшик очибди. Отасининг яқинларидан бир киши экан, саломлашибди. Нуриддиннинг қўлини ўпиб: «Ўлганларнинг қайси биридан сен каби ўғил қолди. Ўзингни тинч тут, қайғуни унут!» – дебди.

Нуриддин тинчланибди. У кишини меҳмонхонага олиб кириб, дастурхон ёзибди, патнис келтирибди. Унинг устига ўртоқлари ҳам келиб қўшилишибди. Келганлар бойваччалар бўлиб, ўн киши экан. Ўтиришиб ейишибди, ичишибди. Нуриддин тез-тез дастурхонни янгилаб турибди, беҳад сахий бўлиб кетибди.

Бир пайт Нуриддиннинг энг яқин ва ғамхўр кишиси – Вакил кириб келибди. «Эй ҳурматли йигит, – дебди у, – ҳисоблашмай сарф қилганлар тезда қашшоқликка, гадоликка йўлиқадилар», деган мақолни эшитганмисан!»
Шоир шеърига қулоқ сол:

Пул сақладим қалқон, қилич ўрнига,
Ҳимояда пул, қиличдан ўткирроқ.
Пулнинг ҳиди етса душман бурнига,
Ҳушсиз қилур, беҳуш доридан зўрроқ.

Пул сақладим: тилим бурро ҳар доим,
Ёмон сўзим яхши бўлиб тинглангай.
Ҳокимлар ҳам менга муте, мулойим,
Душманларим ғуборимга белангай.

– Пулимни ҳар қандай бемазалардан, олчоқ, қадр билмаслардан сақлайман, – дебди Нуриддин. «Бойлиги бўлмаган кишилар, – дебди Вакил, – куёш каби фазилатларга эга бўлсалар ҳам хўрланадилар». «Бу сўзларинга қулоқ солмайман. Шоир шеърини эшитмаганмисан», – дебди Нуриддин:

Ҳеч бир бахил бахилликдан мақталмас,
Сахийликдан ким ўлибди? Кўрмадим!
Оғзим қийшиқ, аммо пулим бўлса бас,
Ҳикматини ҳеч кимсадан сўрмадим.

– Эй Вакил, – дебди Нуриддин, – агар сенда бугунги тушки овқатга етарлик нарса қолган бўлса, кечки овқат қайғуси билан бошингни оғритма!

Вакил ўз йўлига кетибди. Нуриддин ўша-ўша сахийликни қўймабди, балки яна ҳам саховатини оширибди.

Улфатларидан қай бири «Бу нарса яхши экан» деса, «Сен ола қол», дер ёки унга биров, «фалон уй яхши экан», деб қолса, у «сенга ҳадя бўлсин», деяверибди. Нуриддин шу йўсинда ўртоқларига ҳар куни бир неча дастурхон ёзиб, роса бир йилни ўтказибди. Бир йил ўтгач, кунларнинг бирида Нуриддин хаёлга чўмиб ўтирган экан, Анисулжалис шу шеърни ўқибди:

Яхши турмуш кечирасан, доим яхши турасан,
Нима учун эртадан-кеч хавф қилмадинг, қўрқмадинг?
Тун тинчлиги сени алдар, ётиб, юлдуз кўрасан,
Аммо чақмоқ, булутлардан ҳайиқмадинг, ҳуркмадинг?

У шеърни битирган ҳамон биров эшикни тақиллатибди. Нуриддин эшик очиб қараса, Вакил экан. Улфатларидан бири унинг орқасидан яширинча бориб, гапга қулоқ солиб турибди.

– Нима гап, – дебди Вакил. «Шу пайтгача сўзламай юрган гапим бор», – дебди у. «Хўш», – дебди Вакил. «Кўлимда бир дирҳамдан озроқ пул қолди, холос. Мана, чиқимларни ёзиб бораётган дафтарим», – дебди Нуриддин.

Нуриддин бошини қуйи солибди. Уларнинг гапларини эшитиб турган Нуриддиннинг улфатларидан бири бу воқеани дўстларига етказибди.

– Энди нима қиласизлар, Нуриддиннинг ҳеч нарса-си қолмабди, – дебди у. Шу чоқ Нуриддиннинг ўзи

кириб келибди. Нуриддиннинг қовоғидан улар аҳволни аниқлабдилар. Улфатларидан бири ўрнидан турибди-да:

– Менга рухсат берсангиз, ҳурматли Нуриддин, – дебди. «Нега?» – деб сўрабди Нуриддин.

– Хотинимнинг кўзи ёрийдиган эди, – дебди у. – Ундан хабардор бўлиб, ёнида туришим зарур.

Нуриддин унга рухсат берибди. Унинг кетидан иккинчиси қўғзалиб, жавоб сўрабди.

– Нега бугун ҳамманг жавоб сўраб қолдинг? – дебди Нуриддин.

– Акам ўғлини хатна қилдирмоқчи эди. Унинг ёнига бориб, қарашиб туришим керак, – дебди у.

Улфатларнинг ҳар бири бирор баҳона кўрсатиб, кета бошлабди. Орадан бир соат ўтмай, ҳаммалари кетибдилар. Нуриддиннинг бир ўзи қолибди. У хотинини ўз ёнига чақирибди:

– Менинг аҳволимдан хабаринг йўқ, – дебди маъюс Нуриддин Анисулжалисга.

– Эй муҳтарам, – дебди Анисулжалис, – бундан анча илгари мен шу ҳақда сенга сўзлаш фикрида эдим. Лекин сен қўйидаги байтларни ўқир эдинг:

Дунё сенга карам қилса, сен ҳам қайтар вақтида,
Қарздорликнинг ташвишидан тезроққина бўл хориж.
Бу дунёнинг касби шудир: у турмас ўз аҳдида,
Ўз аҳдида турганида, мушқулингни тезроқ еч!

Сармояни дунё дер халқ, дунё ҳам бир сармоя,
Дунё талаш қилган шоҳлар, тўлдирсам дер хазинам.
Эҳсон қилсанг вақтида қил, давлатинг бениҳоя,
Оч кўзларинг қондиrolмас, тўлган дунё бўлмас кам.

– Бу фикрингни эшитганимдан сўнг, – дебди Анисулжалис, – тишимни-тишимга босиб туравердим. «Эй Анисулжалис, – дебди Нуриддинали, – сенга маълумки, мен

дунёни фақат дўстларимга бағишладим. Улар мени эваз-сиз⁵ қолдирмаслар. Ҳозир уларнинг уйига бораман. Улардан бирор нарса ундирсам сармоя қиламан. Савдо қила бошлайман. Ҳўин-кулгини ташлайман.

Ҳша ондаёқ Нуриддин ўрнидан турибди. Тўппа-тўғри дўстлари турадиган кўчага борибди. Ҳнта бойваччанинг ҳаммаси ҳам бир кўчада туришар экан. У биринчи эшикни тақиллатган экан, чўри хотин чиқиб, эшик очибди:

– Сен кимсан? – деб сўрабди у. Нуриддин жавоб берибди: «Ҳўжайинингга кириб Нуриддинали эшик олдида эҳсонингни кутади, дегин», – дебди.

Чўри хотин ичкари кириб, хўжайинига ҳалиги сўзларни айтибди. Сўнг дарров қайтибди-да: «Ҳўжайин уйда йўқ эканлар», – деб жавоб берибди. Нуриддинали хомуш қайтибди. Йўлда кетиб борар экан, ўзича: «Бу бахиллик қилиб, менга учрашишдан бош тортди. Лекин бошқалар бундай қилмасалар керак», деб ўйлабди-да, иккинчи ўртоғининг эшигини тақиллатибди. Яна ўша ҳол такрорланибди. Нуриддин шу байтни ўқибди:

Келганида кабоб билан меҳмон қилган дўстларим,
Энди келсам, мендан безиб, ерга қараб тургай, жим!

Нуриддин уларнинг ҳаммасини синаб чиқишга қарор берибди. «Балки, – дебди ўзича, – булар орасида ҳаммасининг ўрнини босувчи бирор киши топилиб қолар». Нуриддин ўзи ўйлаганча уларнинг ҳаммасиникига борибди. Бироқ уларнинг ҳеч бири унга эшик очмадилар. Биронта куйган кулча синдиришга ҳам ярамадилар.

Бахти кетса хазонрезлик фаслидек,
Болта тушар шу дарахтнинг бошига.
Бебахт одам кеча-кундуз серҳадик,
Кўрпада ҳам тош ботар ёнбошига.

⁵ Эваз – қуруқ қолдирмаслик.

Ташлаб кетар бирга даврон сурганлар,
Ёлғиз қолиш – шу ҳам ўзи бахтсизлик.
Сўз дўндириб, ширин суҳбат қурганлар,
Кўринади сенга бир бетамиздек.

Шум замоннинг фарзанди ҳам шундай шум,
Замонанинг ўзи каби ноинсоф.
Дуч келганда қулоқ беркит, кўзни юм,
Агар бўлса ҳақиқатан қалбинг соф.

Қайғу-изтироб чеккан Нуриддин Анисулжалис ёнига қайтибди.

– Буларнинг ҳеч бири фойда бермайди деб айтибмидим», – дебди Анисулжалис. «Лоақал, – дебди Нуриддин, – уларнинг бирортаси менинг қаршимга чиқмади ҳам».

– Хафа бўлма, – дебди Анисулжалис. – Уй ашёларини сотсак ҳам анча яшаймиз. Нуриддин уй ашёларини сота бошлабди. Уйда бор нарсалар ҳам тугабди. Қоқишга қозиқ, осишга хурмача ҳам қолмабди. «Энди нима қиламиз?» – дебди Нуриддин Анисулжалисга термулиб.

– Эй ҳурматлигим, – дебди Анисулжалис, – фикримча, ҳозир ўрнингдан тур, мен билан бозорга бор-да, мени сот. Яхши биласанки, отанг мени ўн минг динорга олган эди. Ҳозир ҳам шу баҳога яқинлашиб борсам ажаб эмас. Зора яна бахтинг қайтиб бирга турсак, – дебди Анисулжалис. «Эй Анисулжалис, – дебди Нуриддин, – сендан бир дақиқа ҳам ажралишга тоқатим йўқ».

– Менга бу иш енгил деб ўйлайсанми, – дебди Анисулжалис. – Лекин зарурат.

Шоир айтганидек:

Зарурият бошлар доим кишини,
Ғайри ахлоқ, номуносиб йўлларга.
Қилмоқ учун бу эҳтиёж ишини,
Бошинг оғар саҳроларга, чўлларга.

Зарурият юки оғир, елкангни
Букса агар, финг дейишга не чора.
Зарурият қилса яғир елкангни,
Тўхтамайсан, интиласан тобора.

Зарурият очич қўзни кўр қилгай,
Кўринмайди сенга дўсту қадрдон.
Чумолини, ҳатто шерни зўр қилгай,
Йўл босасан гоҳ ошкор, гоҳи пинҳон.

Нуриддин ўрнидан турибди-да, Анисулжалисни эргаштириб жўнабди. Кўз ёшлари ёмғирдай оқиб, хаёлидан шу байтларни ўтказибди:

Тўхта! Кетмай туриб, боқ менга қиё,
Ҳижрон дардларига бўлсин тасалли.
Ё кетма қошимдан, лутф айлагин ё,
Сен чиқмай, жоним ҳам чиққан йўқ ҳали.

Сен ҳаёт ёмғири, мен ташна бунда,
Қани инсоф сенда? Э шўхи дил санг!
Мен кезсам кўйингда, қон ютсам тунда,
Яна «Сени ташлаб, кетгайман», десанг!

Нуриддин Анисулжалисни қуллар бозорига элтиб, уни даллолга топширибди.

– Эй ҳожиди Ҳасан, бунинг баҳосини аниқла! – дебди у.

– Ҳўжам Нуриддинали, – дебди даллол, – бозор қоидалари кўзда тутилади. Бу канизни отанга ўн минг динорга олиб берганим, Анисулжалис эмасми? «Ҳа», – дебди Нуриддинали.

Даллол бойлар ёнига борибди. Лекин улар ҳали йиғилмаган эканлар, йиғилишларини кутибди. Бозор турлитуман қуллар, канизлар билан тўлаверибди. Улар орасида ҳар турли тоифалар: турклар, румликлар, каркаслар, ҳабашлар, гуржистонликлар ва бошқалар бор экан. Ҳамма бойлар тўпланишибди. Даллол турган еридан юқорироқ бир ерга чиқибди.

– Эй савдогарлар, эй пулдорлар! Эшитмадим деманглар! Ҳар бир юмалоқ нарса ёнғоқ бўлмайди. Ҳар бир чўзинчоқ нарса қовун, ҳар бир қизил нарса гўшт бўлмайди, ҳар бир оқ нарса ёғ, ҳар бир қизил сув май бўлмайди. Менда бир бебаҳо дур бор, бунга қанча сўрашим керак?

– Тўрт минг беш юз динор деб қичқир! – дебди бир бой.

Жарчи унинг баҳосини тўрт минг беш юз динордан бошлабди. Жарчи биринчи бор чақиривидаёқ вазир Алмуъин ибн Сови пайдо бўлибди. Унинг кўзи Нуриддинга тушиб, ўзича:

«Отасидан қолган дунёга канизак олгани келгандир», деб ўйлабди. Вазир атрофга назар ташлаб, жарчига кўзи тушибди. Унинг атрофини бойлар ўраб олган эмиш.

Бу ҳодисани кўриб, вазирнинг фикри ўзгарибди: «Балки унинг ҳеч нарсаси қолмай канизаги Анисулжалисни сотгани келтиргандир. Ана бу кўнгилдагидек иш бўлди».

У жарчини чақиртирибди. Жарчи келиб, вазирга салом берибди. Тиз чўкиб, ер ўпибди.

– Бу канизни мен оламан, – дебди вазир.

– Жуда соз, – деган жавобни берибди жарчи.

У канизакни келтирибди. Анисулжалисининг ширин сўзи вазирни мафтун этибди.

– Бу канизнинг нархи неча пул бўлади? – деб сўрабди вазир даллолдан. «Савдони очиш учун тўрт минг беш юз динор баҳо қўйдилар», дебди даллол.

– Тўрт минг беш юз динор мен бераман, – дебди вазир.

Бойлар вазирнинг бу савдога аралашганлигини кўриб, бир дирҳам ҳам қўшаолмадилар. Аксинча, Алмуъин ибн Сови даллолга ўқрайиб:

– Нимага қараб турибсан! Хўжасига бор-да, менинг номимдан тўрт минг беш юз динор таклиф қил! Беш юзи ўзинга, – дебди.

Даллол Нуриддиналининг ёнига бориб:

– Эй ҳурматли! Канизагинг бекор кетди, – дебди.

– Нега? – дебди Нуриддин.

Даллол сўз бошлабди: «Ноинсоф вазир Алмуъин ибн Сови бозор айланиб юрган экан, олдимизга келди. Анисулжалисни кўрди. Вазирга каниз маъкул бўлиб, менга шундай деб айтди: «Менинг номимдан тўрт минг беш юз динорга кўндир! Беш юз динор ўзинга». Канизакнинг сеники эканини вазир билган бўлса керак, у атайлаб қистовга олаётир. У пулни нақд берса ҳам майли эди. Мен уни яхши биламан, сенга пул бермайди. Фақат бировга тайинлаб қоғоз ёзиб беради, орқасидан унга ҳеч нарса бермасин, деб киши юборади. Пулга борганинга, ҳозир берамиз, деб галга солади. Ҳар кунни сени қатнашиб чарчатадилар. Охири ўзлари ҳам бу ишдан зерикадилар. Сендан қоғозни сўрайдилар. Кўз олдинда уни йиртадилар: канизак учун оладиган пулинг тамоман йўққа чиқади».

– Нима қилиш керак, – деб сўрабди Нуриддин.

– Фикримча, – дебди даллол, мен бозор ўртасида турган вақтимда сен борасан-да қўлимдан канизакни тортиб оласан, уни урасан, унга дўқ қиласан-да: сени бозорга олиб бориб, жарчи чақиртирмасамми, деб сўз олган эдим, сўзимнинг устидан чиқдим. Бозорга келтирдим, деб канизакни олиб, йўлга тушасан. Вазир ҳам, бошқалар ҳам қасамни бажариш учун келтирган экан, деб ишонадилар.

– Жуда яхши маслаҳат, – дебди Нуриддин.

Даллол дарров бозорга бориб, канизакнинг қўлидан тутиб турибди. Нуриддинали даллол ёнига келаётган экан, даллол уни вазирга кўрсатиб: «Эй ҳурматли зот, мана, канизак соҳиби келаётир», дебди. Нуриддин келиб, даллол қўлидан канизакни тортиб олибди-да, уни бир шапалоқ уриб: «Эй лаънати, энди сўзимнинг устидан чиқдимми, уйга кет, иккинчи мен билан ўчакишма! Пулга муҳтож эмасман. Уй асбобларимни сотсам ҳам пули сенинг ўн баҳонга тўғри келади», дебди Нуриддин. Вазир Алмуъин ибн Сови бу сўзни эшитгач:

– Ҳайф сенга, сенда оладиган, сотадиган уй асбоби қолибдими, – дебди пешонасини тириштириб. У ғазаб-

ланганидан Нуриддинни тутиб ургиси келибди. Ҳамма Нуриддинга қарармиш.

– Бу кишининг қўполлигини ҳаммаларингиз кўриб турибсизлар, – дебди Нуриддин одамларга. «Агар сизлар бўлмаганингизда, – дебди вазир, – уни шу ердаёқ ўлдирар эдим».

Турганлар Нуриддинга кўзлари билан «бўш келма» дегандек, ишорат қилибдилар. «Ҳеч биримиз сизларнинг ўрталарингизга тушмаймиз», дейишибди.

Нуриддин вазирнинг сўзларини эшитгач, тутақиб вазир яқинига борибди. Нуриддин баҳодир, довюрак йигит экан. У бирдан вазирни эгардан тортиб олиб, ерга урибди. Вазир чалқанча лойга йиқилибди. Нуриддин уни роса савалабди. Мушти билан тўғри келан жойига тушираверибди. Бир мушт унинг жағи устига тушиб, тиши қонаб кетибди. Соқоллари қонга бўялибди. Вазирнинг ёнида ўнта қули бор экан. Улар бу ҳолни кўргач, қилич бандига қўл узатибдилар. Қилич яланғочлаб, Нуриддинга ҳужум қилмоқчи эканлар, одамлар уларга:

– Бири вазир, бири вазирнинг ўғли бўлса, балки улар бир-бирлари билан ярашиб кетишар. Икки орада сизлар бунга ҳам, унга ҳам хунук кўриниб қоласизлар. Мободо қилич зарбаси Алмуьинга тегиб қолса, ҳаммангиз ҳам мудҳиш ўлимга маҳкум бўласиз. Сизлар учун энг яхши маслаҳат, булар орасига тушмаслик, – дейишибди.

Нуриддин уришдан тўхтабди. У ўзининг канизагини олиб, уйига кетибди. Вазир ўша ондаёқ йўлга тушибди. Унинг кийими лой ва қон билан бўялибди. Шу аҳволда у султон олдига кириб борибди-да, «менга зулм қилдилар», деб фарёд қилибди.

Уни султон яқинига олиб борибдилар. Султон бундай қараса, қаршисида турган бош вазир Алмуьин ибн Сови эмиш.

– Сени бу ҳолга тушурган ким бўлди? – деб сўрабди султон.

Вазир кўз ёш тўкиб, ёқаларини пора-пора қилар экан, шу шеърни ўқибди:

Ғам кўнгил уйини вайрон этди, эй жони ширин,
Ўзни олдинг четга, бу жонимга маҳрам бўлмадинг.
Кўрмадим сенда вафо расмиятининг ҳеч бирин,
Синди кўнглим, бу синиқ кўнглимга малҳам бўлмадинг.

– Эй ҳурматли шоҳ, – дебди вазир, – сени дўст тутиб,
қуллуқ қилувчиларга шундай зулм ва тажовуз лозимми?

– Сенга нима бўлди, ким бундай қилди, ахир сенинг
ҳурматинг, менинг ҳурматим эмасми? – дебди бақриб
султон.

– Мен бугун, – дебди вазир, – бозорга бир чўри олмоқ
учун чиққан эдим. У ерда жуда ҳам чиройли бир канизак-
ни учратиб қолдим. Бундай чиройли аёлни биринчи кўри-
шим эди. Уни жаноби олийлари учун олишга жазм қилдим.
Даллолдан канизакни ва унинг соҳибини суриштирдим.
Даллол менга канизакни Алфазл ибн Нуриддинга тегишли
эканини сўзлади. Маълумки, жаноби олий бир вақт унинг
отасига ниҳоят ҳуснали бир каниз олиш учун ўн минг
динор пул берган эдилар. Вазир шу пулга жуда ҳам
чиройли бир каниз олган эди. Канизак ғоят даражада
гўзал бўлгани сабабли уни жаноби олийларига лойиқ
кўрмай, ўз ўғли Нуриддинга берган эди. Отаси ўлгандан
кейин вазирнинг ўғли ҳамма бору йўғини сотиб еди. Ҳеч
нарсга қолмагандан кейин бугун бозорга ўша канизни кел-
тириб, сотиш учун даллолга топширган экан. Даллол бо-
зорга солибди. Бойлар унинг баҳосини тўрт минг беш юз
динорга олиб борганлар. Ахир бошдаёқ шоҳимиз унинг
ҳаққини берган эдилар, пул ҳаромга чиқмади, деб суюн-
дим. Нуриддинга тўрт минг динор ол, дедим. Бу сўзни
эшитиши билан Нуриддин: «Эй аҳмоқ чол, – деб қичқирди.
– Мен яҳудийга сотаман, сенга сотмайман». «Мен ўзим
учун эмас, шоҳимиз учун оламан», – дедим. У бадтар
ғазабланиб, мени отдан даст кўтариб олди. Мушглаб ура
бошлади, тепди, кўриб турибсиз, мана шу ҳолга тушурди.
Мен бу азобларга фақат сиз учун, сизга канизак сотиб
олиш учун йўлиқдим». Вазир шу сўзларни деб ўзини ерга

отди. Кўз ёши тўкди. У титрарди. Вазирни бу ҳолда кўрган султон ғазабланиб, қарсақ чалибди. Бирдан қилич яланғочлаган қирқ киши унинг ёнида ҳозир бўлибди.

– Ҳозир Нуриддиналининг уйига боринглар, – дебди уларга шоҳ, – уйини тинтинглар, бузинглар, Нуриддин билан канизининг қўлларини боғлаб, ҳузуримга судраб келинглар!

Улар «Бош устига», дейишибди-ю, ўша ондаёқ Нуриддинали томонга йўл солишибди.

Шоҳнинг Алоуддинсанжар исмли бир сарой ходими бўлар экан. У илгари Нуриддиналининг отаси Алфазл ибн Хоқоннинг севган қўлларидан ҳисобланар экан. Унинг вафотидан сўнг султон уни сарой хизматчиси қилиб олган экан. Алоуддин ўзининг собиқ хўжаси Алфазл ибн Хоқоннинг ўғли Нуриддин тўғрисидаги шоҳ фармонини эшитибди. Соқчилар уни ўлдиришга шайланаётганларини ўз кўзи билан кўрибди. Дарҳол шайланиб, Нуриддинали томонга от чоптирибди. Нуриддин чиқиб эшик очибди. У Алоуддинсанжарни яхши танир экан.

– Эй ҳурматли, – дебди Нуриддинга, – ҳозир соғлиқ сўрашиш, сўзлашишнинг вақти эмас.

– Нима бўлди? – дебди Нуриддин.

– Ўрнингдан тур! Ўзингни ҳам, канизакни ҳам кутқаз. Алмуъин ибн Сови ҳар иккинги учун тузоқ қўйди. Қўлига тушишингиз билан ҳар икковингизни ҳам ўлдиради. Султон сизларни тутиб келтириш учун қирқ киши жўнатди. Улар йўлда келаётирлар. Менинг фикримча, тезлик билан бошқа бир томонга қочиш зарур, – дебди у. Кейин ёнига қўл солиб, қирқ динор пул чиқазиб берибди.

– Бор пулим шу экан. Агар бўлса кўпроқ берардим. Лекин ҳозир сўзлашиб ўтирадиган вақт эмас.

Нуриддин канизак ёнига кириб, воқеани баён қилибди. Икковлари ўша ондаёқ шаҳардан чиқиб, дарё лабига борибдилар. Бахтларига кема тайёр экан. Кемачи кема ўртасида туриб олиб: «Кимларнинг қандай ишлари бит-

маган бўлса битирсинлар, унутган нарсалари бўлса келтирсинлар, жўнаймиз», деяётган экан.

– Бошқа ишимиз йўқ, дорға, – дейишибди кишилар. Дорға кема қоровулига:

– Чаққон қозиқни торт! Арқонни қўйиб юбор, – деб қичқарибди.

– Кема қаёққа боради, эй дорға? – деб сўрабди Нуриддин.

– Бағдод шаҳрига, – дебди дорға.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз
тўрпичи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этибди Шаҳризод, – Нуриддин билан канизак кемага чиқиб ўтирибдилар. Елкан қўйиб юборилибди-ю, кема қўзғалиб, худди қанотли қуш каби тебраниб, олға томон силжибди.

Шоир жуда тўғри айтган:

Кемага боқ, кўриниши қандай соз,
Ихтиёрни тортмоқдадир ўзига.
Сузиб борар сув юзида гўё ғоз,
Кенг фазодан тушмиш сувнинг юзига.

Бу сузишда, шамолдан мен тез дейди,
Билмайдики, дарё жадал оқмоқда.
Кўнглим менинг шу кемада кез дейди,
Билмайдики, ҳижрон мени ёқмоқда.

Шоҳ юборган қирқ қул Нуриддиннинг уйига келиб, унинг эшигини бузибдилар. Ичкари кириб, изламаган жойлари қолмабди. Лекин уларни топа олмабдилар. Уйларни вайрон қилгач, ҳамма воқеани султонга келиб етказибдилар. Султон:

– Қаерда бўлса ҳам уларни топинглар! – деб хитоб қилибди.

– Бош устига, – дебди қуллар.

Шундан кейин султон вазир Алмуъин ибн Совига алоҳида сарпо кийгизибди. Вазирнинг кўнгли тинчибди. Султон унга:

– Қасосингни ўзим олиб бераман, ўкинма, – дебди. Вазир унга узоқ умр тилаб, дуо қилгач, уйига қайтибди.

Султон шаҳарда жар чақиринишга буюрибди. Жарчи шундай деб овоза қилибди:

– Эй халойиқ! Кимда-ким Алфазл ибн Хоқоннинг ўғли Нуриддинали тўғрисида хабар келтирса, шоҳ унга минг динар пул ва бош-оёқ сарпо инъом қилади. Уни ўз паноҳида яшириб сақловчи ёки кўриб хабар қилмаган киши қаттиқ жазоланади.

Нуриддинни излабдилар. Лекин у ҳақда ҳеч қандай хабар бўлмабди.

Нуриддин канизаги билан соғ-саломат Бағдод шаҳрига етиб борибди. Дорға уларга:

– Обод, тинч Бағдод шаҳрига етдик, – дебди.

Бу ердан қиш кетиб, баҳор келган, гуллар очилиб, дарахтлар кўкарган, анҳорларда эса сув шарақлаб оқиб ётган эмиш.

Нуриддин дорғага беш динар пул бериб, канизаги билан кемадан тушибди. Бирозгина йўл юрган экан, бир ажойиб боғи азимга етибдилар. Кўчаларга сувлар сепилган, йўл четига курсилар қўйилган экан. Аммо боққа кириш эшиги берк экан.

– Жуда ажойиб жой экан, – дебди Нуриддин. «Бироз ўтириб дам олсак», дебди канизак. Улар курсига ўтирибдилар. Юз-қўлларини ювиб, дам олибдилар. Эсиб турган ёқимли шамол уларнинг уйқуларини келтирибди. Улар бироз ухлабдилар.

Бу боғ шодлик боғи деб аталар экан. Боғ ичида халифа Хорун ар Рашид томонидан бино қилинган ажойиб сарой бор экан. Халифа хафа бўлган кезларда кўнгли очиш учун шу саройга келиб, дам олар экан. Сарой

атрофида саксонга дераза бўлиб, деразаларнинг ҳар бирига биттадан шамдон осилган экан. Айниқса сарой ўртасига осилган катта олтин шамдон кишини ўзига жалб этаркан. Халифа саройга келганда, қулларга деразани очишни буюраркан. Қизлар билан надими Исҳоқ ибн Иброҳимга ашула айтишни амр қиларкан. Шу билан ўз қайғуларини унутиб, хушвақт бўларкан. Боғда Шайх Иброҳим исмли қари бир боғбон яшаркан.

Нуриддин билан Анисулжалис келган чоғларида у бир иш билан боғдан чиқиб кетган экан. Кўп ўтмай қайтиб келибди-ю, боғда икки киши чойшаб ёпинишиб ухлаётганини кўриб ғазабланибди. Халифа боғбонга «Боғда кимни кўрар экансан, билганингни қил!» деган экан. Шайх пойлаб юрар экан.

«Бу ерга кирганларни ўлдиришга, халифа менга рухсат берганини булар билмагандир», деб ўйлабди-да, бундан кейин кишилар боғнинг дарвозасига яқинлашмасликлари учун уларни бу сафарча азоблаш билан чегараланмоқчи бўлибди. Уларнинг ёнига бориб, чойшабнинг бир чеккасини кўтарган экан, қўллари кўринибди. Жазолашни мўлжаллабди. Уришга қўл кўтарибди-ю, аммо урмай ўзича ўйлабди: «Буларнинг ҳол-аҳволини билмасдан туриб уриш мусулмончиликка тўғри келмас, балки булар мусофирдир, сайёҳдир. Бир ерга бирор иш билан келгандир. Яхшиси, буларнинг устларини очай, юзларини кўрай», дебди-да, юзларини очибди. Қараса, ҳар иккиси ҳам жуда чиройли эмиш. Шайх жазо бериш фикридан қайтиб, уларнинг юзларини беркитибди. Нуриддиннинг оёқ томонига ўтиб секингина туртибди. Нуриддин кўзини очиб қараса, оёқ томонида бир мўйсафид турган эмиш. Нуриддин хижолат аралаш оёғини йиғиб, салом берибди. Улар кўришибдилар. Нуриддин Шайхнинг қўлини ўтибди.

– Қаердан келдинглар? – деб сўрабди Шайх. «Биз мусофирмиз», дебди Нуриддин кўзларига ёш олиб. «Боғ жуда чиройли, айланиб томоша қилсанглар, кўнгилларинг очилади», дебди Шайх Иброҳим. «Бу кимнинг боғи, ота?» дебди Нуриддин.

«Бу боғ отамдан мерос», дебди у (Шайх бу сўзни улар тортинмай боққа кираверсинлар деб жўрттага айтибди). Шайхнинг сўзини эшитган Нуриддин унга миннатдорчилик билдирибди. Шу чоғ Анисулжалис ҳам ўрнидан турибди. Шайх уларни бошлаб йўлга тушибди. Эшик устига ўрнатилган чиройли қубба мисли кўрилмаган зийнатли эмиш. Эшик олдига чиройли қилиб ишланган ток сўриси, худди шийпон каби алоҳида манзара бериб турганмиш. Сўридаги қоп-қора чарос, сап-сарик ҳусайни узумлар кўзни қамаштирармиш. Улар ичкарироқ кирибдилар. У ерда бир томонда бир неча хил мевалар бир дарахтга пайванд қилинган, иккинчи тарафда якка ўстирилган мевалар кишини ҳайратга солармиш. Дарахт шохларида сайраб турган турли-туман қушларнинг ёқимли овозлари кўнгишларга ором бахш этармиш. Бу боғда ҳар хил шафтолилар, турли хил олма, нок-нашватилар, ўриклар, олчалар, гилос, олхўри, ёнғоқдан тортиб лимон ва апелсинларгача, хуллас дунёда мавжуд бўлган меваларнинг ҳар туридан бир жуфтдан бор экан. Уларнинг ҳар бири ўз қатори билан ўрнатилган экан. Махсус гулзорда ҳар қандай гул навлари топилар, улар ўзларининг чечакларига мос, бир ерга хил-хили билан чиройли қилиб ўрнатилганлигидан, атайлаб қўл билан қилинган гулдаста манзарасини бериб тураркан. Киши бу гуллардан узоқ вақт кўз узолмай, мафтун бўлиб қоларкан.

Шайх Иброҳим уларни энг баланд қасрга олиб чиқибди. Нуриддин саройни кўриб, ҳайрат денгизига чўмибди. Юқорида айтилган деразалар ёнидаги шамдонларни ўз кўзи билан кўрибди.

– Буни сарой деса бўлади, – дебди Нуриддин.

Улар ўтирибдилар. Шайх Иброҳим овқат келтирибди. Улар овқатланиб бўлганларидан кейин қўлларини ювибдилар. Нуриддин деразалардан бирининг ёнига бориб хотинини ёнига чақирибди. Улар ўтириб, у ердан ҳали пишиб етилмаган турли дарахтлар мевасини томоша қилибдилар. Нуриддин Шайх Иброҳимга эгилиб:

– Бирор ичимлигингиз йўқми, ота, одатда овқатдан кейин одамлар ичимлик ичадилар-ку, – дебди.

Шайх Иброҳим муздек ширин сув келтирибди. «Эй ота, дебди Нуриддин, – бу мен айтган ичимлик эмас». «Сен мусаллас сўраётирсанми?» дебди Шайх Иброҳим.

– Ҳа, – деган жавобни берибди Нуриддин.

– Худо сақласин, – дебди Шайх Иброҳим.

– Мен ўн уч йилдан бери шароб тайёрлашни ташлаганман. Зероки, пайғамбаримиз унинг ясовчисига ҳам, ичувчисига ҳам, сотувчисига ҳам қарғиш ёғдирадилар.

– Ота, – дебди Нуриддин, – икки оғиз сўзим бор эди. «Гапир», дебди Шайх. «Сиз уни тайёрламасангиз, ичмасангиз, сотмасангиз, сиз учун зарари борми?» «Йўқ».

– Бўлмаса, мана бу икки динору икки дирҳамни олинг-да, эшакка мининг. Ичимлик дўконидан узоқроқда туриб сотувчини чақиринг, унга «Хизматинга бу икки дирҳамни ол, мана бу динорга ичимлик келтириб, эшакка орт», денг! Сиз олган ҳам бўлмайсиз, келтирган ҳам бўлмайсиз, сизга ҳеч зарар етмайди.

Шайх Иброҳим унинг гапларига кулиб:

– Сендан ширинсўроқ одамни дунёда кўрмаган эдим, – дебди-да, унинг таклифини бажарибди.

Нуриддин Шайхга ташаккур билдирибди:

– Биз сизнинг ихтиёрингиздаги меҳмонмиз. Қоидага мувофиқ биз билан улфатчилик қилмоғингиз лозим. Бизга шароб ичиш учун идиш керак.

– Хужрага кириб, хоҳлаганингни ола қол, бу ерда истаган нарсанг бор, – дебди Шайх Иброҳим.

Нуриддин хужрага кирибди. У ерда олтиндан, кумушдан ясалган ҳар турли май қадаҳлари бор экан. У олтин қадаҳлардан олиб чиқиб, май қуя бошлабди. Нуриддин жуда шод ва мамнун эмиш. Шайх Иброҳим уларга мевалар, гуллар келтирибди-да, ўзи узоқроқ бир жойга бориб ўтирибди. Улар ича бошлабдилар. Орадан кўп ўтмай, ичкилик ўз таъсирини кўрсата бошлабди. Хумор қарашлар бошланибди, сочлар тарқоқ тусга кириб, ранглари

ўзгарибди. Шайх Иброҳим ўзича: «Нега мен шундай ҳур каби меҳмонлар ёнидан узоқда ўтираман», деб ўйлабди-да, яқинроққа – шийпонга келиб тиз чўкибди. Нуриддин унга: «Эй ҳурматли ота, ёнимизга кел», дебди.

Шайх Иброҳим келибди. Нуриддин қадаҳни тўлдириб унга тутибди-да: «Ота, мазасини татиб кўр!» дебди. Шайх бўлса:

– Худо сақласин, ўн уч йилдан бери бу ишни қилган эмасман, – дебди.

Нуриддин ўзини мастликка солиб ётиб олибди. Шунда Анисулжалис Шайх Иброҳимга тикилиб:

– Унинг қилган ишини кўринг, ота, – дебди. «Нима бўлди?» деб сўрабди Шайх Иброҳим.

– У мен билан доим шундай муносабатда бўлади. Озгина ичиб олади-да, мени ёлғиз қўйиб ухлайверади. Бир ўзим қоламан. Мен билан бирга ичишадиган, сўзлашиб ўтирадиган, қадаҳ тутадиган, ашула эшитадиган киши бўлмайди. Юрагим сиқилади.

Бу сўзни эшитиб, Шайхнинг аъзолари ҳаракатга келибди. Қизга майли ортибди.

– Бу нобоп иш-ку, – дебди Шайх.

Анисулжалис қадаҳни тўлдириб, Шайх Иброҳимга қарабди: «Шуни ичсангиз-чи, қайтарманг, кўнглимга даво қилинг», деб сўрабди қиз. Шайх Иброҳим қадаҳни Анисулжалис қўлидан олиб ичибди. Аёл иккинчи марта қуйибди-да, қадаҳни шамдон ёнига қўйибди. «Эй ҳурматли, – дебди қиз, Шайх Иброҳимга ноз-истигно билан, – мана, шу сизники». «Мен уни ичолмайман, – дебди Шайх, – бу ичганим ўзи етар». «Ичмаганингизга қўймайман», дебди қиз.

Шайх қадаҳни олибди. Олдингидан кўра енгилроқ ичибди. Қиз Шайхга учинчи марта қадаҳ тутибди. Шайх қадаҳни олибди. Энди ичмоқчи бўлиб турган экан, Нуриддин ўрнидан туриб ўтирибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз
бешинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод, – Нуриддин дебди: «Шайх Иброҳим бу қандай гап, қанча илтимос қилдим. Ун уч йилдан бери оғзимга олмайман деган баҳона билан ичмадинг». «Айб менда эмас», дебди Шайх, хижолат тортиб. Нуриддин қулибди. Улар ича бошлабдилар. Анисулжалис эрига назар ташлаб, Шайхга бермасликни ишора қилибди. Жувон май қуйиб, ўз хўжасига узатибди, хўжаси эса қуйиб унга қайтарибди. Улар шу йўсинда бир-бирларига май узата-веришибди. Шайх Иброҳим уларга қараб:

– «Улфатчилик шундай бўладими? Ахир мен ҳам сизларга улфат бўлдим-ку! Нега менга бермайсизлар? – дебди.

Улар Шайхнинг сўзини эшитиб қулибдилар-да, унга ҳам қадаҳ тута бошлабдилар. Сўхбат алламаҳалга чўзилибди. Канизак Шайх Иброҳимга:

– Бу шамдонлардаги шамларни ёқишга рухсат берсангиз, мен туриб ёқардим, – дебди.

– Тур. Фақат ҳар биридан биттадан ёқ, – дебди Шайх.

Қиз биринчисидан бошлаб саксонинчисигача ёқиб чиққач, ўрнига келиб ўтирибди.

Нуриддин ҳам шамлардан бир нечасини ёқишни сўрабди.

– Майли, сен ҳам биттадан ёқа қол, – дебди Шайх Иброҳим. Нуриддин ўрнидан турибди. У ҳам биринчидан саксонинчи қандилгача ёқибди. Сарой биноси жонланиб кетибди.

Шайх Иброҳимга май таъсир қилибди, у ўрнидан туриб, ҳамма деразаларни оча бошлабди. Улар ўтиришиб, ичишни давом эттирибдилар. Шеърлар ўқиб, ашулалар айтишибди. Шам нурлари қоронғи тунда саройни товлантирибди.

Шу пайт халифа ой ёруғида Дажлага қараган дераза олдида ўтирган экан. У Дажлага тушган қандил ва шам-

лар нуруни кўрибди. Шоҳ дарҳол вазири Жаъфар бармакини чақиртирибди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай вазир халифа қаршисида тиз чўкибди.

– Эй мурдор, – дебди халифа ғазаб билан, – нега сен ўз вазифанга совуққонлик билан қарайсан? Бағдод шаҳрида бўлаётган воқеа-ҳодисалардан мени хабардор қилиб туриш сенинг вазифанг эмасми?

– Шоҳ нима истайдилар, тушуна олмадим, – дебди Жаъфар.

– Агар Бағдод шаҳри мендан тортиб олинмаган бўлса, – дебди халифа, – санъат саройида шамлар ёнмас эди. Унинг деразалари очилмас эди. Ҳайф сенга! Бу жиноятни қилишга журъат этган ким бўлди? Бундай воқеа халифалик мендан тортиб олингандагина юз бериши мумкин.

Жаъфар бу ҳолдан ҳайратланибди. «Санъат саройининг шамлари ёнган, деразалари очилганини ким айтди», – дебди Жаъфар халифага, изтироб билан.

– Ёнимга кел-да, ўз кўзинг билан кўр! – дебди халифа.

Жаъфар халифа ёнига келиб, боғча томонга қарабди. Ҳақиқатан ҳам сарой ёниб турганмиш. Вазир ўзича: «Бу иш, албатта, Шайх Иброҳимнинг разиллиги билан бўлган. У бирор манфаат юзасидан қилган бўлса керак», деб ўйлабди-да, Шайх Иброҳимни оқлаш, уни кутқазिश мақсадида халифага: «Ўтган ҳафта, – дебди у салмоқ билан, Шайх Иброҳим менга, – Эй хўжам, Жаъфар, жонаби халифамиз ва сенинг давлатингда, мен ўғилларимнинг хатна тўйини ўтказиш орзусидаман», – деган эди. Сенга нима керак десам, «болаларим тўйини саройда ўтказиш учун халифадан рухсат олиб берсанг», – деди. Хотиржам бўл, ҳозирлик кўра бер! Мен халифага айтаман, деб жанобларининг илтифотлари юзасидан розилик билдирган эдим. У менга ишониб кета берибди. Мен эса жаноби олийга хабар беришни унутибман». «Эй Жаъфар, – дебди халифа, – менинг наздимда бир жиноятинг бор эди, икки бўлди. Биринчиси: бу хабарни менга етказмагансан, иккинчиси: сенга бу сўзни айтишдан Шайх

Иброҳимнинг мақсадини тушунмагансан. Ахир у сенга келиб бу сўзларни айтганда, мақсади бироз ёрдам сўраш бўлган, сен унга ҳеч нарса бермагансан». «Мен унутганман», дебди Жаъфар. «Мен, – дебди халифа, – қолган кечни унинг ёнида ўтказаман. Шайх Иброҳим жуда инсофли киши. Қариялар, фақирлар, қаландарларни ҳурмат қилади, уларга ғамхўрлик кўрсатади. Улар ҳам Шайх ёнига йиғилишиб турадилар. Зора, улардан бирортасининг дуоси хосияти билан икки дунёмиз обод бўлса, боришимдан у ҳам, унинг дўстлари ҳам хурсанд бўладилар». «Эй муҳтарам халифа, дебди Жаъфар. «Вақт оғиб қолди. Улар, албатта, тарқалиш олдида бўлсалар керак».

Халифа бўлса, албатта, бориш кераклигини уқтирибди. Жаъфар ҳеч сўз деёлмай жим қолибди. Халифа Дажла қирғоғидан ойнанинг ёруғида боғчасарой шамларининг нуруни аниқ кўрибди. Халифа шу ондаёқ ўрнидан туриб, йўлга турибди. Жаъфар билан Масрур унинг олдида борибдилар. Улар қиёфаларини ўзгартириш учун савдогарларча кийинган эканлар. Орадан кўп ўтмай боққа етибдилар. Боғнинг эшиги очиқ экан. Халифа ичкари кириб ҳайрон бўлибди.

– Буни қара, – дебди халифа, – боғнинг эшиги очиқ. Нега шу вақтгача Шайх Иброҳим боғнинг эшигини очиб қўйган экан? Бундай одати йўқ эди-ку!

Улар ичкари кириб борибдилар. Боғнинг охирига етгач, сарой ёнида тўхтабдилар.

– Эй Жаъфар, – дебди халифа, – мен ичкари киришдан олдин, шу ердан бир қарамоқчиман. Бугун боғда қандайдир бир ўзгача ҳол юз берган. Эшик очиқ. Биз шу ерга етдиг-у, аммо ҳеч қандай товуш ҳам эшитилмади.

Халифа сарой деразалари кўринадиган баланд бир ёнғоққа чиқиб ичкарига қарабди. Кўрсаки, худди ўн тўрт кунлик ойдек бир жувон билан бир йигит сархуш ўтиришганмиш. Улар ёнида Шайх Иброҳим қўлида қадаҳ тутиб, кайф сураётган эмиш, у қизга қараб: Мусиқасиз

шаробнинг завқи йўқ деганлар, шоир шеърини эшитмаганмисан деб, ушбу байтларни айтаётганмиш:

Соқий! Айлантиргин тез-тез паймона,
Ой майни сипқориб, тутмоқда коса.
Чолғу овозига тўлсин майхона,
Биз ҳам жўр бўлишиб, куйлайлик роса!

Халифа Шайх Иброҳимнинг бу жиноятини мушоҳада қилгач, ғоят ғазабланибди. У дарахтдан тушиб, Жаъфарга дебди: «Мен бунгача авлиёларнинг бу ҳолатларини кўрмаган эдим. Сен ҳам дарахтга чиқиб томоша қил, бу ҳолатдан баҳрасиз қолма!» Бу сўзни эшитиб, Жаъфар ҳайратга тушибди, нима қилишини билмай қолибди. Нуриддин, Шайх Иброҳимни ва канизакни кўрибди. Шайх Иброҳимнинг кўлида қадаҳ бормиш.

Пастга тушиб, халифа олдида қўл қовуштирибди.

– Яхши ҳамки тариқатнинг ҳийлакор сирларига қараб эмас, шариатнинг очиқ қоидаларига мувофиқ амал қиламиз, – дебди халифа.

Камоли ҳайратдан Жаъфар оғиз ҳам очолмай қолибди. Бу ишга халифанинг ақли бовар қилмай:

– Буларни бу ерга ким олиб келди-ю, ким менинг саройимга киритди экан? Бундай чиройли йигит ва гўзал қизни умримда биринчи кўришим. Эҳтимол, буларга тенг ҳусндорнинг ўзи ҳам йўқдир, – дебди.

– Ҳақ гапни айтдингиз, – дебди Жаъфар халифага.

Жаъфар хурсанд бўлибди. У халифанинг ғазабдан тушганига, уларни кечиришига ишончи комил экан.

– Эй Жаъфар, – дебди халифа, – ҳали обдон кўрмадинг, шохга чиқиб қара.

Ҳар иккиси ҳам дарахтга чиқишибди. Деразага яқин бўлган шохга ўтиришибди.

– Эй муҳтарам! Шароб ичилиб, катталик ўртадан кўтарилди, – деяётган эмиш Шайх Иброҳим. – Шароб тор симларининг садоси билангина лаззатли бўлади.

– Эй Шайх Иброҳим, агар бизнинг созимиз бўлганда, ҳеч шубҳасиз, базмимиз яна ҳам мароқлироқ бўлар эди, – деган жавобни берибди Анисулжалис.

Шайх Иброҳим сакраб ўрнидан турибди.

Халифа Жаъфарга:

– Қараб тур-чи, нима қилар экан, – дебди.

Шайх Иброҳим бироз вақт кўздан ғойиб бўлиб, қўлида соз билан кириб келибди. Халифа диққат билан қараса, соз халифанинг машҳур чалғувчиларидан Абу Исҳоқнинг сетори эмиш. Халифа Жаъфарга:

– Агар қиз ёмон чалса ҳаммангни чор михга тортаман, агар яхши чалса бир ўзингни ўлдираман, – дебди. «Худоё ёқмасин, – дебди Жаъфар. «Нега?» дебди халифа. «Чунки, – дебди Жаъфар, – агар қиз ёмон чалса, сиз ҳаммамизни чор михга тортасиз, у ҳолда биз бир-биримизни овутамиз».

Халифа унинг сўзига кулибди. Қиз созни қўлга олибди. Авжларини тўғрилаб созлабди-да, торни черта кетибди. Дилларни нағма мафтун этибди. Ашуланинг ғазали шундай экан:

Ошиғинга раҳм айла, эй гўзал зотлар,
Ундан аҳвол сўрашдир сенинг эҳсонинг.
Қаҳр этсанг, шод бўлурлар шум, беуятлар,
Лутф этсанг сен, кетмайди сенинг жаҳонинг.

Соз чертиб, тебранса нозик бармоқлар,
Жонсиз пардаларга жонлар киргизар.
Қошимда куйласа момақаймоқлар,
Ўлиб кетган бўлсам, қайтиб турғизар.

– Худо ҳаққи, – дебди халифа, – мен умримда бундай овозни эшитмаганман». «Халифа, ғазабдан тушишингизни ўтинаман», – дебди Жаъфар. «Хўп», – дебди халифа.

Халифа ҳам, Жаъфар ҳам дарахтдан тушишибди. Халифа Жаъфарга: «Мен уларнинг ёнларига кириб, бирга ўтираман», – дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз
олтинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этибди

Шаҳризод, – халифа: «Қиз созини ва овозини ўзининг ёнида ўтириб тинглайман», дебди.

– Эй амир, – дебди Жаъфар, – агар сен улар ёнига кирсанг, уларни ташвишга соласан. Шайх Иброҳим эса қўрқувдан ҳалок бўлади.

«Кириб ишнинг ҳақиқатини билиш учун бирон чора топ!» «Юринг бўлмаса», дебди Жаъфар. Ҳар икковлари Дажла бўйига боришибди. Қарасалар, дарё бўйида бир балиқчи балиқ тутаётган эмиш. Илгари халифа Шайх Иброҳимни чақириб: «Дераза остида шовқин қилишаётганлар кимлар», деб сўраганда, у: «Балиқ тутаётганлар», деб жавоб берган экан. Халифа Шайх Иброҳимга: Уларни жўнатиб юбор, деган экан. Шундан сўнг улар бу ерга келмайдиган бўлиб кетган эканлар. Шу кеч Карим деган бир балиқчи ўтаётиб қараса, боғнинг эшиги очиқ эмиш. У ўзича «Ҳозир пайти экан, вақтдан фойдаланиб, ов қилиб қолай», деб тўрни дарёга солган. Ҳали тўрни бир марта ҳам кўтармай туриб оёқ товуши эшитилиб қолибди. Қараса, тепасида халифа турганмиш. Халифа уни танир экан. «Ҳа, Карим», дебди.

Карим эс-ҳушини йўқотибди: «Худо ҳаққи, – дебди у халифага илтижо билан, – мен бу ишни сизнинг фармойишингизга бўйсунмаслик мақсадида қилганим йўқ. Балки фақирлигим натижасида мажбур бўлдим».

– Қани менинг бахтимга тўр ташла! – дебди халифа.

Овчи шодланиб, тўр ташлабди.

Бироз тургач, тўрни тортибди. Қараса, жуда кўп ҳар хил балиқлар тушибди. Халифа ҳам жуда хурсанд бўлибди. «Эй Карим, – дебди шоҳ, – менга тўнингни ечиб бер!» Карим тўнини ечибди. Унинг чопони юз ямоқ ва жуда кир, ғоят

қўпол, оғир ҳам экан. Карим бошидаги салласини олибди. Салласининг ўралганига уч йил бўлиб, бу вақт ичида ҳар ерда учратган латгаларни калласига чулғай берган экан. Халифа эғнидаги икки тўнини балиқчига ечиб берибди. Тўнларнинг бири Искандарий, иккинчиси Баълабакки экан.

– Буларни кийиб ол! – дебди халифа.

Халифанинг ўзи эса балиқчининг салласини ўраб, тўнини кийибди. Юзининг бир қисмини рўмол билан беркитибди. «Йўлингга кетавер!» – дебди халифа. Балиқчи халифанинг оёғини ўпибди-да, унга ташаккур изҳор қилиб, шу байтларни ўқибди:

Менинг ҳаётимни айладинг таъмин,
Мени хурсанд қилдинг, ўлгунимча то.
Бунинг эвази шу: сен бўлгин амин,
Гўрда ётганда ҳам сўзлайман, ҳатто.

Шеърини тугатгани ҳам йўқ эканки, халифанинг бада-нида битлар ўрмалай бошлабди. У бўйинларидан гоҳ ўнг қўли, гоҳ чап қўли билан битларни олиб ташлай бошлабди. Халифа кулиб:

– Ўлмабсан! Ҳақиқатда бу кийим тўла бит экан! – дебди.

– Эй муҳтарам халифа, – дебди Карим, ҳозир ўрганилмаган, шунинг учун безовталанаётирсиз, бир ҳафтадан сўнг сезмай ҳам қоласиз. Булар тўғрисида эсламайсиз ҳам». «Демак, мен бу тўнни доим кияр эканман-да», – дебди халифа кулиб. «Бир нарса айтмоқчиман», – дебди балиқчи илжайиб. «Нима демоқчисан, айт!» – дебди халифа. «Фойдали бир ҳунар ўрганиб қўйиш учун балиқ овлашни хоҳлаган бўлсангиз, сизга шу тўн жуда мос тушди». Халифа балиқчининг гапига кулибди. Сўнг балиқчи ўз йўлига кетибди. Халифа балиқли тўрвани олибди-да, Жаъфар ёнига келиб тўхтабди. Жаъфар уни Карим билиқчи деб ўйлабди. «Карим, – дебди Жаъфар бақириб. – Бу ерда нима қилиб юрибсан, тезроқ кет! Халифа бу

кеч шу ерда, боғда. Агар кўриб қолса бошинг кетади». Жаъфарнинг сўзини эшитиб, халифа кулибди. Жаъфар кулган киши халифа эканини сезибди. «Муҳтарам халифамиз экансиз-ку», – дебди Жаъфар. «Ҳа, – дебди халифа. – Сен вазираим бўла туриб мени танимадинг-у, Шайх Иброҳим қандай танисин. Бунинг устига у хушёр ҳам эмас, маст. Сен шу ерда тур, мен ҳозир келаман». Шундай қилиб халифа сарой томонга йўл олибди. Сарой эшигига борибди. Секингина эшикни қоқибди.

Нуриддин Шайх Иброҳимга:

– Эшикни биров тақиллатаётир, – дебди.

– Ким у? – дебди Шайх Иброҳим. «Мен, эй Шайх Иброҳим», – дебди халифа. «Мен Карим балиқчиман», – дебди халифа. – Меҳмонлар бор эканини эшитиб, бироз балиқ келтирдим. Яхши балиқ».

Балиқни эшитиб Нуриддин ҳам, унинг канизаги ҳам хурсанд бўлишибди. Улар балиқни яхши кўрар эканлар.

– Эй Шайх Иброҳим, – дейишибди улар, – эшикни оч, у киши балиқни келтирсин! Шайх Иброҳим эшикни очибди. Халифа балиқчи қиёфасида ичкари кириб, Шайх Иброҳимга салом берибди. Шайх Иброҳим:

– Ваалайкум ассалом, эй ўғри қиморбоз, – деб жавоб қайтарибди.

– Кел, бизга келтирган балиғинг қани? – дебди у халифага.

Халифа уларга балиқни кўрсатибди. Қарашса, балиқлар тирик, типирчилаётган эмиш. Канизак хитоб қилиб:

– Эй ҳурматли! – дебди балиқчига, – бу балиқ шубҳасиз яхши. Бунинг учун сизга ташаккур, лекин қовурилган бўлганда яна ҳам соз бўларди. «Жуда тўғри», – дебди Шайх Иброҳим. Сўнг у халифага: «Нега буни қовурмай келтирдинг, бор қовуриб кел!» – дебди. «Ҳозир мен сизларга қовуриб келтираман» – дебди халифа. Улар:

– Тезроқ бўл! – дебдилар.

Халифа югурганича чиқиб кетибди. Ташқари чиққач, Жаъфарни чақирибди. Жаъфар «хизмат», деб югуриб келибди.

– Улар менга балиқни қовуриб келишни буюрдилар,
– дебди халифа.

– Менга беринг, қовуриб берай, – дебди Жаъфар.
Халифа: «Ота-боболарим ҳурмати, буни ўз қўлим билан қовураман», – дебди-да, боғбоннинг ҳужрасига кирибди. У ерда сих, манқалдон, това ва бошқа анжомлар ҳозир бўлиб, туз ва зираворларгача бор экан. Шоҳ товани манқалдон устига қўйибди. Яхшилаб қовургач, туз се-пибди. Тайёр бўлгандан кейин, балиқни отқулоқ барги устига қўйиб, ёнига боғчадаги лимон ва дориворлардан қўшибди, таомни олиб кириб, меҳмонларнинг олдига қўйибди. Нуриддин, канизак ва Шайх Иброҳим яқин ўтириб, ея бошлабдилар. Еб бўлгач, қўлларини ювибди-лар. Нуриддин балиқчига миннатдорчилик билдирибди: «Бу киши бизга, – дебди у, – жуда катта марҳамат кўрсатдилар». Сўнг қўлини чўнтагига тиқиб, балиқчига уч динор чиқариб берибди. «Эй балиқчи, – дебди у, – мени кечиринг, агар аввалги аҳволим бўлганда, сизни, албатта, фақирлик азобидан қутқазган бўлардим. Ҳозирги ҳолимга яраша бу арзимас пул учун ранжиманг».

Халифа пулни олиб, миннатдорчилик билдирибди. Халифанинг мақсади канизакнинг ашуласини эшитиш экан. У Нуриддинга: «Карамингиз учун ташаккур айтаман. Лекин мен сизнинг чегарасиз марҳаматингиз соясида бу қизнинг ашуласини ўтинар эдим», – деб илтижо қилибди.

– Эй Анисулжалис, – дебди Нуриддин, – балиқчи ашулангни эшитмоқ истайди. Шу кишининг шодлиги учун бизга бирор нарса айтиб бер!

Канизак ўша ондаёқ созни қўлига олиб, торларини созлабди. Сўнг созга жўр қилиб қуйидаги ашулани айтди:

Соз устида йўрғалар оппоқ, нозик бармоғинг,
Ингичка тор нола чекар, менинг қалбим сингари.
Ноз устида кўз сузилиб, ўйнаса қош-қовоғинг,
Яна жонни ҳовучлайман. Шундай эдим илгари...

Ҳар пардани босганинда мизроби бошқа-бошқа,
Ним пардалар кинояси олиб қочди хаёлим.
Тебранаман, кўзим ерда, нима кечар сўнг ҳолим,
Кўзларинга кўзим тушса, нима кечар сўнг ҳолим.

Қўшиғингни тинглаб қўйиб, тоза қолдим балога,
Шундан бери насиҳатим кирмай қўйди қулоққа!
Кўнглимга кўп ўғит қилдим, учди бари ҳавога,
Қўшиғингни яна қайтар, шу иккала муштоққа.

Сўнг яна ҳам дилни мойил этадиган «Ёқа пора» куй-
ини чалибди. Ақлларни ўғирлаб, кишиларни бисмил қилиб-
ди.

Созга қўшиб шу байтларни ўқибди:

Шаҳрингизга келган куним қизиқ хабар эшитдим:
«Шаҳримизнинг кечалари ойсиз ёруғ, шуълагар...»
Бу хабарнинг маъносига, сени кўргач, сўнг етдим:
Бундай бўлмас бу шаҳарда ўзинг бўлмасанг агар.

Кундуз ухлаб, кеч сайр этдинг хиёбонлар, боғларни,
Тальятингдан боғ ёришди, ёруғ бўлди шаҳар ҳам.
Туннинг юзи қора эди, ювдинг қора доғларни,
Бу шаҳардан тун йўқолди, унга бўлиб сен маҳрам.

Халифа ҳайратга ғарқ бўлиб, ҳаяжонга тушибди. Ка-
моли шавқдан у тўхтовсиз: «Худо ҳаққи яхши, Худо
ҳаққи яхши», деб олқишлармиш.

– Эй балиқчи, канизак сизга ёқдими? – деб сўрабди
Нуриддин. «Худо ҳаққи ёқди», дебди халифа. Нуриддин:
«Бу менинг сизга қайтариб олинмайдиган совғам бўлсин»,
– дебди-да, ўрнидан туриб, балиқчига қизни олиб кетиш-
ни буюрибди. Анисулжалис Нуриддинга:

– Эй муҳтарам, хайрлашмасдан кетасанми? Агар бу
мажбурий эса тўхта! Мен сен билан хайрлашаман, аҳво-
лимни арз этаман, – деб шу шеърни ўқибди:

Ўтмиш, ишқий афсоналар мени эзар ҳар доим,
Ўшалар ҳам мендек одам, мендек ошиқ, дарбадар.
Айтинг! Ўша афсоналар тўқиганлар ўзи ким?
Ошиқларга тухматона муболаға бу қадар!..

Кўз ёшидан дарё ясаб, оққан ошиқ ким экан?
Оқиб бўлса кўз ёш билан, оқмасмидим мен ўзим?
Кўз ёшини маржон қилиб, таққан маъшуқ ким экан?
Кўз ёш қайда? Бир бор кулиб боққан эди гул юзим!

Эй, шаҳзодам! Улуғ-улуғ ҳурматларга молик зот!
Сен мени деб қўлдан бердинг тахтга ворислигингни.
Мен ёнингда йўқман, аммо сенга тилаб бахт, ҳаёт,
Кўзларимга суртадирман босиб ўтган ерингни.

Тортиқ қилдинг бир кишига мени, майли, мен рози,
Умидим бор, у буюк зот ғариб бошим силар деб.
Муҳаббатли қалбим билан сенга қилиб тавозеъ,
Узоқ ердан арз қиламан, унда туриб, билар деб.

Нуриддин канизакка шу байтлар билан жавоб қайта-
рибди:

Жудо бўлиш куни ёр, мен билан видолашди,
Деди: фироқим ила не кечар сенинг ҳолинг?
Дедим: бу жону кўнгул бирга аҳд боғлашди:
Бориб, қўриқлаш учун лаб ва юздаги холинг...

Халифа қизнинг байтлари орасида «Сен мени мўъта-
бар кишига бердинг», деган мисрасини эшитиб, буларни
бир-биридан ажратиш ғоят оғир эканини сезибди. Сўнг у
йигитга: «Канизак ҳозир ўз байти орасида уни деб, се-
нинг шоҳ билан душманлашганингни эслатди. Менга айт-
чи, ким билан душманлашдинг, ким сенинг орқангдан
излайди?» «Худо ҳаққи, эй балиқчи, – дебди Нуриддин, –
бизларнинг бошимизга ғоят таажжуб воқеалар тушган. Бу
саргузаштлар кўзнинг оқиға нина билан ёзса арзигулик-

дир». «Шу саргузаштни айтиб, бизни у ҳолдан хабардор қил. Зора, бирор енгиллик ёки маслаҳат чиқиб қолса. Ахир шундай ҳодисалар кўп бўлади-ку», – дебди халифа. «Тизмада айтиб берайми ёки сочмада?» – деб сўрабди Нуриддин балиқчидан. «Сочилган нутқ сўздир. Тизилган нутқ дурдир», – деган жавобни берибди халифа.

Нуриддин бошини қуйи солиб, байт билан ҳикоя қилибди:

Азиз дўстим яқин кел, тингла зорим,
Ҳазон бирла алишмиш навбаҳорим.
Отамнинг севикли фарзанди эрдим,
Эрдим ёлғиз ўғил, дилбанди эрдим.
Олиб берган эди менга каниз қиз,
Малоҳат бобида дунёда ёлғиз.
Менга у энг вафоли ёр бўлди,
Қошимда ҳар кеча бедор бўлди.
Вафот этди отам, тушди жудолик,
Унинг мол-мулкига бўлганда молик.
Дучор бўлдим талай шум ҳодисотга,
Заҳар қўшди фалак айшу нашотга.
Бутун мерос менга бўлди бақосиз,
Жавоҳирларки, бор эрди бақосиз.
Кетиб у, келди менга бахтсизлик,
Кейин қизга тикилди бахтсизлик.
Етаклаб севганим бозорга элтдим,
Гуноҳсиз ёрни гўё дорга элтдим.
Менинг ҳолимнинг тасвирига тил йўқ,
Юриб бормоқдаман, ҳушу ақл йўқ.
Етаклаб ёрни мен бозорга кирдим,
Демай бозорга, қоронғу ғорга кирдим.
Қўзим очдим, қатор жазман харидор,
Не сўрсам, нақд тўлаб олмоққа тайёр.
Келиб даллол яқин, тутди қўлимдан,
Менинг чун бўлди бу ортиқ ўлимдан.
Келиб даллол яқин, деди аста:
« – Мени ур, ҳайда! Э кўнгли шикаста!»

Солиб даллолнинг кўксига бир мушт,
Етаклаб ёрни, мен айтдим-да пўшт-пўшт.
Олиб қайтдим уни уйга шу они,
Етиб келди сарой дарвозабони.
Менинг дўстим эди у, келмиш илдам,
Қадрдонлик қилиб, ҳолимга еб ғам.
Деди: «Тез қочмасанг бундан агарда:
Ҳаётинг ўтгуси хавфу хатарда!
Вазир истар сени тутмоққа тез кет,
Қуёш чиқмай, ўзинг хилватга беркит!»
Икков тун кечида бўлдик равона,
Бўлиб тор биз учун кенг ошиёна.
Юриб Бағдодга етдик, очу ҳорғин,
Тунашга истадик қушлар каби ин.
Кечирдик умр, мусофир юртда кунлар,
Чиқиб оҳдан ўту ғамдан тутунлар.
Ўтиб кунлар, каниз бемор бўлди,
Улуғ Бағдод менинг чун тор бўлди.
Азиз дўстим, сенга шу дилдан арзим:
Дегин ростин менга, бўлса қарзим,
Шу қарзимга уни ол, майли, қутқаз,
Умрни у билан сен бирга ўтказ.
Бисотимда фақат шу, севгили ёр,
Соғайди, очликдан эрди бемор.
Бу тақдир мен учун бўлганда нокас,
Жаҳонда давру даврон сурганим бас!

Нуриддин байтларни битиргач, халифа унга: «Эй муҳтарам Нуриддин, менга ўз тарихингни бошдан оёқ айт!» – дебди. Нуриддин ўз тарихини батафсил гапириб берибди. Халифа воқеага тушунибди. «Ҳозир қаёққа отланаётирсан?» – деб сўрабди халифа. «Худонинг ери кенг экан, бош оққан томонга», – деган жавобни берибди Нуриддин. «Бўлмаса, – дебди халифа, – мен бир мактуб битиб бераман. Сен шуни Султон Муҳаммад ибн Сулаймонуз-зайнийга берасан. У хатни ўқиб кўргандан кейин сенга ҳеч қандай зарар ҳам етказмайди, ранжитмайди ҳам».

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз
еттинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод, – Нуриддинали: «Балиқчининг шоҳга мактуб ёзиши эшитилмаган бир гапдир», – дебди. «Гапинг тўғри, – дебди халифа, – лекин мен бунинг сабабини айтмай. Биз у билан мактабда бирга ўқидик. Мен унга ёрдам берар эдим. Бора-бора у султонлик мартабасига эришди. Мен балиқчилик ҳунарини эгалладим. Мен нима хусусида хат ёзсам, у, албатта, бажо келтиради. Агар ҳар кун мингта хат ёзсам ҳам у бош тортмайди».

– Қани кўрурмиз, ёзинг бўлмаса, – дебди Нуриддин. Халифа қўлига қалам олибди. Бисмиллоҳдан сўнг қуйидагиларни баён қилибди:

«Халифа Хорун ар Рашид ибн Маҳдийдан.

Марҳаматим соясида, шаҳарларимдан бирида менга ноиблик даражасига етган жаноби Муҳаммад ибн Сулаймонуззайнийга. Бу мактуб вазир ибн Хоқон ўғли Нуриддин орқали сенга етади. Мактуб етган ҳамон, сен ўзингни хизматдан азл қилиб, ўрнинга Нуриддинни тайинла, фармонга қаршилик қилма, вассалом!»

Халифа хатни Нуриддинга топширибди. Нуриддин хатни қўлга олиб ўпибди-да, салласига санчиб, ўша ондаёқ йўлга тушибди.

Шайх Иброҳим, балиқчи либосидаги халифага тикилибди:

– Эй балиқчиларнинг тубани, – дебди у, – сен йигирма пул турмайдиган бир жуфт балиқ келтириб, уч динор олдинг, бунинг устига қизни ҳам олмоқчи бўлаяпсан».

Халифа бу сўзни эшитиб, унга бақрибди. Масрурни имлаб, ўзини танитибди. Шайх Иброҳимга лаънат ўқибди. Жаъфар халифанинг кийимларини келтириш учун киши

юборган экан. У одам кийимларни келтириб, халифа қаршисида ер ўпибди. Халифа устидагини ечиб, ўз кийимларини кийибди. Шайх Иброҳим ўтирган ерида донг қотибди. Халифа унинг ҳолига назар ташлабди. Шайхнинг ранглари ўчибди, ақлдан озибди. Бармоқларини чайнай бошлабди. «Тушимми, ўнгимми», дермиш ўзича.

– Сенга нима бўлди, эй Шайх Иброҳим? – дебди халифа. Шайх Иброҳим хушёрланибди. Ўзини ерга отиб, шу байтни ўқибди:

Вазифадир қуллар учун авф сўраш, узр айтиш,
Бошни эгиш хўжасига, бу тузумнинг қонуни.
Оёқ тойди боратуриб, тошга тегиб, синди тиш,
Гуноҳимни кечинг, хўжам! Синдирмадим мен уни.

Халифа уни кечириб, қизни саройга элтишни буюрибди. У Анисулжалисга саройдан алоҳида уй ва махсус хизматчилар белгилабди.

– Сенинг хўжангни, – дебди халифа, – ўз шаҳри Басрага султон қилиб юбордим. Сени ҳам у ерга жўна-таман.

Нуриддинали ўша ердан чиққанча йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, Басра шаҳрига етибди. Султон саройига етибди. Баланд овоз билан чақирган экан, султон эшитиб, ўз ҳузурига киришга ундабди. Нуриддинали шоҳ ёнига кириб, қаршисида ер ўпибди. Сўнг салласидан хатни чиқариб, шоҳга тутибди. Шоҳ хатнинг бош қисмини кўриши биланоқ мактубнинг халифа – Хорун ар Рашиддан эканини англабди. Шошилиб оёққа турибди. Мактубни уч қатла ўпибди. Ўқиб чиққач, ўзича: «Худо ва амирнинг фармони-га итоат этмоқ ҳам қарз, ҳам фарз», дебди-да, ўша ондаёқ тўрт қози ва амирларни чақиртирибди. Улар олдида ўзининг вазифасидан озод этилганини эълон қилмоқчи бўлибди. Шу орада бирдан вазир Алмуъин ибн Сови кириб келибди. Шоҳ мактубни вазирга узатибди. Вазир мактубни ўқиб чиқибди-да, пора-пора қилиб улоқтирибди. «Ҳайф

сенга! – дебди шоҳ ғазаб билан бақриб. – Бу жиноятга юз тутмоққа нима мажбур қилди?» «Худо ҳаққи, – дебди вазир, – бу дор остидан қочган маккор, на халифани, на вазирни кўрган. Қаердандир халифа муҳри билан тасдиқланган бир қоғозни қўлга туширган-да, ўз муддаосига етиш мақсадида ушбу мактубни ёзиб келтирган. Халифа уни жаноби олийнинг вазифаларига тайин этмаган. Зероки, унинг бу вазифага лойиқ илму дониши йўқлиги халифага ҳам аёнدير. Шуниси ҳам борки, – дебди вазир давом этиб, – агар халифа шу ишни ихтиёр қилган бўлганда, албатта, бирор вазир, ҳеч бўлмаса аъёнлардан бирор кишини қўшиб юборган бўлар эди». «Нима қилиш керак», – дебди шоҳ. «Бу йигитни мен билан халифа ҳузурига жўнат! Уни халифа ёнига олиб борай. Агар рост бўлса – ишончли фармон келтирай, агар ёлғон бўлса – менга алам ўтказган бу ифлоснинг жазосини берурман».

Шоҳ вазирнинг бу сўзини эшитиб, қулларни чақирибди. Вазир Нуриддинни ўз уйига олиб борибди. Қулларига буюриб, уни ҳушдан озгунча урдирибди. Оёқларига оғир кишанлар солдириб, зиндонга олиб боришни буюрибди. Кетма-кет ўзи ҳам зиндонга тушиб, зиндон бошлиғини чақиртирибди. Зиндонбон вазир ҳузурда ер ўпибди. Унинг исми Қатит экан. «Эй Қатит, – дебди вазир унга амирона, – буни энг чуқур ва энг мудҳиш бир зиндонга жойла! Кеча-кундуз энг оғир азоб билан қийна!» «Бош устига», – дебди зиндон бошлиғи. Сўнг у Нуриддинни зиндонга олиб кириб, эшикни беркитибди. Зиндонбон Нуриддинга эшик орқасидаги ўриндиқни тозалаб, унинг устига шолча солишни буюрибди. Нуриддиннинг кишанларини ечиб, уни ҳалиги ўриндиққа ўтиришини буюрибди. Унга яхши қарабди. Вазир ҳар кун зиндонга киши юбориб, уни азоблаш лозимлигини таъкидлаб турибди. Лекин зиндонбон ҳамон ўз билганини қилаверибди. Нуриддинни авайлаб сақлабди. Шу йўсинда қирқ кун ўтибди. Қирқ биринчи кун халифадан сарпо инъом етиб келибди. Шоҳ хурсанд бўлиб, бу хусусда

вазир билан суҳбатлашар экан, кимдир биров: «Балки сарпо янги султон учундир?» – дебди. «Яхшиси, унинг калласини олиб келиш керак», – дебди вазир. «Раҳмат! – деб сўз бошлабди шоҳ, – сен уни менга яхши эслатдинг. Бор энди, уни зиндондан келтириб, калласини ол!» «Бош устига, – дебди вазир севинч билан, – менинг бир истагим бор эди, – дебди у қўшимча қилиб. – Ўлдириш ҳақида шаҳарда жар чақирилса кўнглим кўтарилиб, душманимдан кўнгилдагидек интиқом олган бўлур эдим». «Билганингни қил», – дебди шоҳ.

Вазир шодланиб йўлга тушибди. Ҳоким маҳкамасига келибди. Унга Нуриддин ибн Ҳоқоннинг шаҳар саройи дарвозасида осилишини томоша қилмоқчи бўлганлар саройга борсинлар, деб жар чақиртиришни буюрибди. Жарчи хабарини эшитган катта-кичик, эру хотин йиғилибди. Эшитган ҳар бир киши саройга чопибди. Баъзилар Нуриддин билан бирга келиш учун зиндон томонга боришибди. Вазир ўнта қул билан зиндонга тушибди.

– Уни нима қилмоқчисиз? – дебди зиндон бошлиғи Қатит. «У малъунни олиб чиқ!» – дебди вазир. «Мен уни ниҳоят даражада савалаганим туфайли у жуда ёмон аҳволда», дебди зиндонбон. Сўнг у Нуриддиннинг ёнига кирибди. Шунда Нуриддин ушбу байтларни ўқибди:

Дўстларим бўлмас кўмакдош, ишим душвордир,
Кимга бош эгсам, насибам доимо озордир.
Эй жаҳон аҳли! Мурувват этгали мен хастага,
Шу орангизда мурувватпешадан ким бордир?

Айрилиқ даштида кезмоқдан тугади тоқатим,
Беаёв ҳижрон азобидан таним бемордир.
На ширин шеър, на гўзал ёр, на чамандан бор умид,
Орзу, истак, ҳаваслар барчаси бекордир.

Кимса зор кўнглим учун сўзлар висолу ёрдан,
Эслатар, жонимни қийнар, ўч олар ағёрдир.

Эй Худо! Раҳм айла жонимга, расулинг ҳурмати,
Ол менинг жонимни, тан ҳам боргали тайёрдир.

Нуриддин байтларни ўқиб бўлган замон, зиндонбон унинг эғнидаги ҳарир кийимларини ечиб, кир, ифлос иккита кўйлак кийгизибди-да, вазир олдига олиб чиқибди. Нуриддин қараса, рўпарасида уни ўлдиришга қасд қилган душмани вазир – Алмуъин ибн Сови турганмиш. Уни кўриши билан кўзлари жикқа ёшга тўлиб:

– Сен даҳрдан омонлик тилайсанми? Шоир шеърини эшитганмисан? – дебди.

Бу жаҳон боғида кўплар давру даврон сурдилар,
Кийдилар тож, салтанатнинг тахтига ўлтирдилар.
Кетдилар дому дараксиз, тахту тож қолди яна,
Бошқалар бу салтанатда айшу ишрат қурдилар.

– Мени бундай сўзлар билан кўрқитмай қўя қол! – дебди вазир. Бугун мен бутун Басра шаҳри халқининг кўзи олдида каллангни оламан, ҳеч нарсани ўйламайман. Сўнг тақдирда нима бўлса шуни кўраман. Мен сенинг пўписанга қараб ўтирмайман. Шоирнинг бир байтигагина эътибор қиламан:

Душманинг ўлган куни, дўстинг учун минг кун бўлур,
Дўстидан айрилса ҳар ким, унга кундуз тун бўлур.
Шу сабабдан дўст билан ўтган кунингни йил билиб,
Яхши ўтказсанг умрни, дўст ҳам мамнун бўлур.

Сўнг вазир қулларига Нуриддинни хачирга ортишни буюрибди. Қуллар бу ишни қилгилари келмабди. Улар ишорат билан Нуриддинга:

– Рухсат эт, агар жонимизни олса ҳам, бу ноинсофни тош билан уриб, ҳалок қилайлик! – деб англатишибди.

– Бу ишни зинҳор ихтиёр қилманглар, – дебди Нуриддин, – шоир шеърини эшитмаганмисизлар:

Куним бор менинг, барҳаётман ҳали,
Ҳаёт дафтарин шеър билан тўлғазай.
Ёниб, ўчгунча шеърят манқали,
Унинг шуъласида қалам юргизай.
Ўзимга қуриб шеърят ҳайкали,
Кейин мен ёзишдан қўлимни узай.

Нуриддинни Басра кўчаларидан сарой дарвозасига
элтгунча жарчи: «Халифадан султонга сохта хат келти-
рувчининг жазоси шудир», деб қичқириб борибди. Ниҳо-
ят, улар қаср панжарасининг тагига етиб борибдилар.
Жаллод унинг ёнига келиб:

– Эй ҳурматли, – дебди, – мен бу ишда ихтиёрсиз
қулман. Агар бирор ҳожатинг бўлса, айт! Мен уни
бажарай. Чунки ҳаётинг жуда оз қолди, султон келиши
билан осилажаксан.

Нуриддин ҳар томонга кўз солибди. Теварак-атрофга
назар ташлаб, орқага қараб, шу байтларни ўқибди:

Тутиб жаллод қилич, бошимда тургай,
Томошабинларим тез юзин бургай.
Менинг ўлмоқлигим халққа томоша,
Келурлар тўда-тўда, шоша-шоша.

Демас ҳеч ким: Надир, ошиқ гуноҳи?
Бўлолмас ҳеч киши ошиқ паноҳи.
Келинг! Ким бор? Менга сув ичкизувчи,
Гуноҳим йўқлигин фаҳмлаб, сезувчи.

Жасорат айламас ҳеч ким бу ишга,
Қилич тушгунча то, хурсанд қилишга.
На бўлғай бевафо сен сув узатсанг,
Қиличнинг даҳшатин сўнгра кузатсанг!

Одамлар унинг ҳолига йиғлаб юборибдилар. Жаллод
ўрnidан туриб, Нуриддинга бир пиёла сув олиб берган
экан, вазир сувлик пиёлани уриб синдирибди. Жаллодга

унинг бўйнини узишни буюрибди. Жаллод Нуриддиннинг кўзларини боғлабди. Тўпланган одамлар вазирга бақира бошлабдилар. Ҳар хил шов-шув кўтарилибди. Шу орада бирдан узоқдан чанг-тўзон тўзғибди. Султон саройида ўтирган экан, еру кўкни қоплаган бу тўзонни кўриб, ҳайрон бўлибди, у вазирни чақиртирибди. Дарҳол аҳволни билишга буюрибди. Вазир эътироз билдириб: «Олдин бунинг бўйнини узайлик», – дебди. «Шошилма, олдин бун бил!» дебди шоҳ ғазаб билан.

Қарасалар, у тўзон халифанинг вазири Жаъфар бармаки билан унинг ёнида келаётган посбонлар отларининг туёғидан кўтарилган чанг экан. Нуриддинали жўнагандан сўнг ўттиз кун ўтгунча у халифанинг ҳам хаёлига келмабди, бошқалар ҳам у ҳақда эсламабдилар. Бир кеча халифа Анисулжалис уйига кириш учун эшик олдига келган экан. У йиғлаб, шу байтни ўқиётган эмиш:

Мен сен билан яшагайман,
Хоҳ ҳозир бўл, хоҳ ғойиб.
Кейин билдим ишқ фанини,
Бўлар экан ажойиб.

Ўйимда ҳам, куйимда ҳам,
Ҳар доимо сен бирга.
Ўлтиргандек туйиласан,
Кетсанг ҳам бирор ерга.

Унинг йиғиси борган сари кучайибди. Бир пайт халифа эшикни очиб, ичкари кирибди. Йиғлаб ўтирган Анисулжалис халифани кўргач, эсанкираб қолибди. Халифанинг оёғини ўпиб, шу байтларни ўқибди:

Эй, ҳаёт нашъаси, нозу неъмат,
Яшашнинг маъноси, фазли, ҳикмати!
Буздинг ўз аҳдингни, солдинг қовоғинг,
Меваси пишмасдан, куз бўлди боғинг.

Ёпилди юзимга бевақт дарвозанг,
Қани хотамлигинг, донфинг, овозанг?
Кўп кездим, топмадим бахтдан нишона,
Сездим мен, у хаёл, у бир афсона.

– Сен ким бўласан? – деб сўрабди халифа.

– Мен, – дебди Анисулжалис, – Нуриддин ибн Хоқон-
нинг сенга қилган совғасидирман. Унга мени қимматли
сарполар билан бирга юборишни ваъда қилган эдинг.
Вақт етган бўлса, юборишингни ўтинаман. Чунки мен
бу ерда ўттиз кундан бери ухламайман.

Халифа Жаъфарни чақиртириб, унга шундай дебди:

– Ўттиз кундан бери Нуриддинали ибн Хоқон ҳақида
хабар эшитмайман. Султон уни ўлдирган бўлса ҳам эҳти-
мол. Лекин мен қасам ичиб айтаманки, бунга сабабчи
бўлган киши ҳар қанча қимматли бўлса ҳам бошини
оламан. Сен ҳозир йўлга туш! Шоҳ Муҳаммад ибн Сулай-
монуззайнийдан Нуриддинали ҳақида хабар келтир! Агар
йўл талаб қилган вақтдан бироз кечикар экансан, мендан
хафа бўлма. Нуриддиналининг иши тўғрисида, у орқали
султонга ёзиб юборган мактубим ҳақида хабардормисан,
деб давом этибди халифа. – Мен уни Султон Муҳаммад
ибн Сулаймонуззайний ўрнига шоҳ қилиб тайинлаганман.
Агар Султон Муҳаммад фармонни бажо келтирмаган бўлса,
у билан вазири Алмуъин ибн Совини ҳузуримга келтир.
Йўл талаб қилган вақтдан озгина ҳам кечикма. Жаъфар
«Бош устига», дебди-ю, ўша ондаёқ йўлга ҳозирланибди.
У Басрага бориб етибди. Жаъфар шу томонга келар
экан, сарой олдидаги тўполонни кўриб, ҳайрон бўлибди.

– Бу нима тўполон? – дебди у.

Унга Нуриддин ибн Хоқон воқеасини сўзлабдилар. Жаъ-
фар шошилганча султон ҳузурига кириб, у билан саломла-
шибди. Не сабабдан келганини султонга баён қилибди.

– Агар, – дебди вазир, – Нуриддинали бирор фало-
катга юз тутган бўлса, халифа унга сабаб бўлганларнинг
ҳаммасини дорга осадилар».

Сўнг Жаъфар Нуриддинни озод қилиб, шоҳни ҳам, вазирни ҳам зиндонга ташлатибди. Нуриддинни Султон Муҳаммад ибн Сулаймонуззайний ўрнига шоҳ қилиб тайинлабди. Жаъфар бармаки Басрада уч кун дўстлар зиёфатида қолибди. Тўртинчи кун Нуриддин вазирга халифани кўриш орзусида эканини билдирибди. Жаъфар Нуриддинни ёнига олиб, Муҳаммад ибн Сулаймонуззайний ва унинг вазири – Алмуъинни олдига солиб, йўлга ташибди. Вазир қилган ишига пушаймон бўлибди.

Улар Бағдодга етибдилар. Халифа ҳузурига кирибдилар. Жаъфар Нуриддин бошидан ўтган воқеаларни, уни дор олдидан қутқазганларини халифага сўзлаб берибди.

– Бу қилични ол, – дебди халифа Нуриддинга, – шу билан душманинг бўйнини уз!

Нуриддин қилични қўлига олиб, Алмуъин ибн Сови ёнига келибди. Вазир Нуриддинга тикилиб:

– Мен ўз хоҳиш ва қудратим билан иш қилдим. Сен ҳам ўз хоҳиш ва қудратинг билан иш қил! – дебди.

Нуриддин қўлидаги қилични улоқтирибди-да, халифага қараб:

– Қўйинг уни, – дебди. Сўнг у Масрурни чақириб, вазирнинг бошини танасидан жудо қилишни буюрибди. Масрур ўрнидан туриб, Алмуъиннинг калласини узиб ташлабди.

– Қандай орзуинг бор? – деб сўрабди халифа Нуриддиндан. «Эй ҳурматли, – дебди Нуриддин. – Басрага шоҳ бўлиш орзусида эмасман. Менга ўз қошингиздан бир хизмат берсангиз, сизни кўриб туриш билангина шодланаман». «Жуда яхши», – дебди халифа. Кейин у канизакни чақиртирибди. Анисулжалис кириб келибди. Халифа ҳар икковига ҳам инъомлар бериб, Бағдоднинг энг кўркам, чиройли саройларидан бирини жиҳозлари билан унга ҳадя қилибди. Нуриддинни ўзининг энг яқин улфатларидан ҳисоблаб, ўзига мувофиқ хизмат берибди. Нуриддин халифа ҳузурда бир умр фароғатда яшабди.

САВДОГАР АЙЮБ БИЛАН УНИНГ ЎҒЛИ ҒАНИМ ИБН АЙЮБ

Ўтган замонда бир савдогар бўлиб, мол-дунёси ниҳоят даражада кўп экан. Унинг тўлин ойдек чиройли Ғаним исмли ўғли бор экан. У ғоят ёқимли, ширинсўз экан. У кўрган ҳар бир кишини беихтиёр асир қилар экан. Шунинг учун уни фитна деб атар эканлар. Кунларнинг бирида унинг отаси вафот этибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз
саққизинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Савдогардан болаларига кўп дунёлар: юз той ҳар турли ипак газламалар, қимматбаҳо мушқлар ва бошқа аллақанча мол-мулклар қолибди. Бирмунча моллар сафарга тайёрланиб, уларнинг устига «Бағдодга юборилажак моллар», деб ёзиб қўйилган экан. Савдогар буларни тез кунлар ичида Бағдодга жўнаш орзусида ҳозирлаган экан. Афсуски, муродига етолмай вафот этибди. Бир неча кун ўтгач, Ғаним онаси ва қариндош-уруғ, элу юрт билан хайрлашиб, молларни олибди-да, таваккал қилиб, Бағдодга сафар қилибди.

Бу даврда халифа Хорун ар Рашид султонлик қилар экан.

Ғаним омон-эсон Бағдодга етиб борибди. У билан бирга бир қанча савдогарлар ҳам борибдилар. Ғаним ижарага бир яхши ҳовли олибди. Уйига қимматбаҳо жиҳозлар солиб безатибди. Молларни жойлаб олгач, тинчланиб дам олибди. Бағдод савдогарлари ва бағдодлик катта-кичиклар келишиб, у билан ҳол-аҳвол сўрашибдилар. Сўнг у ўн бўлак энг нафис кийимлик ўралган

бир тугунни олиб, бозорга борибди. Савдогарлар уни иззат-хурмат билан қарши олиб, бозор оқсоқолининг дўконига ўтқазибдилар. Оқсоқол кийимликларни сотишга ёрдам қилибди. Моллари катта фойда қилгани учун Фаним ортиқ даража қувонибди. Шу йўсинда у молларини бирин-кетин сота бошлабди. У бир йилни шундай ўтказибди. Бир кун Фаним, одатдагича бозорга бориб қараса, бозор эшиги қулфланган, одамлар йўқ эмиш. Ҳайрон бўлиб, бу ҳолнинг сабабини суриштирибди. Бир кимса савдогарлардан бирининг ўлгани, ҳамма унинг жанозасига кетганини, қолганлар ҳам энди бориш тараддулида эканини айтибди. Ҳамкасбликка риоя қилиб, унинг ҳам бориши лозимлигини ўқтирибди. Фанимга бу таклиф маъқул тушибди. Фаним ундан жанозанинг қаердалигини суриштирган экан, унча узоқ эмаслигини айтибди. Фаним одамлар билан бирга йўлга тушибди.

Кишилар тобутни елкаларига қўйиб масжидга элтгач, жаноза ўқилибди. Кейин шаҳар ташқарисидаги гўристонга етиб борибдилар. Ўлган кишининг туғишганлари ҳозирланган қабр устига чодир тикиб, шам ёқишган, гуллар қўйиб, уд тутатаётган эканлар. Мурдани кўмибдилар. Ҳамма одамлар тиз чўкишибди. Фаним ҳам одамлардан ажралиб кетишни эп кўрмагани туфайли улар билан бирга бўлишга қарор берибди.

Кеч бўлгач, ҳолвайтар тортилибди. Одамлар овқатлангач, қўлларини ювиб, яна ўринларига келиб ўтирибдилар. Фанимнинг кўнгли ғаш бўлибди. У уйдан, молларидан хавотир олиб: «Мен мусофир киши бўлсам, уйимда молларим кўплиги ҳаммага маълум, бу ерда қолсам, ўғрилар бор-йўғимни олиб кетишлари мумкин», деб ташвишланибди. Охири узр айтиб, йўлга тушибди. Ярим кечада шаҳар дарвозасига етиб борибди. Бироқ дарвоза қулфланган бўлиб, теварак-атрофда ҳеч ким кўринмас эмиш. Кеча қоп-қоронғи, узоқ-яқинда итларнинг вовуллаши, бўриларнинг увиллашидан бўлак товуш эшитилмасмиш. Фанимни яна хавф босибди. У олдин мол ташвиши-

ни қилган бўлса, энди жон ташвишини торта бошлабди. Ноилож орқасига қайтибди. Тунаш учун бошпана мўлжаллаб юрган экан, тўрт тарафи ўралган, дарвозаси очиқ бир мақбарага кўзи тушибди. Мақбара ичида жунг дарахти ҳам бор экан. Ичкари кириб, ухламоқчи бўлган экан, нима учундир кўзига уйқу келмабди. Хавфи тобора ортиб, ўрнидан қўзғалибди. Чиқиб кетиш мақсадида эшик томонга юрибди. Шу пайт шаҳар дарвозаси ёнида аллақандай бир аланга кўринибди. Аланга тўғри мақбарага келаётгандек туйилибди. Фанимининг кўнглига ғулғула тушиб, дарров мақбара эшигини ёпибди. Ўзи изтироб ичида дарахт устига чиқиб, алангани кузатибди. Аланга секин-аста мақбарага яқинлашиб, тўхтагандек бўлибди. Қараса, учта қул келаётган эмиш. Уларнинг иккитаси сандиқ, учинчиси қўлига болта ушлаб, фонус тутиб олган эмиш. Улар мақбара эшигига яқинлашибдилар. Сандиқ кўтарганлардан бири (унинг исми Савоб экан) иккинчисига «Нега кирмайсан», дебди. «Ахир биз кечгача шу ерда бўлиб, эшикни атайлаб очиб кетган эдик-ку», дебди иккинчиси. «Қандай эсипаст одамларсиз, ахир билмайсизларми? – дебди чироқ кўтарган учинчиси, – Бағдоддан боғдорлар бу ерга ўйнагани келадилар. Кеч бўлгач, сизбизга ўхшаганлар зарар бермасин, қовуриб емасин деб, бу ерга кириб, эшикни беркитиб ётардилар» (унинг исми Бухит экан). «Тўғри айтасан, ақлинг балли, дарҳақиқат, орамизда сендан ақлли киши йўқ», дебдилар улар Бухитга. «Мақбарага кириб, бировни қўлга туширмагунча, сўзимга ишонмасликларинг ҳам мумкин, – дебди Бухит, – менинг фикримча, биров бўлса ҳам, алангани кўргач, аллақачон дарахт устига чиқиб, беркинган бўлса керак».

Бу сўзларни эшитган Фаним ўзича Бухитга лаънат ўқибди, булардан қутулиш хаёли билан чулғанибди.

– Бўлмаса, – дебдилар сандиқ кўтарганлар Бухитга, – сен девордан туш-да, эшикни оч, бизлар сандиқ кўтариб бўйинларимизни кўтаролмаётирмиз, бу хизматинг учун ўлжалардан бирини ўзинга яхшилаб қовуриб берамиз. «Мен бу

гапни ақлим камлигидан гапирган бўлмасам, деб қўрқаман, – дебди Бухит давом этиб, – ким билади, балки бу ерга топган ўлжаларини бўлишиб олгани ўғрилар кириб олишгандир. Шунинг учун биз сандиқнинг ўзини девор орқасига ташласак – қандай бўлар экан?» «Ахир бу бизнинг бойлигимиз-ку, сандиқнинг ўзини ташласак синади», дебдилар улар. «Бу ерга ўғрилар кириб қолган бўлса, ўлжамиздан ҳам айрилмайлик деб қўрқаман», дебди Бухит. Унинг шериклари: «Эсинг йўқ экан-ку, бу ерга улар қандай қилиб кирадилар», дебдилар-да, сандиқни кўтаришиб, девордан ошиб тушиб, эшикни очибдилар.

Бухит улар ёнида фонус кўтариб турибди. Унинг бир қўлида болта билан бирга бир халтачада бироз оҳак ҳам бор экан. Эшикни қулфлаб, дам олгани ўтирибдилар. Улардан бири: «Қанча йўл юрдик, юк кўтардик, ер қазадик, яширдик, хуллас, жуда чарчадик, ҳозир ярим кеча экан. Энди ер кавлаб, сандиқ кўмишга мажолимиз етмайди. Уч соат дам олиб, ишни давом эттирамиз. Бу вақтда бизлар ҳар биримиз ўз саргузаштимизни, ахта қилинишимизнинг сабабини бошдан оёқ сўзлаб берсак, ҳам вақт тез ўтади, ҳам дам оламиз», дебди.

– Бўлмаса, – дебди фонус кўтарган Бухит, – мен ўз воқеамни айтиб берай. «Сўзла», – дебдилар улар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Ўттиз
тўққизинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этибди Шаҳризод. – Бухит ўз воқеасини айтиб бера бошлабди:

– Эй биродарлар, – дебди фонус кўтарган қул – Бухит, – энди беш ёшга кирган чоғимда қулфуруш мени шаҳримиздан олиб кетиб, бир ҳарбий кишига сотди. Унинг уч ёшлик бир қизи бор эди. Мен у билан бирга ўйнаб-кулиб тарбиялан-

дим. Уни овутиш учун ўйин тушиб, ашула айтардим. Унинг ота-оналари менинг ҳаракатларимдан завқланар эдилар. Мен ўн икки ёшга, қиз ўн ёшга тўлгунча бирга ўсдик.

Кунлардан бир куни мен қизнинг ёнига кирдим. У бир уйда ёлғиз ўтирар эди, лекин у ҳар вақтдагидан кўра ўзгача тусга кирган, ҳозиргина ҳаммомдан чиққан-дек юзлари қип-қизил, ёқимли мушк ҳидлари гуркираб анқирди. Биз одатдагича бир-биримиз билан ўйнаша бошладик. Жуда ҳам қизишиб кетдик. Икковимиз ҳам ихтиёрсиз қолиб, унинг қизлигига халал етди. Бу ишдан чўчиб, бир ўртоғимникига қочиб кетдим. Онаси қизнинг аҳволини сезиб, ҳушдан озибди. Лекин у эҳтиёткорлик қилиб, бу сирни қизнинг отасидан яширибди.

Икки ойга қадар ҳеч бир ҳол рўй бермади. Улар ҳар вақт мени уйга чақирар, яхши муомала қилар эдилар. Ниҳоят, мени турган жойимдан тутиб, олиб кетдилар. Мени яхши кўрганларидан шунгача ҳам бу сирни отасига билдирмадилар. Сўнг онаси қизини отасининг сочини олиб юрадиган бир сартарошга узатди. Маҳрларини ҳам онасининг ўзи тайинлади, тўй харажатларини ҳам ўз ёнидан сарф қилди. Шунгача ҳам отаси воқеадан воқиф бўлмади. Улар тўйга керак анжомларни ҳозирлаш билан машғул бўлдилар.

Бир куни мени тутиб олиб, тўсатдан бичдилар-да, қизга тавоши қилиб тайинладилар. Мени ҳам қиз билан бирга кўёвникига элтдилар. Қиз қаерга борса, мен ҳам у билан бирга борардим. Сирни ҳеч кимга сездирмадилар. Никоҳ кечаси ҳам бир каптар сўйиб ҳийла қилдилар.

Мен унинг ёнида кўпгина вақт шу йўсинда кун кечирдим. Унинг кўркига мағрур эдим, кўриб завқланар, ёшлигимиздаги сингари ўйнашиб кайфланар эдим. Бир қанча вақт ўтгач, бирин-кетин қиз ҳам, онаси ҳам, отаси ҳам, эри ҳам дунёдан ўтди. Мен хўжасиз байтулмол⁶ бўлиб

⁶ Байтулмол – эгасиз қолган мол.

қолдим. Бу ерга келтирдилар. Сизлар билан бирлашдим. Мана, эрлигимдан айрилишимнинг сабаби.

Қуллардан иккинчиси сўз бошлабди:

– Мен, – дебди у, – саккиз ёшлик вақтимда йилда бир марта ёлғон гапирадиган одатим бор эди. Бир куни менинг ёлғонимдан тинчсизланган хўжайин, мени даллолга топширди. Айбимни айтиб сотишга буюрди.

– Айби нима? – деб сўради даллол.

– Йилда бир марта ёлғон гапиреди, – дебди хўжайин.

Даллол мени бозорга солди. Айбимни айтиб, харидорларга таклиф қила бошлади. «Шу айби билан баҳоси қанча, – деди бир савдогар даллолга. «Олти юз дирҳам», – деди даллол. Савдогар рози бўлди. Даллол ҳаққи учун йигирма дирҳам ваъда қилди. Даллол савдогардан пулни олди. Хўжайиним қулфурушга пулни топширди. Мени янги хўжайин ўзи билан бирга уйига олиб борди. Даллол хўжайиндан ҳаққини олиб, ўз йўлига қайтди.

Хўжайин менга қулларга хос кийимлар кийгизди. Мен йил охиригача унинг хизматида кун кечирдим. Муборак янги йил кирди. Бу йил оби ҳаво яхши келган эди. Ҳосил мўл бўлди. Бойлар тўқма едилар. Хўжайиним зиёфатни шаҳар четигаги боғида ўтказадиган бўлди. Керак нарсаларнинг ҳаммасини у ерга элтдилар. Меҳмонларнинг ҳаммаси тўпланишиб, овқат ейишга ўтирдилар. Туш вақти эди. Хўжайинга бир нарса керак бўлиб қолди. Хўжайин тезлик билан шаҳар ҳовлисига тушиб, хотинидан у нарсани келтиришни буюрди. «Бош устига», дедимда, хачирни миниб, ҳовли томонга йўл солдим. Ҳовлига яқинлашгач, эшикдан бироз нарида додлай бошладим. Кўзларимдан ёш оқар эди. Узоқ-яқиндан катта-кичик атрофимга тўпланди. Хўжайиннинг хотини, қизи ҳам овозимни эшитган экан, эшикни очиб чиқишди.

– Нима гап? – деб сўрашди мендан.

– Хўжайин меҳмонлари билан бир эски пахса остида ўлтиришган эди. Пахса ағдарилиб тушди. Бу воқеани

кўриб, нима қилишимни билмай, тезроқ сизларга билдириш учун хачирни миниб, йўлга тушдим, – дедим мен.

Бу гапни эшитишлари билан хўжайиннинг хотини ҳам, қизи ҳам ёқаларини пора-пора қилдилар. Ўзларини ўзлари уришди. Уларнинг ёнига қўшнилар чиқиб келишди. Хўжайиннинг хотини кўзига кўринган нарсани ерга отар, деразаларни синдирар, деворларни урар эди. У менга:

– Ёнимга келиб бу жавон, бу чинни асбобларни синдиришга ёрдам қилсанг-чи, – деб бақирди. Мен дарров ишга тушдим: кўзга кўринган, қўлга илинган ҳар бир нарсани синдира бошладим. Бутун бинода тиккайган бир нарса қолмагунча, тер тўкиб ишладим.

– Яна нима буюрасиз, – дедим мен хўжайиннинг хотинига. У бошига бир кичик ёпинчиқ тутиб кўчага чиқди. Болалари ҳам у билан бирга эдилар. Улар:

– Сен олдинда юр, бизни пахса остида ўлган хўжайин ёнига олиб бор, уни пахса остидан олайлик, уйга келтириб, ювиб-тараб кўмайлик, – дейишди.

Мен олдинда йиғлаб борар эдим. Улар орқада фарёд кўтариб келишарди. Кўчада бизни кўрган эркак ва аёллар йиғига қўшилишар, анча жойгача биз билан эргашиб боришар эди. Уларнинг кўнгилларига қараб, шу йўсинда бутун шаҳарни айландим. Одамлар воқеани сўрашар, улар мендан эшитганларини сўзлаб берардилар. Кимлар «Худоё ўзинг асра», деб кетар, кимлар «Пешонадаги кўргиликдан қочиб қутулиб бўлмайди», деб уларни юпатишар эди. Кимдир биров:

– У, албатта, улуг киши бўлса керак, бу воқеани ҳокимга билдириш зарур, – деди.

Улар ҳокимни воқеадан хабардор қилишибди. Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқинчи кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод, – улар ҳокимга хабар беришибди. Ҳоким бу хабарни эшитиши биланоқ бир қанча одамларга кетмон, белкурак, занбил кўтартириб йўлга тушибди. Улар менинг орқамдан келар эдилар. Мен йиғидан тўхтамас эдим. Бошимга тупроқ сочар, юзларимга урар эдим. Улардан олдин кетиб, боққа кирдим. Хўжайин мени бу ҳолда кўриши билан ранги ўчди, қони қочди. Мен эса: – Энди қайдан топармен, мен уларга фидо бўлсам бўлмасмиди, – деб бақирар эдим. «Нима гап бўлди?» – деб ҳовлиқди хўжайин. «Мен уйга кириб қарасам, – дедим йиғи аралаш, – уйнинг девори йиқилиб, нури чашмларингизни босиб қолган экан». «Хотиним омонми?!» – деди у ҳаяжонланиб. «Ҳеч ким омон қолмаган», – дедим. «Кичик қизим-чи?» – деди у ҳовлиқиб. «Йўқ», – деб жавоб бердим. «Ҳачир-чи?» «Йўқ! Ҳурматли хўжайин, – дедим мен, – уй ва молхонанинг девори ағанаб тушган, ҳатто товук, хўрозлар ҳам омон қолмай, ҳаммаси ҳалок бўлган. Гўштарини аллақачон кучуклар еб битирган».

Хўжайиннинг кўз олди қоронғилашди. Юраги сиқилди. Дунё унинг кўзига тор бўлди. Эс-ҳушидан ажради. Кийимларини йиртиб, қўлларини чайнади, «Шундай ҳам оғир мусибат бўладими?» – деб, дод-фарёд кўтарди. Ҳамроҳлари ҳам унга ҳамдардлик қилиб йиғладилар.

Хўжайин ҳовлиқиб боғдан чиқди. У бошга тушган бу оғир мусибат туфайли нима қиларини билмай тебранарди. Бошқалар ҳам унинг орқасидан чиқдилар. Узоқдан осмонга кўтарилган чанг-тўзон кўзга ташланди. Бир гуруҳ одамларнинг шовқин-сурони эшитилди. Қарасак, шаҳар ҳокими ўз одамлари билан келаётган экан. Уларнинг орқасидан бойнинг оиласи ва бошқалар келишарди. Хўжайиннинг кўзи биринчи галда хотини ва болаларига тушди-ю, ҳовлиқиб:

– Нима рўй берди? – деб сўради. Улар эса оталарини кўриб ўзларида йўқ шодландилар, ўзларини оталари кучоғига отдилар.

– Фалокатдан қандай омон қолдинглар? – деди хотин эрига. «Сизлар қандай омон қолдинглар, уйда нима воқеа рўй берди?» деди хўжайин хотинига.

– Бизлар ҳаммамиз соғ, уйда тинчгина ўтирар эдик, сенинг қулинг юзларини юлган, кийимларини йиртган ҳолда бош яланг йиғлаб бориб қолди. Сен билан дўстларинг девор остида қолиб ҳалок бўлганларингни айтди.

– Биз бу ерда тинч ва шод ўлтирар эдик, – деди хўжайин хотинига, – майда-чуйда келтириш учун мен уни ҳовлига юбордим. Бундан бирозгина илгари йиғлаб келиб, ҳаммаларингизни девор босиб ўлдирганини айтди. Эсим оғди.

Шу ҳодиса натижасида хўжайин билан менинг орамизда нималар бўлишини ўзларингиз ҳам тушуниб олгандирсиз. Бичилишимнинг сабаби шу, – деди иккинчи қул.

Ҳикояни эшитган ўртоқлари унга: «Ўтакетган ёлғончи экансан-ку», дебдилар. «Сен ҳам бошингдан кечирганларингни айт», дебдилар учинчи қулга.

– Эй биродарлар, – дебди у, – Менинг саргузаштимга қараганда сизларники арзимайдиган воқеа. Лекин менинг ҳикоям узун. Тонг отишига оз қолди. Шунинг учун меникини бошқа вақтга қолдирсак. Ҳозир туриб сандиқни жойламасак, шарманда бўлиб, бошимиз кетиши аниқ. Эшикни очинглар, сандиқни жойлаб, сўнг саройга борамиз. Мен ўз ҳикоямни ўша ерда айтиб бераман, – дебди-да, девордан ошиб тушибди. Эшикни беркитиб, шам ёқибди, кейин улар теварак-атрофи қабр билан ўралган ердан бир сандиқ сиғарли чуқур қазий бошлабди. Чуқур ичи одам бўйига тенг келарли бўлгач, сандиқни чуқурга туширибдилар. Унинг устига тупроқ тортибдилар. Сўнг мақбара эшигини ёпиб, чиқиб кетибдилар. Мақбара холи қолибди. Ғаним сандиқда нима борлигини билишга орзиқибди. Уни очиб кўришга қасд қилиб, тонг

гира-шира ёришиши билан дарахтдан тушибди. Тупроқни қўли билан тортиб, сандиқни чуқурдан чиқариб олибди. Сандиқ қулфланган экан, тош билан уриб, қулфни синдирибди. Сандиқнинг қопқоғини очиб қараса, бир чиройли ёш қиз ётган эмиш. У наша билан ҳушсизлангирилган бўлиб, оҳистагина нафас олиб ётган эмиш, қўллари билан кўкраги пулга топилмайдиган, султонлар хазинасидагина турадиган қимматбаҳо зийнатли асбоблар билан безатилган эмиш. Ғаним уни ҳушига келтириш чорасини излабди. Ҳар хил шаклларда ётқизибди, елпибди, сув пуркабди. Аста-секинлик билан қиз ҳаракатга кела бошлабди. Ниҳоят, бир акса урган экан, қизнинг оғзидан бир бўлак наша тушибди. Наша фил ҳидласа ҳам ҳушсизлангирадиган даражада кучли экан.

Қиз кўзини очиб, атрофга назар ташлабди. Майин овоз ва очиқ чехра билан: «Ҳайф сенга эй шамол, қани сенда чанқоқларга шифо бериш ва уларни эркалаб ўйнатиш», дебди қиз. – Заҳрулбўстон! – деб чақирибди у. Лекин ҳеч ким жавоб бермабди. Орқасига қарабди. Баланд овоз билан қатор одамларни йўқлабди: «Шажаратуддур, Нурулхудо, Нажматуссубҳ дунёда бормисизлар? Назҳат, Хилват, Зарифа сўзланглар, ахир», дебди. Ҳеч ким жавоб бермабди. У диққат билан атрофни кўздан кечириб, кўп нарсаларни хаёлидан ўтказибди-да: афсус, дебди. Шунгача ҳам Ғаним унинг ёнида индамай тик тураверибди.

– Эй сайидам, – дебди Ғаним ниҳоят, – бу ерда сенинг севгинг билан мафтун Ғаним ибн Айюбдан бўлак ҳеч ким йўқ. Мени сирлардан хабардор Тангри, сени бу кулфатдан кутқазиш, ўз мақсадинга етказиш учун юборди.

Воқеадан хабардор бўлган қиз, Ғанимга тикилиб, миннатдорчилик билдирибди. Ғанимнинг кўкрагига қўлларини қўйибди. «Мени бу ерга ким келтирди», дебди қиз ёқимтойлик билан Ғанимга. «Эй сайидам, кечаси учта бичилган қора қул шу сандиқни бу ерга келтирдилар», дебди-да, Ғаним воқеани бошдан оёқ сўзлаб берибди.

Агар уни қутқазмаганда, балки ёмон бир фожиа юз бериши мумкин эканлигини айтиб, қиздан унинг тарихини сўрабди.

– Хайрият, мен сенга йўлиқибман, – дебди қиз сўз бошлаб, – энди сен мени шу сандиққа жойла, киракаш эшакми, хачирми топиб, мени ўз уйинга олиб бор. У ерда воқеани сўзлайман. Мендан кўп яхшиликлар кўрасан.

Ғаним шодланиб, кўчага чиқибди. Кун ёришган бўлиб, кўчада қатнов бошланган эди. Ғаним бир хачирли киракаш олиб келибди. Сандиқни хачирга ортибди. Қизнинг муҳаббати унинг дилига борган сари мустақкамроқ жойлаша бошлабди. Сандиқ ортилган хачир ёнида Ғаним ҳам йўлга тушибди. Қиз шубҳасиз ўн минг динорга арзир, унинг безаклари ўздан ҳам қимматбаҳо экан. Ғаним ўзида йўқ шод, қизни ўз уйига олиб кетаётганига ўзи ҳам ишонмас эмиш. Ниҳоят, уйига ҳам етиб борибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқ биринчи кеча

– **Э**й саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Ғаним қизни сандиқдан чиқариб олибди. Қиз атрофга разм солибди, қараса: ҳашаматли бино рангдор гиламлар билан тўшалган, ҳар турли қимматбаҳо безаклар билан зийнатланган эмиш. Қиз Ғанимнинг катта бой эканига шубҳа қилмабди. Юзини очиб, Ғанимга диққат билан тикилибди. Ғаним ёш ва чиройли эмасми, бир кўришдаёқ қиз унга муҳаббат кўйибди.

– Емак учун бир нарсa беринг, – дебди қиз Ғанимга майин овоз билан. Ғаним: «Бош устига», дебди-ю, дарров бозорга жўнабди. Қовурилган барра гўшт, ширин овқатлар, қимматбаҳо ичимликлар, газак учун ҳар хил

қуруқ мевалар, гуллар ва бошқалар келтирибди. Қиз буларни кўриб кулибди, шодланиб кучибди! Ёқимли сўзлар сўзлай бошлабди. Борган сари унинг муҳаббати ортиб бораверибди. Улар овқатланибдилар. Улар ёшда ҳам, ҳуснда ҳам бир-бирларидан қолишмас эканлар. Муҳаббатнинг кучи туфайли бир-бирларининг ҳуснларига тўймас эмишлар. Кеч бўлибди! Ғаним ўрнидан туриб шам ёқибди. Май ва газаклар келтирибди. Ғаним қуйиб қизга тутар, қиз қуйиб Ғанимга тутармиш. Икковлари ўйнашибдилар, кулишибдилар, шеърлар ўқишибдилар. Шодлик ошиб бораверибди, бир-бирларининг муҳаббатлари борган сари зиёдалашаверибди. Тонг отай деб қолганда уйку сиқибди, ҳар қайсилари ўз ўринларида ухлаб қолибдилар. Тонг отибди. Ғаним бозорга чиқиб ёғ, гўшт, мева, май ва бошқа керак нарсалар келтирибди, овқатланибдилар. Сўнг Ғаним май келтирибди, ича бошлабдилар. Сархушларча кулишиб, ўйнашиб, завқланиб, шодланибдилар. Юз яноқлари қизариб, мастона қарашлар бошланибди. Ғанимда ўпиш-қучиш орзуси кучланибди.

– Бир ўпишга рухсат этиб, ёнган юрак ўтини совиштишга ёрдам берсангиз, – дебди Ғаним қизга мастона қараб.

– Бироз кут, май бошга чиқсин, ўзимни унугай, сўнгра менга сездирмай ўпсанг бўлар, – дебди қиз.

Шундан сўнг қиз ўрнидан туриб, бир қават кийимини ечибди-да, юпқа кийими билан ўтирибди. Ғанимнинг бояги муддаоси яна ҳам ортибди. «Менинг айтганимга рухсат бермайсизми, эй ҳурматлим», дебди Ғаним иккинчи қайта.

– Сизга бу иш ярамайди, – дебди қиз аллақандай бир тусда, – чунки менинг кийимим боғичларига жуда оғир сўзлар ёзилгандир.

Ғанимнинг дили вайрон бўлибди-ю, бироқ ҳирси яна ошибди. Хоҳишининг амалга ошиши қийин бўлгач, шу байтларни ўқибди:

Топиб пайт, севгилимга қилдим изҳор:
– Жароҳатли дилим бермоқда озор.
Лабингдан бўса бер, битсин жароҳат,
Етиштир бўсадан жонимга роҳат!..

Деди: Осон эмас бу бўса! Хаста!
Никоҳсиз бўсага бўлма ҳавасда!
Ҳаромга иффат аҳли лабни очмас,
Ҳалол қил йўлни олдин, бўса қочмас!

Гапир аввал менга сен кимлигингни,
Гадоми, юртга ё ҳокимлигингни!
Дедим: Бу сўзларни айтма дилбар,
Муҳаббатда гадо, ҳоким баробар!

Деди: Бу дуғ билан ўпмоқ қийиндир!
Дедим: Нозинг менга жондан шириндир!
Деди: Бу ноз эмас, тухмат гапирма,
Таҳаммил эт, бу нафс сўзига кирма!

Қизнинг юрагига ўт тушиб, севгиси алангаланибди. Лекин у ўзини қайтариб, «Менга етиша олмайсан», дея верибди. Бир-бирларининг ишқларида вақт ўтказишаверибди. Ҳар икковлари ҳам аллақандай хаёл денгизига чўмибдилар, бироқ қиз ўзини сақлашда давом этибди. Кеч бўлибди. Уйқу элтаёзибди. Ғаним ўрнидан туриб, шам ёқибди. Дастурхонга яна янги егуликлар келтирибди. Қизнинг оёғини ўпа бошлабди. Оёқлари момиқдай майин эмиш.

– Ишқинг асири мафтунинга раҳм қил! Ахир сен бўлмаганда дилим бунча кулфатларга тортмас эди, – деб йиғлай бошлабди Ғаним. «Эй азизим, эй кўзимнинг нури, – дебди қиз йигитга, – мен сени ортиқроқ севаман. Лекин шуни ҳам унутмагинки, менга етиша олмаслигинг муқаррар». «Нима моненьлик қилади?» деб сўрабди Ғаним қиздан ҳаяжон билан, қиз: «Бу кеч мен сенга ўз тарихимни сўзларман, у вақт сен менинг узримни қабул

қиларсан», – дебди-да, Фанимнинг қучоғига отилибди. Унинг бўйнидан қучиб ўпиб, юпата бошлабди. Ваъдалар билан умидлантирибди. Улар ўйнашиб-кулибдилар, сўнг ётиб ухлабдилар. Шу йўсинда орадан бир ой ўтибди. Ҳар куни Фаним унга таклиф қилишини қўймабди, қиз ҳамон қаршилик кўрсатибди. Муҳаббатлари ортиб, бир-бирларидан ажралмас даражага етибдилар.

Бир кеч йигит билан маст ҳолда бирга ётар эканлар, Фаним қизга қўл ташлабди. Қўли аста-секин пастга туша бошлаган экан, қиз уйғониб қолиб, ўтириб олибди. У ёқ-бу ёқларини кўздан кечирибди. Ўзгариш йўқ эмиш. Яна кўзи илинибди. Фанимнинг қўли яна ҳаракатга кирибди. Лозим боғини тортган экан, қиз сесканиб уйғонибди. Яна аввалгидай ўлтириб олибди. Фаним ҳам ёнма-ён туриб ўлтирибди.

– Нима истайсан? – дебди қиз Фанимга ярим жиддий.

– Бирга ётишни истайман, лаззатлансак дейман, – дебди Фаним. «Мен ҳозир сенга ўзимнинг сирларимни айтаман, шунда эҳтимол ўзинг ҳам тан берарсан», – дебди қиз. «Яхши», – дебди Фаним.

Қиз этагининг чокини сўкиб, у чокни бармоқ учлари билан ёйибди-да: «Бу ерга ёзилган хатни ўқи!» – деб хитоб қилибди Фанимга. У ерда олтин ҳал билан: «Мен сеники, сен меники», деган сўзлар ёзилган эмиш. Хатни ўқиб бўлгач, Фанимни титроқ босибди. «Саргузаштингни сўзлаб бер», – дебди у қизга. Қиз «Хўп», деб сўз бошлабди:

– Мен халифа тарбиясидаги канизаклардан бўлиб, исмим – Қутулқулбдир. Халифа мени ўз саройида тарбиялади. Катта бўлдим. Ҳусним, кўрким халифани мафтун этди. У мени ғоят севар эди. Халифа менга алоҳида жой белгилади. Хизматимга ўнта жория тайинлади. Мана бу безакларни тақдим қилди. Бир куни халифа бир ёққа кетганда Ситтузубайда келиб, менинг жорияларимдан бирини йўлдан чиқарибди. Унга ухлаётганимдами, овқатимга солибми, бошқа йўл биланми, ишқилиб бир ҳийла

билан менга наша едиришни буюрган. Жория «Хўп», деб қабул қилган. Шодлик билан нашани қўлга олган (Жория илгари Ситтузубайда хизматида бўлиб, сўнг менга берилган эди). Жория нашани менинг овқатимга солиб берган. Овқатни ейиш билан ҳушим оғиб, ерга йиқилибман. Ситтузубайда бу аҳволни билгач, мени шу сандиққа жойлатган. Яширинча қулларни чақириб, уларга ҳам катта инъомлар ваъда қилган. Қуллар ўша кечаси мени олиб бориб мақбарага қандай кўмганларини сен ўзинг кўргансан. Мен сен туфайли тирик қолдим. Сен менга улўф марҳамат қилдинг. Мана менинг воқеам. Бу воқеадан сўнг халифа нима қилди, уни билмайман. Менинг даражамни билган у, лекин ҳеч кимга билдирмаган, – дебди қиз Фанимга.

Фаним қизнинг халифага тегишли эканини билгач, орқага тисралибди. У аллақандай хавф остида қолибди. Ёлғиз ўзи бир четга бориб ўтирибди. Хаёли чулғанибди. Айниқса, Қутулқулбга бўлган кучли севгиси, бироқ унга етишишнинг мумкин эмаслиги бутун хаёлини банд қилиб хўнграб йиғлабди. Тақдирнинг тескари ҳаракатлари, душманлигидан ғазабланиб, шу байтларни ўқибди:

Ошиқ қалби ҳар доимо қийналади, ёнади,
Маъшуқалар тағофилда, ўз ишқидан тонади.
Шу боисдан улар шўхий, жафокор деб айтилу,
Жафо қилмас ёр бўлса у, вафодор деб, айтилу.

Шу вақт Қутулқулб ўрнидан кўзғалиб, Фаним ёнига келибди. Уни қучиб-ўпибди. Фанимга нисбатан муҳаббат янада ортибди. Қутулқулб ўзининг бутун севги сирларини очибди. Фаним эса халифадан чўчиб, бирор иш қилишга ботина олмабди. Улар севги денгизига чўмиб сўзлашар эканлар, тонг отганини ҳам сезмай қолибдилар. Фаним ўрнидан турибди-да, кийимларини кийиб, одатдагича бозорга чиқибди. Керакли нарсаларни олиб, уйга қайтибди. Қараса, Қутулқулб йиғлаб ўтирган эмиш. У Фанимни кўриши билан йиғини тарк этибди.

– Эй севиклим, – дебди қиз Ғанимга, – мени соғинтириб кетдинг. Сенсиз бир соат, роса бир йилдек туюлди. Мана, менинг сенга бўлган муҳаббатим даражаси. Менга яқин кел, ўтганларни унутиб, хоҳишингни бажар, – дебди қиз йигитга. Ғаним:

– Ҳар ким ўзига муносиб иш қилиши керак, – дебди-да, ўзини четга олибди. Ёлғиз ўзи бир бурчакка бориб ўтирибди. Йигит четлашган сари қизнинг муҳаббати авжланар эмиш. Қиз ҳам унинг ёнига бориб ўтирибди. Ичишибдилар, ўйнаб кулишибдилар. Қиз маст бўлиб, шу байтларни ўқибди:

Оҳу десам сени ёрим, муболағам йўқ бунда,
Оҳуларнинг ҳунаридир, узоқ ердан кўз ташлаш.
Тош отасан менга десам, ёлғони ҳам йўқ бунда,
Кийикларнинг иши шудир, бунинг учун бўлма ғаш.

Ор айласанг охуликдан, қани, ўзинг айт менга,
Ишқ аҳлидан нега ҳуркиб, узоқларга қочасан?
Нима учун юз ўгириб, мендек кўнгли яқинга,
Қиё боқмай, сапчиб, ирғиб, тошу тупроқ сочасан?

Сен эй гўзал, дунёдаги гўзалликнинг париси,
Тонг отгунча кўп кўзларга бедорликни ўргатдинг.
Бой берилди бир кўрганнинг фикри, ақли, ҳам эси,
Бир боқишда юракларга ўз ишқингни ўрнатдинг.

Ғаним йиғлабди. Қиз ҳам унга қўшилиб, кўз ёши тўкибди. Кечгача қўзғалмай ичишибди. Ғаним ўрнидан туриб, айрим-айрим ўрин солибди.

– Иккинчи ўрин кимга? – сўрабди Қутулқулб.

– Бугундан бошлаб алоҳида тарзда ётамиз, – дебди Ғаним қизга. «Жаноби олийнинг ҳиссаси қулга мамнундир. Қўйинг бу гапларни, – деби қиз Ғанимга, – ахир ҳар нарса қазову қадар⁷га қараб оқади». Ғаним қаршилиқ

⁷ Қазову қадар – тақдир.

кўрсатиб, Қутулқулбнинг дилига ўт ёқибди. Унинг ҳирси тобора ортаверибди. Қутулқулб Ғанимга ёпишиб олиб: «Бирга ётамиз, бошқача бўлиши мумкин эмас», деб хитоб қилибди. Ғаним: «Худо сақласин», деб ўз сўзида қаттиқ тураверибди. Тонг отгунча ёлғиз ётибдилар. Қутулқулбнинг Ғанимга нисбатан ҳирси дам-бадам ортаверибди. Шу йўсинда уч ой ўтибди. Қутулқулб кўп марталаб Ғанимга илтижо қилибди. Лекин Ғаним ҳар сафар ҳам рад жавобини бераверибди. Бу можаро чўзилган сари Қутулқулбнинг севги дарди зўрайиб, азоби ортиб, ғам-алам доиралари тўлиб-тошибди, юрак-бағри сиқилибди.

Шу равишда бир қанча вақт ўтибди. Ғаним қўрқув билан ҳамон ўзини сақлаб юраверибди.

Ситтузубайда халифа йўқлигида Қутулқулбга қилган бу ишидан пушаймон бўлибди. Халифа келиб суриштирса, «Нима қиламан, қандай жавоб бераман?» деб ташвишланибди. Бир кампирни чақириб, сирни унга айтибди. Хасрат қилиб, маслаҳат сўрабди. Кампир воқеага тушунибди.

– Эй сайидам, – дебди у Ситтузубайдага, – халифа келишига оз қолди. Бир дурадгор чақириб, ёғоч одам ясашни буюр, унга мос қабр қазилсин, қабр устига одатдагича шамлар осилиб, ёқилсин. Қасрдагиларга қора кийиш буюрилсин. Канизак ва жорияларга тайинлаб қўй. Халифа келгач, улар эшик олдида чиқиб йиғи солишсин. Халифа воқеани сўрайди. Шунда сиз: «Қутулқулб ўлди. Худо сизга сабр берсин. Мен уни ҳурматлаб, ўз қасрига қўйдим», дейсиз. Халифа йиғлайди. Бениҳоя хафа бўлади. Унга Қуръон ўқитади. Борди-ю, халифа амакимнинг қизи Қутулқулбни Ситтузубайда ҳасад туфайли атайлаб ҳалок қилган, деб шубҳаланиб, қабрни очишни буюрса, ундан қўрқмаслик керак. Қабрни очиб, қимматбаҳо кафанларга ўралган мурдани кўриш ниятида кафанни очмоқчи бўлса, ҳамма бирдан шариат қонидасига зид эканини уқтириб, зинҳор йўл бермасин. У вақт халифа қизнинг ўлганига ишонч ҳосил қилиб, ўша ер-

нинг ўзига қайта кўмдиради. Сенга ташаккур билдиради, кулфатдан қутуласизлар». Ситтузубайдага кампирнинг тадбирлари маъқул тушиб, уни сарполар билан мукофотлабди. Кампирга кўпгина пул ва моллар бериб, шу ишни амалга оширишни буюрибди. Кампир ўша ондаёқ ишга киришибди. Дурадгор чақириб, ёғочдан одам шаклини яшашга буюрибди. Дурадгор бу вазифани бир зумдаёқ адо этибди. Ситтузубайда уни кафанга ўратибди-да, ўз қасридан қабр қаздириб, уни кўмдирибди. Шамдонларга шамлар ёқибдилар. Қабр теварагига гилам ёйибдилар. Ситтузубайда қора кийиб, канизакларни ҳам қора кийишга ундабди. Қутулқулбнинг ўлганлиги овозасини бутун саройдагилар эшитибдилар. Бироз вақт ўтгач, халифа сафардан қайтибди. Шоҳ қараса: чўрилар, канизаклар, қуллар қора кийинишган эмиш. Дили ғашланиб, Ситтузубайда қасрига кирибди. Уни ҳам қорага ўралган ҳолда кўриб, аҳвол сўрабди. Қутулқулб ўлганлигини билдирган эканлар, шоҳ ҳушидан кетибди. Ҳушига келгач, унинг қабрини сўрабди.

– Эй халифа, – дебди Ситтузубайда унга, – ҳар нарсадан кўра қимматли бўлган Қутулқулбни камоли ҳурматимдан ўз қасримга кўмдим.

Халифа сафар кийимдалигича тўғри Қутулқулб зиёратига йўлланибди. Қабр атрофида гиламлар, ёниғлиқ шамларни кўриб, Ситтузубайданинг қилган ишига таҳсинлар ўқибди. Лекин у бу ишдан ҳайратланибди. Бошига ҳар турли фикрлар келиб, кўнглида шубҳа пайдо бўлибди. Шубҳа ғалаба қилибди-ю, қабрни очиб, ўликни олишга буюрибди. Кафанни кўргач, уни очиб кўришни истабди. Бироқ Худодан кўрқибди. Кампир мурдани ўз жойига қўйишни таклиф қилибди. Халифа дарров қариялар, муллаларни чақириб, Қуръон ўқитишни буюрибди. Ўзи қабр ёнига ўлтириб, тинмай йиғлабди, халифа роса бир ойни шу йўсинда ўтказибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқ
иккинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Орадан тўрт ой ўтибди. Аммо халифа ҳамон шубҳада экан. Бир кун амирлар, вазирлар ўз жойларига тарқалишгач, шоҳ ҳарамга кирибди. Бироз ухламоқ истабди. Унинг бош томонида ҳам, оёғида ҳам канизаклар ўлтирар эканлар. Уйқу ғалаба қилиб, кўзи илинибди. Орадан кўп ўтмай уйғонибди. Канизаклар сўзлашиб ўтиришган экан. Шоҳ кўз очмай, қулоқ солибди.

Халифанинг бош томонидаги Қазиб исмли канизак оёқ томонидаги Ҳайзарот исмли канизга шундай дермиш: «Улуғ хўжамиз – халифа бўлиб ўтган сирдан хабарсиз, дурадгор ишлаган ёғоч одамнинг қабри устида кечаларни уйқусиз, қайғу билан ўтказаетир». «Қутулқулб қаерда, унга нима бўлган?» сўрабди иккинчи канизак.

– Ситтузубайда, – дебди Қазиб сўз бошлаб – Қутулқулбга наша едирди. Наша таъсир қилгач, уни сандиққа жойладилар. Сўнг Ситтузубайда Сақоб, Бухит, Кофур номли хабаш қулларга уни гўрга елтиб кўмишни буюрди.

– Шундай дегин, Қутулқулб ўлмаган экан-да, – деди Ҳайзора Қазибга.

– Эшитишимча, – дебди Қазиб, – Қутулқулб тўрт ойдан бери дамашқлик Фаним исмли бир савдогар йигит билан бирга эмиш. Бечора халифа бу воқеадан хабарсиз, ёғоч мурда қабри тепасида йиғлаб, тонг отдиради.

Канизлар бу тўғрида узоқ сўзлашибдилар. Халифа диққат билан тинглабди. Канизларнинг гапи тугабди. Халифа воқеага тушуниб етибди. «Бу гўр – сохта гўр. Қутулқулб тўрт ойдан бери Фаним ибн Айюб ёнидадир», деган гапларни эшитиб, халифа беҳад ғазабланибди. У ўрнидан туриб, давлат арбобларини чақиртирибди. Жаъфар бармаки халифа ҳузурда ер ўпибди. Ғазабланган халифа Жаъфарга шундай дебди:

– Фаним ибн Айюб деганнинг уйини излаб топ. Уйини тафтиш қилиб, у ердан менинг канизагим Қутулқулбни келтир. Мен унинг таъзирини беришим керак.

– Бош устига, – дебди Жаъфар.

Жаъфар тегишли одамлар билан йўлга тушибди. Шаҳар ҳокимини ҳам ўз ёнига олибди. Фанимнинг уйини излаб, топиб борибдилар. Фаним бозордан эндигина таом келтириб, икковлари ҳам овқатга қўл узата бошлаган эканлар. Қутулқулбнинг кўзи ҳовли ичига кириб келувчиларга тушибди-ю, фалокатга йўлиққанини англабди. Вазир, ҳоким, уларнинг ёнларида қилич яланғочлаган жазо соқчилари ҳам бор эмиш. Кўз атрофини киприк ўрагани сингари одамлар ҳам улар атрофини ўраб олишган эмиш. Қутулқулб воқеанинг халифа қулоғига етганини сезибди. Ранги ўчиб, қони қочибди. Фанимга қарабди.

– Бошингни қутқар, – дебди у Фанимга оҳистагина.

– Нима қиламан, қаерга бораман? Ҳамма молу мулким шу ерда-ку, – дебди Фаним. «Жонингни қутқазиш учун тезроқ ўзингни четга ол», деб такрорлабди Қутулқулб.

– Эй севиклим, – дебди Фаним, – қандай қилиб бу ердан чиқиб кетаман? Ҳовлини ўраб олганлар-ку?

– Қўрқма, – дебди Қутулқулб Фанимга, сўнг унинг янги кийимларини ечинтириб, эски кийимлар кийгизибди. Гўштлик тоғорани гўшти билан унинг бошига қўйибди. Қолган-қутган нон ва овқатларни ҳам унга солибди.

– Мана, энди баҳузур чиқиб кетавер, мендан хавотир олма, халифанинг ҳоли менга маълум, – дебди.

Фаним Қутулқулбнинг сўзини эшитгач, бошига тоғорани қўйганча чиқиб кетибди. Ўзининг пок ниятига яраша уларнинг жазосидан ҳам сақланиб қолибди. Жаъфар Қутулқулбнинг эшиги олдида арғумоқдан тушиб, уйга кирибди. Қутулқулбга қараса, у ғоят безанган эмиш. Уйда олтин, кумуш ва турли қимматбаҳо зийнат асбоблари билан тўла сандиқ турган эмиш. Жаъфар кириши билан Қутулқулб оёққа туриб, салом берибди. «Тангри хоҳишини қалам ижро қилади, эй хўжам», дебди Қутулқулб майинлик би-

лан. «Бизга фақат Фаним ибн Айюбнинг бошини олиш топширилган», дебди Жаъфар мағрур оҳангда.

– Ана муҳтарам вазир, – дебди Қутулқулб Жаъфарга, – Фаним ибн Айюб бир қанча моллар тўплади-да, уларни олиб Дамашққа жўнади. Шундан бошқа ҳеч нимани билмайман, малол келмаса, мен бу сандиқни сизда сақланишини истар эдим.

Жаъфар «Бош устига», дебди-да, кишиларга уни кўтартирибди. Қутулқулб ва бошқалар билан халифа саройга йўл олибди. Қутулқулбни ҳурматлабдилар. Лекин Жаъфар, Фанимнинг уйини тамоман вайрон қилиб ташлабди. Сўнг улар халифага юзланибдилар. Жаъфар халифага воқеани сўзлаб берибди. Халифа Қутулқулбни қоронғи уйга олиб киришни буюрибди. Халифа Фаним Қутулқулб билан алоқада бўлган, деб шубҳаланибди. Шунинг учун у Қутулқулб хизматига махсус бир кампирни белгилабди. Сўнг Дамашқ амири Муҳаммад ибн Сулаймонуззайн-га: «Шу хатни олиши билан Фаним ибн Айюбни тутиб менга юбор», деган мазмунда бир хат ёзибди.

Амир хатни олиб, ўпибди. Сўнг у «Фаним ибн Айюбни таламоқ истаганлар унинг уйига борсинлар», деб жар чақиртирибди. Одамлар Фаним ибн Айюбнинг уйига борсалар, онаси билан синглиси уйларида Фанимга қабр ясаб, унинг ёнида йиғлаб ўтирган эмишлар, уларни қўлга олиб уйларини талабдилар. Она-бола гапнинг нимада эканлигини тушунмай ҳайратланибдилар. Уларни шоҳ ҳузурига элтиб топширибдилар. Шоҳ улардан Фаним ибн Айюбни сўрабди. Улар бир йилдан бери унинг тўғрисида ҳеч гап эшитмаганликларини айтибдилар. Шоҳ уларни озод этибди: ҳижронда эзилган Фаним ибн Айюб бор-йўғидан ажраб, ҳайронликда қолибди. Сиқилиб, кўз ёши тўкибди, ихтиёрсиз кўчама-кўча кезиб юрибди.

Бир шаҳарга кириб борган чоғида кеч кириб, ҳаммаёқ қоронғи бўлиб қолган экан. Қорни очган, кучдан толган, мадорсиз ҳолда бир масжидга кирибди-ю, деворга суянганича тонг оттирибди.

Очликдан ичи қалтирармиш, баданларидан битлар ўрмалармиш, кийим-бошидан аллақандай жирканч бир ҳид анқирмиш. Унинг аҳволи ўзгарибди. Бомдод намозини ўқиш учун кишилар кела бошлабдилар. Улар қарашса, бир киши жуда аянчли бир ҳолда ётганмиш. Бироқ унинг давлат эгаси бўлганлиги сезилиб турганмиш. Кишилар намозни ўқиб бўлиб, унинг ёнига келибдилар. У оч ва йиртиқ-ямоқ кийимда экан. Унинг устига эски тўнлар келтириб ёпибдилар. «Кимсан, қаерликсан, нега бунча заифлашдинг, эй мунгли?» деб сўрай бошлабдилар. Ғаним кўзини очиб, уларга тикилибди. Кўзларидан тўхтовсиз ёш оқармиш. Лекин оғиз очиб, жавоб бера олмабди. Баъзилар унинг ғоят оч эканини дарров пайқабдилар. Турганлардан бир киши югуриб бориб, қулоқдай кичик бир идишда асал билан паррак кулча келтирибди. Ғаним ебди. Кишилар кун чиққунча унинг ёнида ўлтирибди, сўнг ўз ишларига кетибдилар. Бир ойга яқин Ғаним шу ерда қолиб кетибди. Унинг аҳволи тобора ёмонлашиб, касали ортаверибди. Ғаним баъзилар билан ўз иши тўғрисида кенгашибди. Улар Ғанимни Бағдоддаги касалхонага боришини маслаҳат берибдилар. Шу орада иккита гадой аёл хайр сўраб кириб келибди. Уларнинг бири онаси, иккинчиси синглиси экан. Ғаним бошидаги нонни уларга узатибди. Шу кеч улар ҳам шу ерда тунабдилар. Ғаним уларни танимабди. Эртасига ўша шаҳарлик кишилар бир туя келтиришибди. Улар туя эгасига шундай дейишибди:

– Бу бечорани кўтариб туяга ўтқаз-да, Бағдоддаги касалхона эшигига олиб бориб тушир. Тузалиб кетар, сенинг хизматингни бекор қолдирмасмиз.

– Бош устига, – дебди туякаш.

Ғанимни кишилар масжиддаги йиртиқ, қуроқ шолчага ўраб, туяга ўтқазибдилар. Ҳалиги аёллар бунга томошабинлар қаторида қараб турибдилар. Улар Ғанимни танимаган эканлар. Эндигина унга диққат билан қараб: «Азимиз Ғанимга ўхшар экан, ҳақиқатда бу Ғаниммикан-а?» дебдилар бир-бирларига шу топда. Ғаним эса ҳушсиз

экан. Туяга ётқизиб, арқон билан ўраганларидагина кўзини очибди. Уввос солиб, кўз ёши тўкармиш. Ҳамма унга қарар, онаси билан синглиси унинг ҳолига ачиниб йиғлашармиш. Ҳамон уни таний олмабдилар. Улар Бағдодгача бирга борибдилар. Туячи уни Бағдод касалхонаси эшигига элиб, туядан туширибди. Сўнг ўз йўлига қайтибди. Ғаним эрталабгача дам ҳушёр, дам ҳушсиз шу ерда ўлтирибди. Йўловчилар унга қарармишлар. Унинг шу даражада озиб кетганидан қаровчилар ҳам ҳайратланишибди. Бозор оқсоқоли келибди. У одамларни четлатиб:

– Мен шу ғарибга бир яхшилик қилай, агар уни касалхонага киритилса, бир кунда ўлдирадилар, – дебдида, ўғлига беморни олиб боришни буюрибди. Уни уйга олиб бориб ётқизибдилар. Оқсоқол унга янги кўрпа, янги ёстиқлар солиб берибди. Хотинига парвариш қилиб туришни буюрибди. «Бош устига», дебди хотини.

Аёл энгларини шимариб сув иситибди. Ғанимнинг оёқларини, қўлларини, баданларини ювиб, чўрисининг кийимларидан кийгизибди. Бироз ичимлик ичирибди, устига гулоб сепибди. Ғаним ҳушига келиб, севиклиси Қутулқулбни эслабди. Қайғуси ортибди.

Энди Қутулқулбдан эшитинг, унга халифа ғазаб қилибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқ учинчи кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Халифа Қутулқулбга ғазаб қилибди. Саксон кунгача уни қоронғи уйда сақлабди. Иттифоқо халифа бир кунни Қутулқулб турган жойнинг ёнидан ўтаётиб, Қутулқулбнинг шеър ўқиётганини эшитибди. Қиз шеърни тугатиб, шу сўзларни дебди:

– Эй севиклим Ғаним, қандай кўркамсан, қандай содиқ ва қандай эҳтиёткорсан.

Сен менга ёмонлик тиловчига яхшилик қилдинг, сени ҳалоқатга элтувчини ҳурмат қилдинг. Сен унинг канизагини ҳимоя қилдинг, у сенга ҳам, сенинг севиклига ҳам кулфатни лойиқ кўрди. Майли. Сен билан халифа орасидаги бу сир Худо қози бўлиб, фаришталар гувоҳ бўлганда ажрим бўлур.

Халифа бу сўзларни эшитгач, зулм ўтганини тушунибди. Қасрига кириб, Қутулқулбни йўқлатибди. Қутулқулб шоҳ ҳузурида бош эгибди, унинг кўзи ёшлик, дили ғашлик эмиш. – Эй Қутулқулб, – дебди халифа унга, – сени мендан жабрланган сезаётирман. Мени золимликда айблаётирсан, яхшилик қилганга ёмонлик қилувчи, деб таниётирсан. Менинг ҳурматимни қилган, севиклисини таҳқирлаганим ким? «Ғаним ибн Айюб, – дебди Қутулқулб, – сенинг ҳурматинг учун у менга яқинлашмади, ахир».

– Ундай бўлса тила тилагингни, муродингни бераман, – дебди халифа.

– Севиклим Ғаним ибн Айюбни истайман, – дебди Қутулқулб.

Халифа розилик билдириб, уни келтиришни буюрибди. Қутулқулб Ғаним келгач, халифадан ўзининг унга ҳадя қилинишини ўгинибди.

– Уни келтир, мен сени унга ҳадя қиламан, сахийлар ҳадяларини қайтариб олмайдилар, – деб қўшимча қилибди халифа.

– Менга рухсат эт, мен уни излай. Зора, Худо бизларни қовуштира, – дебди Қутулқулб.

– Истаганингни қил! – дебди халифа.

Қутулқулб шодланиб, ёнига минг динор тугибди-да, йўлга тушибди. Шайхларни зиёрат қилибди. Уларга садақа берибди. Иккинчи кун савдогарлар қошига борибди. Оч-яланғочларга беришни сўраб, бозор оқсоқолига пул берибди, кейинги жума куни яна минг динор олиб, бозорга борибди. Заргарлик растасига кириб, раста оқсоқолини чақиртирибди. Қўлига минг динорни топшириб, оч-яланғочлар, мусофирлар ва ғарибларга топширишни сўрабди.

Оқсоқол пулни олар экан, Қутулқулбга қараб дебди:

– Менинг уйимда кўрқда, фазлда тенгги йўқ бир мусофир йигит бор. Менинг уйимга бориб, уни кўришга рози бўлсанг.

Бу Фаним ибн Айюб экан-у, лекин оқсоқол уни билмас, ўзича уни пулларидан ажраб, қарздор бўлиб қолган, жабрланган бир мусофир ёки севиклисидан айрилган бир ошиқ, деб билган экан.

Бу сўзни эшитган ҳамон Қутулқулбнинг юраклари ўйнай бошлабди. Ҳаяжонга тушибди. «Сенинг уйинга мени ким элтади?» деб сўрабди оқсоқолдан Қутулқулб. Оқсоқол бир кичик болани унга қўшиб юборибди. Қутулқулб оқсоқолга миннатдорчилик билдириб, йўлга тушибди. У оқсоқолнинг уйига бориб, унинг хотинига салом берибди. Оқсоқолнинг хотини унинг қаршисида ер ўпибди, хотин Қутулқулбни танир экан. Қутулқулб: «Мусофир йигит қаерда?» деб сўрабди ундан. Хотин йиғлаб: «Ана у ерда, бу йигит бошидан кўп нарсаларни кечирган, ғоят етукдир», деб уқтирибди хотин. Қутулқулб ётган йигитга кўз ташлабдида, бу, албатта, Фанимдир, лекин тамом ўзгарган, ориқлаган бўлса керак, деб ўйлабди. Кўп тикилиб, уми ёки ўзгалигини аниқлай олмабди. Унинг ҳолига раҳми келиб, кўз ёш тўкибди. «Ўз шаҳарларида амир бўлганлар – мусофирликда мискин бўладилар», дебди у. Касалга ичимлик тутибди. Дори ичирибди. Анчагина вақт унинг бошида ўлтирибди. Сўнг қасрига қайтибди.

Қутулқулб Фанимни сўроқлаб, ҳамма бозорларга бирма-бир борибди. Оқсоқол Фанимнинг онаси билан синглисини келтирибди.

– Булар она-бола, – дебди оқсоқол Қутулқулбга, – шу кун бизларнинг шаҳримизга келган мусофирлардир. Бу кўркам чеҳраларда улуғлик асари бор. Лекин улар қора шол кийганлар. Ҳар иккиси ҳам бўйинларига тўрва осган, кўзлари намлик, диллари аламликдир. Мен уларни сенга келтирдим. Буларни тарбия қилинса, зора сени ҳам, мени ҳам шу туфайли Тангри ярлақаса. Булар одамлардан хайр-садақа тилашга лойиқ кишилар эмас.

– Бу сўзлар билан менда уларни кўришга иштиёқ кўзгатдингиз, қани улар? – дебди Қутулқулб. Оқсоқол уларнинг киришини буюрибди.

Фитна билан онаси Қутулқулб ёнига киришибди. Қутулқулб уларга тикилибди. Улар ғоят кўркем эмишлар. Қутулқулб уларга қараб йиғлабди. Уларда улғуворлик сезибди.

– Эй маликам, сен билан биз савобилар учун эзилган фақирларни севамиз, – дебди оқсоқол. – Булар эса зулм ўтган, эзилган, хонумонидан ажралган кишилар кўринадилар.

Улар ҳўнграб йиғлаб юборишибди. Ҳижронда азобланган ўғиллари Ғанимни эслашибди. Йиғи яна авж олибди. Қутулқулб ҳам уларга ҳамдард бўлибди. Сўнг онаси: «Излаб юрган кишимиз Ғаним ибн Айюбга йўлиқтиришини Худодан сўраймиз», дебди. Қутулқулб бу сўзни эшитгач, уларнинг бири севиклисининг онаси, иккинчиси унинг сингисини эканини билиб, ҳўнграб йиғлай бошлабди. Ҳатто ҳушидан ҳам кетиб қолибди. Орадан бироз ўтгач, ҳушига келибди. Уларга юзланиб шундай дебди:

– Сизлар хафа бўлманглар, букун бахтли ҳаётингизнинг биринчи кунини, қайғули соатларингизнинг сўнгини дақиқасидир. Бундан сўнг ғам-алам сизларга ётдир.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқ
тўртинчи
кеча

– **Э**й саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Қутулқулб уларга:

– Хафа бўлманглар, – дебди-да, оқсоқолдан уларни ўз уйига олиб боришини сўрабди. Бироз пул бериб, уларни ҳаммомга олиб бориб ювинтириш, янги кийимлар кийгизиш, уларга ғамхўрлик қилиш зарурлиги, уларни ҳурмат қилиш кераклиги, бу гапларни бекаму кўст бажаришни хотинига уқтиришини ўтинибди.

Иккинчи куни Қутулқулб отланиб, оқсоқолнинг уйига борибди. Унинг хотини билан кўришибди. Оқсоқолнинг хотини уни ҳурмат билан қаршилабди. Қилган марҳаматлари учун ташаккур билдирибди. Қутулқулб оқсоқолнинг хотини уларни ҳаммомга олиб боргани, янги кийимлар кийгизганини кўрибди-да, улар билан сўзлаша бошлабди. Сўнг Қутулқулб хотиндан уйларида ётган беморнинг аҳволини сўрабди. Хотин унинг бир хилда эканини айтибди.

– Туринглар, – дебди Қутулқулб уларга, беморнинг ёнига бориб, уни кўрайлик. Қутулқулб, оқсоқолнинг хотини, Фанимнинг онаси, синглиси ўринларидан қўзғалибдилар. Ҳаммалари бемор ёнига кириб ўлтирибдилар. Ҳижронда эзилган Фаним ибн Айюбнинг қулоғига Қутулқулбнинг сўзи эшитилибди. У жуда ҳолдан тойган, териси бориб устихонга ёпишган экан. Майин, ширали овозни эшитиб, жони қайта киргандек бўлибди. Ёстиғидан бошини кўтарибди-да: «Эй Қутулқулб», дебди зўрға. Қутулқулб унга қараб, диққат билан кузатибди. Унинг Фаним эканини аниқлабди-ю, чақириғига «Лаббай», деб жавоб қайтарибди. «Менга яқин кел», дебди Фаним. «Севиклисидан узоқда азобланган Фаниммисан?» деб сўрабди Қутулқулб. «Ҳа, мен Фанимман», дебди йигит оҳиста. Онаси билан синглиси унинг сўзларини эшитиб, ихтиёрсиз додлаб юборишибди. Камоли шодликдан ҳушсизланиб, йиқилишибди. Ҳушларига келгач, Қутулқулб:

– Шукрлар бўлсин, Худо сен билан ҳам, онанг ва синглинг билан ҳам дийдор кўришпирди, – дебди-да, Фанимга яқинроқ ўлтириб, унга бутун воқеани сўзлабди. Халифа Фанимни афв этганини, уни кўриш истагини, Қутулқулбни унга бағишлаганини мукамал сўзлабди. Фаним ғоят шодланибди. Сўнг онаси, синглига қараб, улар билан сўзлашибди. Қутулқулб:

– Мен келгунча шу ердан силжиманглар – дебди-да, ўрндан туриб, қаср томон йўл олибди. Фанимнинг уйдан олиб борган сандиқни очиб, ундан динор олибди. Пулларни оқсоқолга келтириб берибди.

– Бу пулларни олинг-да, – дебди Қутулқулб оқсоқолга, – уларнинг ҳар бирига энг асл кийимлардан, тўрт бош-оёқ сарполик ва бошқа керак нарсалар олинг». Кейин ўзи уларни ҳаммомга элтибди. Ходимларга уларни ювинтиришни буюрибди. Ҳаммомдан чиқишларига олма ва бошқа мевалар сувидан шарбат тайёрлатибди.

Улар ҳаммомдан чиқишгач, кийимлар кийгизибдилар. Қутулқулб улар ёнида уч кун турибди. Энг лаззатли таомлар, шарбатлар тайёрлатибди. Улар анча тетиклашиб қолибдилар. Уч кундан сўнг Қутулқулб уларни яна ҳаммомга элтибди. Ҳаммомдан чиқишгач, яна янги кийимлар кийгизибди.

Қутулқулб халифа саройига йўл солибди. Халифа қаршида ер ўпиб, воқеани халифага айтибди. Севги ўтида куйган Ғаним ибн Айюб, ўғлининг дарди туфайли эзилган она ва кўп азоб чеккан синглисининг ҳам топилганини сўзлабди. Халифа Қутулқулб сўзини эшитгач, қулларга Ғанимни келтиришни буюрибди. Жаъфар йўлга тушибди. Қутулқулб йўл бошлаб борибди. У Ғаним ҳузурига кириб: «Халифа сени йўқлайди. Биз сени халифа ҳузурига олиб кетиш учун келдик», дебди. Қиз Ғанимни халифа ҳузурига дадил туриб, ёқимли иборалар билан нутқ сўзлашга ундабди. Унга қимматбаҳо кийимлар кийгизиб, кўпгина динорлар берибди. Халифа ҳузурига кирганда, пулларни унинг ёнидаги одамларга эҳсон қилишини тайинлабди. Шу орада Жаъфар ҳам кириб келибди. Ғаним Жаъфарнинг ҳурматини бажо келтириб, ўрнидан турибди. Салом бериб қаршилабди.

Ғанимнинг бахтли тонги ёришибди, иқбол юлдузлари порлабди.

Жаъфар Ғаним билан йўлга тушибди. Халифа саройига кириб борибдилар. Ғанимнинг кўзи халифа ёнидаги вазирлар, амирлар ва бошқа савлатли давлат арбобларига тушибди. У ўзидаги бор маҳоратини ишга солибди. Гоят ёқимли ва ниҳоятда фасих сўзлашга киришибди. Бошини қуйи солиб, шу байтларни ўқибди:

Мартабаси юксак, гўзал, лутф-эҳсони бепоён,
Э улуғ зот! Саломинга подшоҳлар бош қўймиш.
Улуғ мақсад эгалари кимлардир? Сенга аён,
Сендан қочиб қутулолмас махфий сир ҳам мушкул иш.

Ўт ҳам сувнинг балосига ким дучордир, сени дер,
Сажда қилур оёғинга, халоскори сендирсан.
Ноҳақ ситам кўрганга эм даркордир, сени дер,
Зулмадалар соябони, маодкори сендирсан.

Дашту саҳро торлик қилур лашкаринга, ҳашамга,
Юлдузларни қозиқ қилиб, чодиринг тик осмонга.
Ҳайрон қолса фаришталар, арконий муҳташамга,
Довруғларинг шамол каби тарқалсин кенг жаҳонга.

Ақлинг етти иқлим учун бўлсин доим баробар,
Ер юзида адолатинг дарё бўлиб, мавж урсин.
Мадҳиянгни шу шеър билан қилмоқчиман мухтасар,
Сиёсатда, адолатда камолатинг ўқилсин.

Ғаним шеърни тугатибди. Халифа унинг ифодали ва жуда жозибали шеърдан ғоят завқланибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқ
бешинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Халифа шеърдан ғоятда завқланибди.

– Яқинроқ кел, бошингдан ўтганларни менга сўзла, – дебди шоҳ. Ғаним шоҳга яқин ўтириб, бошига тушган ташвишларни бошдан-оёқ сўзлабди. Халифанинг Ғанимга раҳми келиб, унинг учун турли асбоблар билан мукамал зийнатланган махсус бино белгилабди. Онаси билан синглисини келтиришибди. Қутулқулб Ғанимга никоҳ қилиниб-

ди. Шу кеч Фанимнинг синглиси Фитна ҳам шоҳга ниқоҳланибди.

– Подшоҳ Умаруннуъмон, унинг ўғиллари Шаррикон ва Зуулмакон ҳикояси бундан ҳам қизиқ, – дебди қиз шоҳга.

– Қани, шу ҳикояни айт! – дебди шоҳ.

ПОДШО УМАР ИБН НУЪМОН, УНИНГ ШАРРИКОН ВА ЗУУЛМАКОН ИСМЛИ ЎГИЛЛАРИ ҲИКОЯСИ

Бағдод шаҳрида Абдулмалик ибн Марвон халифалигидан олдин Умар ибн Нуъмон шоҳ бўлган экан. У ғоят улуғ шоҳ бўлиб, Эрон шоҳларига ҳам, Рум шоҳларига ҳам ўз ҳукмини ўтказар экан. Ҳеч ким унинг ўтига исинмас, ғазабини сўндира олмас ва ҳеч ким у билан тенглаша олмас экан. Ғазабланганда бурун парракларидан дуд чиқаркан. Умар ибн Нуъмон дунёнинг ҳар томонига ҳукмини юргизар, ҳар бир шаҳар ва ҳар бир вилоятга ўз амрини ўтказаркан. Барча унга бўйсунар, ҳамма шаҳарларда аскарлари бор экан. Кун ботардан кун чиқаргача унинг ҳукми остида бўлиб, Ҳинд, Синд, Чин, Яман, Ҳижоз, Ҳабаш, Шом, Рум, Диёрибакр ва ер юзидаги беҳисоб яйлов ва саҳролар, Сайхун ва Жайхун, Нил ва Фирот каби дарёлар унинг тахти тасарруфида экан. У дунёнинг энг узоқ жойларига элчилар юборар, улар орқали шаҳарларининг тинч ва осойишта эканини, халқлар унинг дуои жони билан машғул эканини, барча улуғлар унинг шону шавкатига таслим эканларини эшитиб, хотиржам бўлар экан. Дунёнинг ҳар бурчагидан унга хирож ва тўхфалар келар экан.

Унинг Шаррикон исмли бир ўғли бор бўлиб, чирой ҳамда шижоатда ҳеч ким унга тенглаша олмас экан. Отаси уни ҳалдан зиёд севаркан. Шаррикон балоғатга

етгач, Умар ибн Нуъмон тожу давлат ва мамлакатни ўғлига топширишни васият қилибди. Шаррикон катта бўлиб, йигирма ёшга кирибди. У жуда баҳодир ва салобатли экан. Ҳамма қуллар унга бўйсунар эканлар. Умар ибн Нуъмоннинг тўрт хотини бор экан. Лекин Шарриконнинг онасидан бошқа хотинлари бола кўрмаган эканлар. Шу билан баробар, унинг турли миллат фарзандларидан йил кунларининг сонича уч юз олтмишта канизаги бор экан. Сарой ичида уларнинг ҳар бирига махсус уч юз олтмиш уй барпо этилган экан. Бу бинолар шу тахлит экан: ойларнинг ҳисобига мувофиқ ўн иккита сарой қурилиб, ҳар бир саройга кунларнинг саногига мослаб ўттиздан хона бунёд этилган экан. Шундай қилиб, уч юз олтмишта махсус уй солинган экан. Канизакларнинг ҳар бирига махсус уй тайинлаб, унинг ўзи ҳар кеча шу уйларнинг бирида вақт ўтказар экан. Шундай қилиб, шоҳ улар ёнида бир йилда бир кечагина бўлар экан. Шу йўсинда бир қанча вақт ўтибди. Ўғли Шарриконнинг таърифи дунёнинг ҳар томонига ёйилибди. Отаси бу доврўқларга илгаригидан ҳам фахрланибди. Қувватига қувват кўшилибди. Узоқ элларга яна ҳужум бошлабди. Кўп қалъа ва ерларни забт этибди. Иттифоқо шоҳга канизакларидан бирининг ҳомиладор бўлганини етказибдилар. Шоҳ бу хабардан беҳад севинибди. Зора, ҳомиласи ўғил бўлса, деган умидда канизакка яхши қарай бошлабди. Шаррикон отасининг канизаги ҳомиладор бўлганини эшитиб, қаттиқ хафа бўлибди. Энди мен билан мамлакатни талашадиган ворис дунёга келади, деб ўйлабди. Лекин унинг бу мулоҳазалари ҳали ўз дилидаги сир экан. Шаррикон канизак ўғил туғса – ўлдиришга қасд қилибди-ю, аммо қасд қилганини ҳеч кимга сездирмай, ўз дилида сир сақлабди.

Энди канизак воқеасини эшитинг: канизак румлик экан. Уни Рум шоҳи бир қанча инъомлар билан шоҳга тортиқ қилган экан. Унинг исми Сафрия экан. У канизаклар ичида энг чиройли, энг ақлли ва покизаси экан.

Умар ибн Нуъмон унинг ёнида бўлган кеча Сафия шоҳга:

– Эй муҳтарам шоҳ, мендан бир ўғил кўрсанг, мен уни яхшилаб тарбияласам, таълим берсам, деган орзудаман, – дебди. Унинг сўзи шоҳга маъқул тушиб, жуда қувонибди.

Сафиянинг ой-куни тўлибди.

Шоҳ чўрилардан бирини унинг қиз ёки ўғил туққанини билиш учун юборибди. Ўғли Шаррикон ҳам шу ишни билиш учун одам қўйган экан. Сафиянинг кўзи ёрибди. Кўрганларнинг ҳаммаси чиройли бир қиз туғди, деб овоза қилишибди. Чўри ҳам дарров шоҳга шу хабарни етказибди. Шаррикон қўйган одам ҳам ҳовлиққанича чопиб, шундай маълумот келтирибди. Шаҳзода бу хабардан севинибди. Чўрилар кетгач, Сафия у ердагиларга:

– Менга эҳтиёт бўлинглар, яна бир нарса бордек сезаётирман, – дебди.

Кўп ўтмай яна бир ўғил туғибди. Чақалоқ тўлин ойдек чиройли экан. Кўрганлар ҳаммаси беҳад севинибди. Сафия эсон-омон қутулибди.

Бу овоза бирпасда бутун саройга тарқалибди. Ҳамма канизак ва қуллар бу хабардан воқиф бўлибдилар. Канизаклар ҳасад қилибдилар. Умар ибн Нуъмонга ҳам бу хабар бориб етибди. У ғоят севиниб, тезлик билан Сафия ёнига келибди ва унинг пешонасидан ўпибди. Янги туғилган ўғлини ҳам ўпибди. Канизаклар соз чалиб, қўшиқ айтишибди, ўйин тушишибди. Шоҳ ўғилга Зуулмакон, қизга Нузҳатуззамон деб исм қўйишни буюрибди. Шоҳнинг фармони бажо келтирилиб, қиз билан ўғилни шу исм билан атай бошлабдилар. Шоҳ махсус доя, энага, хизматчилар тайинлабди. Уларнинг емоқ-ичмоқларига ширинлик, ичимлик, ёғ ва бошқа нарсалар тайин қилибди. Бағдод аҳолиси шоҳга Худо янги меҳмон берганлиги хабарини эшитибдилар. Шаҳар безатилиб, ҳамма севинч-қувончга тўлибди. Амирлар, вазирлар ва бутун сарой аҳли шоҳ Умар ибн Нуъмонни ўғли

Зуулмакон, қизи Нузҳатуззамон билан муборакбод қилишибди. Шоҳ уларга ташаккур билдирибди, сарполар кийгизибди, кўпларнинг мартабасини оширибди. Узоқ-яқинларнинг ҳаммасига кўпгина эҳсонлар қилибди. Шоҳ Сафия ва унинг болаларидан тез-тез хабар олиб, уларнинг аҳволларидан воқиф бўлиб турибди. Тўрт йил аҳвол шу йўсинда ўтибди. Тўрт йил ўтгач, кўпгина қимматбаҳо матолар, кийимлар, зийнат асбоблари келтиришга буюрибди. Уларни Сафияга тақдим қилиб, болаларига яхши тарбия бериш, илм ўргатишни таъкидлабди.

Шоҳнинг катта ўғли Шаррикон отасининг янги туғилган қизи Нузҳатуззамондан бўлак иккинчи ўғли Зуулмакондан хабарсиз экан. Бу воқеани улар Шаррикондан атайлаб сир тутибдилар. Шаррикон анча вақтгача бу сирдан беҳабар, баҳодирлик машқлари, чавандозлик билан машғул бўлиб юра берибди.

Кунлардан бир кун Умаруннуъмон тахтида ўтирган экан, сарой соқчиси ҳузурига кирибди-да, ер ўпиб шундай дебди:

– Эй муҳтарам шоҳ, Рум шоҳидан элчилар келишибди. Улар ҳузурини олийларига кириб, ер ўпмоқ истайдилар. Агар ружсат бўлса киритамиз, акс ҳолда ҳам фармонларини бажаришга тайёрмиз.

Шоҳ киришга амр қилибди. Улар киришгач, шоҳ саломга алик олибди, ҳол-аҳвол сўраб, келиш сабабларини билмоқчи эканини айтибди.

– Эй сахийликда тенги йўқ, улуғ шоҳ, – дебдилар улар ер ўпишиб, бизни бу ерга Юнон шаҳарларининг соҳиби, насоро аскарларининг лашкарбошиси шоҳ Афридун юборди. У ўзининг кеккайган Рум соҳиби билан зўр курашда эканини билдиради. Бунга сабаб шуки, баъзи араб шоҳлари жанг вақтида Искандар замонидан қолган хазина топганлар ва уларни беҳисоб қимматбаҳо моллар билан бирга олиб кетганлар. Топилган хазинанинг бири – нуом, тухум катталигидаги учта тошлардир. Бу тошлар оқ гавҳарларнинг энг олийларидан. Қиммат-

баҳо бўлиб, уларга юнонча хат билан сеҳрли сўзлар нақш этилган экан. У тошларнинг турли хил хосиятлари ҳам бор экан. Масалан, агар янги туғилган гўдакка уларнинг бирини осиб қўйилса, у болага ҳеч қандай зарар етмас, сувга чўкмас, ўтда куймас экан. Афридун буларни қўлга киритиб, уларнинг хосиятини билгач, совғаларни бир кемага ортиб, иккинчи кемага ҳадя элтувчини ва қароқчилардан қўриқловчи қуроллилар тушган икки кема билан бирга шоҳимизга тортиқ йўсинида юборди. Зоти олий кемаларга ҳеч ким кўз олайтирмас, деб ўйлабдилар. Чунки бир тарафдан у кишининг ўзлари улўғ араб шоҳи, иккинчидан, ҳадялар ортилган кемалар йўли ҳам Қўстантания мамлакатига қарамлиги маълум эди. Бу денгиз қирғоқларида эса улўғ шоҳ Афридун фуқароларидан бошқа ҳеч ким бўлмаслиги аниқ эди. Улар шаҳарга яқинлашганларида қаршиларидан йўлтўсарлар чиқибдилар. Улар орасида Қайсария соҳибининг аскарлари бор экан. Улар икки кема молни ва ҳалиги тошларни олиб, одамларни ўлдирибдилар. Бу хабарни бизнинг шоҳ эшитиб, уларга қарши аскар юборди. Аскарларимиз улар қаршисида кучсизлик қилдилар. Шоҳ иккинчи марта кучли аскарлар юборди. Бироқ бу сафар ҳам аскарларимиз уларга бас келолмади. Шоҳ ғазабланиб, ҳамма аскарлари билан ўзи чиқишга қарор берди. Рум ва бутун соҳиби Рум тасарруфидаги шаҳарларни тамом хароб қилмагунча қайтмасликка қасам ичди. Сиз қудратли султон – Умар ибн Нуъмондан бизларга аскар билан ёрдам кўрсатишингизни умид қилади. Сизнинг ёрдамингиз унинг учун шараф. Шоҳимиз сизга бизлар орқали тортиқлар бериб юборган. Шу совғаларни қабул қилишингизни, ёрдам қилиб, ҳожат чиқаришингизни сўрадилар. Элчилар шу гапларни деб, шоҳ қошида ер ўпибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

**Қирқ
олтинчи
кеча**

- Эй саодатли шоҳ, деб давом этди

Шаҳризод. – Қустантания элчилари шоҳ Умар ибн Нуъмон қошида ер ўпиб, ҳадяларни тақдим этибдилар. Келтирилган ҳадялар манзур бўларли экан: Рум шаҳрининг ҳуснда тенги йўқ нозанинларидан элликта канизак баробарида элликта қул ҳам бўлиб, улар ўзига хос олтин чакма тўнлар кийган, белларига олтин, кумуш, ҳар турли қимматбаҳо тошлар қадалган камарлар боғлаган бўлишиб, ҳар қайси қул ва канизак қулоғида ҳар донаси минг мисқол олтинга баробар лаъл тошлар бор экан. Шоҳ ҳадяларни қувонч билан қабул қилибди, элчиларни меҳмон қилиб, уларга ҳурмат кўрсатишни буюрибди-да, ўзи вазирларини маслаҳатга чақирибди. Уларга воқеани баён қилибди. Вазирлар орасидан Дандон исмли кекса бир вазир ўрнидан туриб, шоҳ қаршисида ер ўпибди:

– Эй муҳтарам шоҳ, – дебди у. Бу ишда катта бир аскарний куч уюштириб, ўғлинг Шаррикон лашкарбоши бўлиши, бизлар эса унинг хизматида бўлишимиз икки жиҳатдан муносиб ва зарурдир. Биринчиси шуки, Рум шоҳи сендан мадад сўраб юборган элчиларни ва тақдим қилган тортиқларини қабул қилдинг. Иккинчиси шуки, бизнинг аскарларимиз душманни енгиб, Румдан ҳайдагач, улар бизнинг томонга бостириб келгани жасорат қила олмайдилар. Бу ишда сен ғалаба қозонасан. Бу воқеанинг шуҳрати узоқ жойларга тарқалади. Хусусан денгиз қирғоқларига эшитилгач, шубҳасиз мағриб халқларига ҳам бориб етади. Ҳамма таҳсин ўқийди. Ҳар томондан ҳадя ва тортиқ оқа бошлайди.

Шоҳ вазир Дандоннинг бу сўзларини тўғри деб топибди. У вазирга сарпо кийгизибди-да:

– Сенга ўхшаш шоҳ кенгашичилари аскарнинг бошида, ўғлим Шарриконнинг оёғида бўлиши керак, – дебди. Ўғли

Шарриконни чақиртирибди. Ўғли Шаррикон келгач, воқеадан уни воқиф қилибди. Элчилар келтирган хабар ва вазирнинг фикрини унга баён қилибди. Ўғлини жанг яроқларини олиб, йўлга ҳозирланишни буюрибди. Унга вазир Дандоннинг маслаҳатларига қаршилик қилмаслигини айтибди. Қўшиндан оғирликларга бардош берувчи, синалган ўн минг лашкарни айириб, қуроллантиришга ундабди.

Шаррикон отаси Умар ибн Нуъмон буйруғини бажаришга киришибди. Ўша ондаёқ ўн минг аскар айирибди. Саройга кириб, кўплаб мол ва пул олибди.

– Сизларга уч кун муҳлат, – дебди Шаррикон пулларни аскарларга улашиб. Улар лашкарбошилари қаршисида ер ўпибдилар. Чиқиб, қурол-яроғ тайёрлаб, ҳозирлана бошлабдилар. Шаррикон қурол омборига кириб, керакли қурол-яроғларни олибди. Сўнг отхонага кирибди-да, алоҳида тамғали отларни айириб, қолганларини олибди.

Уч кун ҳам ўтибди. Лашкарлар шаҳарлар ташқарисига чиқишибди. Ўғли Шарриконни жўнатиш учун шоҳнинг ўзи ҳам шаҳардан ташқари чиқибди. Шоҳ қаршисида ўғли ер ўпибди. Шоҳ унга етти хазина мол ҳадя қилибди. Вазир Дандонга юз буриб, ўғли Шарриконнинг аскарларига огоҳ бўлишини тайинлабди. Вазир шоҳ қаршисида ер ўпиб:

– Бош устига, – деб қабул қилибди.

Шоҳ ўғли Шарриконни ҳар ишда вазир Дандон билан бамаслаҳат иш қилишга ундабди. Шаррикон отаси қаршисида ер ўпибди.

Шоҳ ўз саройига қайтибди. Шаррикон ҳарбий нозирга аскарларни кузатиш зарурлигини айтибди. Айрим мулозимлардан ташқари, аскарларнинг сони ўн минг экан. Улар қўзғалибдилар. Ноғора, карнайлар чалиниб, байроқлар баланд кўтарилибди. Шаррикон отига миниб, вазир Дандон билан ёнма-ён йўлга тушибди. Уларнинг бошларида байроқ ҳилпираб бораркан. Улар тўхтовсиз йўл юра берибдилар. Элчилар уларнинг олдида йўл бошлаб бораверибдилар. Кун ботиб, кеч киргунча юришда

давом этибдилар. Қоронғи тушгач, отдан тушиб, дам олибдилар. Кечни ўтказиб, тонг ёришгач, отларига миниб, яна йўлга тушибдилар. Йигирма кунгача шу йўсинда йўл босибдилар. Йигирма биринчи кун кечаси атрофи кенг ўтлоқ ва дарахтзор бир водийга етиб борибдилар. Шаррикон аскарларига уч кун шу ерда қўнишни буюрибди. Аскарлар қўнишга ҳозирланиб, чодирлар тика бошлабдилар. Вазир Дандон отдан тушиб, водий ўртасида Қўстантания соҳиби Афридун элчилари билан суҳбат қилибди. Шаррикон ҳамма аскарларнинг етиб келишини бир муддат кутиб турибди. Аскарлар келиб бўлгач, отининг жиловини бўшатибди. У бу водийни айланмоқ истагида экан. Отасининг топшириғига мувофиқ ўзини эҳтиёт қилиши зарур экан. Чунки бу ерлар душман ерининг бошланиш жойи экан. Ҳаммани қўнишга буюргач, от устида шаҳзоданинг бир ўзигина қолибди. Кечанинг тўртдан бири ўтгунча от устида водий атрофини айланибди. Ниҳоят, уни уйқу енгибди. Отини тўхтатишга ҳам ҳоли қолмабди. Одатда, у от устида ухлар экан, уйқу жуда ҳам ғолиб келгач, ухлаб қолибди. От уни ярим кечагача шу тахлитда олиб юраверибди. Ахийри қандайдир бир ўрмонзорга олиб кирибди. Шаррикон ҳамон уйғонмас эмиш. От бориб бир ерга урилгандагина Шаррикон уйғониб кетиб, ўзини ўрмонзорда кўрибди. Ой чиқиб, осмоннинг ҳар икки тарафини ёритган экан. Шаррикон бу ерларга келиб қолганидан чўчибди.

Кишини хавф-хатардан халос қиладиган «ло ҳавла...» дуосини ўқибди. Лекин ҳамон у йиртқич ҳайвонлардан хавфсирайверибди. Қаёққа боришини билмай ҳайрон бўлибди. Ой аста-секин чаманзорни ёрита бошлабди. Қаердандир кишини асир қилувчи ёқимли сўзлар, қаҳ-қаҳ урган кулги товушлари эшитилибди. Шаррикон отдан тушиб, отини бир дарахтга боғлабди. Ариқ бўйига борса, арабча сўзлаётган бир аёлнинг овози қулоғига чалинибди. У:

– Исо пайғамбар ҳаққи, бу иш сизлар учун яхши эмас, лекин бир оғиз сўз айтган кишини йиқитиб, ўзининг камари билан боғлайман, – дермиш.

Шаррикон товуш келган томонга юрибди. Қараса, анҳорда сувлар шалдириб оқаётган, тинмай сайраётган эмиш. Оҳулар ўйнашиб, йиртқич ҳайвонлар сакрашиб, қушлар ўз тили билан ўз шодликларини англатишармиш. Ерлар ҳар хил ўсимликлар билан безалган, шоирнинг байти шу жойга мос экан:

Ер юзин гул ҳам кўкатлар қопламиш жаннат мисол,
Кўллар усти жимжима, лим-лим ариқ сувлар зилол.
Ҳар томонга зеб бериб, гуллар очиб келгач баҳор,
Яшнамиш дашту дала ҳусни ошиб, топмиш камол.

Шаррикон атрофни кўздан кечириб, у ерда бир ибодатхона кўрибди. Ибодатхона ичида осмон билан туташган бир қалъа бормиш. Қалъа ўртасида боғчага чиқаётган сув оқиб ётганмиш. Қараса, бир қиз, унинг атрофида эса ойга ўхшаш, кўзни қамаштирувчи, зийнатли кийимлар кийган ўнга канизак ўтирганмиш.

Шоирнинг шу шеъри уларга мос айтилган:

Яшнар чаман, гўзал қирғоқ,
Ариқларда сув шарқироқ.
Чаманзорда бир тўда қиз,
Кўз қоп-қора, сийна оппоқ.

Қоматлари тик – сарвдек,
Қошлар камон, соч қўнғироқ.
Нигоҳлари фитна кўзғар,
Кўрган бўлур ҳушдан йироқ.

Шаррикон бу ўн канизакни диққат билан кўздан кечирибди. Булар орасида бири, айниқса чиройли бўлиб, тўлин ойнанинг ўзи экан. Қалдирғоч қошлар, қора сочлар,

писта лаб, шаҳло кўзлар. Қўйингки, барча кўркамлик сифатлари унда жамулжам бўлиб, ҳар қандай кишини асир қилувчи, жозибадор экан.

Бу ҳақда шоир шундай деган:

Нур таратди кўз қараши фусункор,
Қоматидан Самхар найза хижолат.
Юз ёноғин ранги гулдан нишона,
Лаб шираси жону жаҳонга офат.
Ёруғ кунда лаззат тун чўккандек
Зулфи бермиш рухсорига латофат.

Шаррикон қулоқ солса, у канизакларга:

– Келинглар, ой ботиб, тонг отмасидан олдин сизлар билан курашай, – дебди.

Канизаклар бирма-бир унинг ёнига келар, аёл бир ҳамла билан уларни йиқитар, қўлларини камар билан боғлармиш. Ҳаммаларини шу йўсинда енгибди. Шу вақт улар орасидаги бир кампир ғазаблангандай унга мурожаат қилибди:

– Эй номуссиз, сен бу қизларни енгиб кериласан. Мен кампир ҳолим билан буларни қирқ марта йиқитганман, сен керилма! Қани, кучинг бўлса кел, мен билан кураш. Бошингни оёқларинг орасига жойлаб қўйя!

Канизак юзида кулимсираса ҳам ичида ғазабга тўлибди. Ўрнидан туриб:

– Эй сайидам. Мусо пайғамбар ҳаққи, ростдан ҳам мен билан курашасанми ёки ҳазиллашаётирсанми? – деб сўрабди.

– Ростдан курашаман, деб жавоб берибди кампир.

Қисса шу ерга келганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқ
еттинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деди Шаҳризод давом этиб. – Канизак кампирга:

– Тур бўлмаса, синашамиз, – дебди.

Бу сўзларни эшитиб, кампир ғазабланибди. Соchlари кирпи нинасидек тиккайибди.

– Эй ахлоқсиз, – дебди кампир, Мусо пайғамбар ҳаққи, мен сен билан яланғоч курашаман.

Сўнг кампир ипак рўмолини бошидан олиб, кийимларини ечибди-да, уларни рўмолга тугиб боғлабди. Кампир қип-яланғоч бўлгач, худди туксиз жин ёки доғли илон тусига кирибди. У канизакка қараб:

– Сен ҳам мен қилгандек қил, – дебди.

Шаррикон ҳамон уларни кузатиб турар экан. Кампирнинг беўхшов қиёфасига қараб кулибди.

Канизак ўрнидан турибди. Яманда тўқилган рўмолини олиб, икки бураб, белига боғлабди. Мармардек оқ, биллурдек тиниқ оёқлари, сонлари, юмшоқ, лола рангли баданидан роҳатбахш ҳид анқир, диркиллама кўкраклари қўшалоқ анорни эслатармиш. Кампир канизак қошида бош эгибди. Улар кураша кетибдилар. Шаррикон юзини кўкка тутиб: «Канизак кампирни енгсин», деб Худодан сўрармиш. Канизак кампирнинг биқинига кириб, уни азол тортибди, кампир қўлдан чиқишга уриниб, типирчилабди. Лекин чиқолмай, чалқанча йиқилибди. Қаттиқ сиқилган оёқлари осмонга қўтарилгани туфайли икки марта кекирибди.

Шаррикон камоли завқланганидан думалаб-думалаб кулибди. Кейин ўрнидан туриб, қиличини яланғочлабди-да, ўнганга-сўлганга қарабди. Чалқанча ётган кампирдан бошқа ҳеч кимни кўролмабди.

Сўнг улар ораларидаги сўзни тингламоқ учун яқин борибди. Канизак кампирга ҳарир ипак кўйлак кийгизибди-да, ундан узр сўрабди:

– Эй Зотуддаваҳи сайидам, мени кечир, чунки мен бундай бўлишини истамаган эдим, сен типирчилаб қўлимдан бехос отилиб кетдинг. Худога шукр, бунчалик саломат қолдинг.

Кампир жавоб бермабди, ўрнидан турибди-ю, уялганидан аранг қадам босиб, кўздан ғойиб бўлибди. Жори-ялар улоқтирилган жойларида қўллари боғлиқ ётар эканлар, канизак бир ўзи туриб қолибди. Шаррикон ўзича:

– Ҳар бир ҳодисанинг бир сабаби бор, мени уйқу босди. Бахтимга, отим мени бу ерга элтди. Зора, бу қиз канизаклари билан менга насиб бўлса, – дебди-да, оти томонга юрибди.

Отга миниб жиловини қўйибди. От ўқдай учибди. У қўлида яланғоч қилич билан от устида «Улуғ Тангрим», деб бораверибди. Қиз уни кўргач, шошилиб ўрнидан турибди, у турган катта анҳор қирғоғи беҳад тор бўлиб, кенглиги олти тўпуғ экан. Қиз сакраб, сувнинг нариги қирғоғига ўтибди-да, баланд овоз билан шундай деб қичқирибди:

– Кимсан, қилич яланғочлаб, жангга ҳамла қилаётган-дек кайфимизни буздинг. Қаерликсан, қаёққа кетаяпсан, тўғрисини айт. Тўғрилиқ фойда беради. Ёлғон гапирма, чунки ёлғон гапирмоқ тубанлик ҳисобланади. Шубҳасиз, адашиб, бу ерга келиб қолгансан, бу ердан соғ қутулишинг сен учун катта бахт. Сен ҳозир бир чаманзордасан, агар биз бир қичқирсак, тўрт минг ҳимоячи шу он ҳозир бўлади. Сен бизга ўз истагингни билдир. Агар биздан йўл кўрсатишни сўрасанг, йўл кўрсатамиз, мабодо биздан инъом кутсанг, уни ҳам бажарамиз.

Шаррикон унинг сўзини эшитгач, шундай жавоб берибди:

– Ўзим мусулмон, мусофирман. Кечаси бу йўлда ёлғиз кетаётиб адашдим. Бирор ғанимат излашга киришдим. Кечаси кўрганим тўлин ойдек ўн канизакдан қимматлироқ ғанимат учратмадим. Уларни олиб, дўстларимга элтаман.

– Ғаниматга учрамагансан, буни билиб қўйгин, – дебди канизак. Худо ҳаққи, у жориялар сенга ўлжа бўлмайди, сенга ёлғоннинг ёмонлигини айтмадимми?!

– Бахтли одам Худонинг ўзигагина суянади, бошқалардан умидланмайди, – дебди Шаррикон канизакка.

– Мусо пайғамбар ҳаққи, – дебди канизак, агар ўз қўлимда ҳалок бўлишинга ачинмаганимда аллақачон бир бақирар эдим. Чаманзор сенга қарши ҳамла қилувчи отлич-яёвлар билан тўлиб кетарди. Лекин мусофирларга меҳрибонман, уларни аяйман. Агар сен чиндан ғанимат истасанг, сендан сўрайман, отингдан туш, дининг ҳаққи, қурол билан ёнимга келмасликка қасам ич, иккимиз курашамиз. Агар сен йиқсанг, бизларни ўлжа тариқасида отинга ўнгариб, олиб кет. Агар мен йиқсам, ўзинг менинг ҳукимда бўласан. Шу ҳақда менга қасам ич, чунки алдайсан, деб қўрқаман. Китобларда: «Модомики, ваъдани бузиш табиий экан, ҳар кимга ишона бериш ожизликдир», дейилган. Агар қасам ичсанг, ёнинга бораман.

Шаррикон уни ўлжа қилиб олишга умид боғлабди. Ўз-ўзига «У менинг полвонлигимдан беҳабар», деб ўйлаб, канизакни чақириб, шундай дебди:

– Қандай қасам истасанг ичай. Курашмоқ учун истанингча ҳозирланиб, энди келавер демагунингча, ҳеч қандай қурол билан ёнинга яқинлашмайман. Қачон лозим кўрсанг бораман. Агар мени йиқсанг, эвазига қоплаш учун пулим бор. Борди-ю, сени йиқсам, мен учун улуғ ғанимат бўлади.

– Мен бунга рози, – дебди қиз.

– Муҳаммад пайғамбар ҳаққи, мен ҳам розиман, – дебди Шаррикон.

– Руҳларни жасадларга қўшувчи, одамларга шариат қоидаларини тузувчи Худо ҳаққига қасам ич, – дебди канизак.

Қиз қўйган талабларга мувофиқ Шаррикон қасам ичибди. Қиз розилик билдириб, сувнинг бу қирғоғига ўтибди. Шаррикон унга яқин борибди. Қизнинг ҳусни

уни мафтун этибди. Чунки қизнинг кўрки ҳар кимни бир кўришда ўзига жалб этарли экан.

– Эй йигит, курашга тайёрлан, – дебди қиз енгларини шимариб. Шаррикон ўзини мулақ йўқотибди. Икковлари бел сиқиб, кураша бошлабдилар. Бир онда Шарриконнинг қўллари титрай бошлабди. Канизак уни кўтариб, ерга урибди. Сўнг унинг кўкрагига ўтириб олибди-да:

– Энди нима дейсан? Хоҳлаган динингда ўлдиришим мумкин, – дебди.

– Эй санам, – дебди Шаррикон, бизнинг динимизда кишини ўлдириш тақиқланган.

– Ундай бўлса, ҳаётингни ўзинга бағишладим, – деб канизак унинг устидан турибди. Румлар ерига ҳужум қилмоқ истаганларнинг ҳоли шу.

Шаррикон яна бир бор беллашиш нияти борлигини билдирибди. Қиз унинг илтимосини қабул қилиб, яна кураша бошлабдилар. Бу сафар ҳам Шаррикон енгилбди. Учинчи қайта яна шу ҳол такрорланибди. Шундан кейин қиз табассум билан Шарриконга шундай дебди:

– Ҳамроҳларингдан ажраб қолишинг ачинарли ҳол, яхшиси, тонг отмай улар ёнига боргин, паҳлавонлар келиб, сени найзага тортмасалар, деб кўрқаман. Ахир бир хотинга кучинг келмайди-ку, улуғ паҳлавонларга қандай бардош қиласан.

Шаррикон ҳайрон бўлибди. Қиз Шаррикондан юз ўгириб, ибодатхона томон йўлланибди.

– Эй париваш, мен ғарибни умидвор қилиб, сўнг бағримни ёндириб, ташлаб кетишинг инсофданми? – деб илтижо қилибди Шаррикон. Қиз кулиб, унга боқибди:

– Тила тилагингни, берай муродингни, – дебди қиз.

– Сизнинг ерингизга келай, илиқ лутфингизни кўрай, жамолингизга мушарраф бўлиб завқланай-да, бирор таом емай-ичмай қандай қайтай. Ахир, мен ҳам қуллар қаторига кирдим-ку! – дебди Шаррикон. Қиз унга жавобан:

– Аҳмоқларгина меҳмоннинг ҳурматидан юз ўгирадилар, марҳамат қил, отинга миниб, дарё ёқалаб бор, бош

устига, – дебди. Ўзи сувнинг бу четидан Шаррикон рўпарасида бораверибди.

Шаррикон севинганича отига миниб, аста-секин йўл солибди-да, ёғочдан ишланган кўприк устига борибди. У ерда канизаклар туришган экан. Шаррикон кўприкка қараб, боя қиз ёнида турган ва у билан курашган канизакларни кўрибди. Улар қизни кутиб туришган экан. Қиз уларнинг бири ёнига бориб, Рум тилида:

– У йигит олдига бориб, отдан тушир-да, ибодатхонага бошлаб кел, – дебди.

Шаррикон йўлда давом этибди. У кўприкдан ўтиши билан канизак унинг ёнида ҳозир бўлибди, канизакни кўриб, Шаррикон ҳайратланибди. У ўзича: «Қани энди вазир Дандон ҳам шу ерда бўлса-ю, ўз кўзлари билан бу пари чехрани кўрса», деб ўйлабди. Сўнг у канизакка қараб:

– Эй ой юзли гўзал, ҳозир сенга икки жиҳатдан ҳурматим бор: бири – меҳмонман, остонанга келдим, иккинчиси эса – дўстлик ҳурмати. Ҳозир тамоман сенинг ҳукминг остидаман. Агар сен мен билан бирга кетишга, мусулмонлар шаҳрини кўришга розилик билдирсанг, у ердаги баҳодирларни кўриб, кимлигимни билар ва таҳсин ўқир эдинг, – дебди.

Қиз Шарриконнинг сўзини эшитиб, ғазабланибди-да, унга шундай жавоб берибди:

– Мусо пайғамбар ҳаққи, мен сени ақлли бир киши, деб ўйлаган эдим, ҳозирги сўзинг менда бутунлай кўнгли бузуқ бир киши, деган таассурот қолдирди. Нега сен бундай бемаъни гапларни айтишни эп билдинг. Мен сизларнинг шоҳингиз Умар ибн Нуъмон олдига борсам, ундан осонлик билан қутула олмаслигимни яхши биламан. Гарчи, у Бағдод ва Хуросоннинг ҳукмдори бўлса ҳам, йил ва ойлар саноғига мувофиқ бино қурган, ўн икки қасрнинг ҳар бирида йил, кунлари саноғича уч юз олтмишта канизаги бўлса ҳам, улар орасида мен каби кўркка бой канизак йўқлиги, шу сабабли ундан қутула олмаслигимни биламан. Унинг олдига борганимда, мени

қўйиб юбормаслигига ишончим комил. Чунки сизларнинг Қуръонларингизда худди шундай қонун тарзида: «Авмомалакат аймоникум», деб ёзилгандир. Шу ҳолда қайси юз билан менга бу таклифни қилдинг?

Мусулмон паҳлавонларини кўриб, таҳсин қилар эдинг, деб айтдинг. Мусо пайғамбар ҳаққи, бу сўзинг ҳам нотўғри, чунки мен бундан икки кун аввал бизнинг юртимизга келаётганда аскарларинга диққат қилдим. Улар шоҳона аскарлар тартибида эмаслар, қандайдир тўпланган одамлар гуруҳидир. Сен менинг кимлигимни билардинг, дединг, мен сени шундай улуғ мартабали зот эканинг учун ҳурмат қилаётганим йўқ, шараф учун ҳурмат қилаётгирман. Сенинг ўрнингда шу кунларда бу ерда турувчи Умар ибн Нуъмоннинг ўғли Шаррикон бўлганда ҳам, менга ўхшаганларга бу гапни айтмасди.

Шаррикон қиз аскарларнинг келганини, уларнинг соинини, отам мени Қустантания шоҳига ёрдам бериш учун юборганини ҳам билар экан, деган хаёлга борибди.

– Эй сайидам, дининг ҳаққи-ҳурмати, рости ёлғонни айириб олишим учун бу воқеанинг сабабини сўзлаб беришингни илтимос қиламан, – дебди Шаррикон канизакка.

– Диним ҳаққи-ҳурмати, – дебди канизак, – агарда Рум шоҳининг қизи эканим овоза бўлишидан қўрқмаганимда, ўзим майдонга тушар, ўн минг аскар билан яккама-якка курашар эдим. Уларнинг йўлбошчиси вазир Дандонни ўлдираддим. Раҳбарлари Шарриконни қўлга олардим. Бу ишдан ҳеч ор қилмас эдим, лекин мен китоблар ўқидим, араблардан таълим олдим. Сенга ўз баҳодирлигим билан мақтанаётганим йўқ. Курашдаги куч-қувватимни, ҳунаримни ўз кўзинг билан кўрдинг. Агар шу кеч сенинг ўрнингда Шаррикон бўлса эди, унга ана шу сувдан сакрашни буюраддим. У эса, албатта, ўта олмасди. Мен Мусо пайғамбардан уни шу ибодатхонага йўллашини истардим, ёнига эркак суратида чиқиб, асир олардим. Занжирга боғлардим.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқ
сакқизинчи
кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Шаррикон қизнинг бу сўзларини эшитиб, ғурурланибди. Жаҳли чиқиб, ғазабга тўлибди. Ўзини танитмоқ ва ҳужум қилмоқни истабди. Лекин қизнинг ҳусни бу ишга йўл бермабди. У шу байтни ўқибди:

Навқирон гўзал қилса бир гуноҳ,
Минглар афв сўраб, бўлишар паноҳ.

Қиз йўл бошлабди, Шаррикон унинг кетидан бораётиб, ушбу шеърни ўқибди:

Бир қарашда дилдан ғазаб қувилғай,
Ҳимоячи муҳайёдур кўзида.
Кўрган киши таажжубдан бўлгайдур лол,
Тўлин оининг акси бордур юзида.

Улар йўл юриб, гумбазлари мрамардан ишланган ярқироқ эшик олдига етибдилар. Бир қиз чиқиб, эшик очибди, Шаррикон малика билан ичкари кирибди. Узун айвоннинг ўн ерига алоҳида ишланган қуббаларга биллур шамдонлар осилган, улар худди кун шуъласидек нур сочиб турармиш. Айвон охирида қизни канизаклар қўлла-рида алоҳида хушбўй шамлар билан қарши олибдилар. Ҳар турли қимматбаҳо тошлар қадалган пешонабоғлари ярақлаб, уларга алоҳида бир кўрк бағишлаб турганмиш. Қиз канизаклар билан, Шаррикон эса улар кетидан юриб дайрга етибдилар. Ибодатхонанинг теварак четида бир-бирига қарши ўриндиқлар қўйилган, ўриндиқларга олтин чакмали пардалар тутилган эмиш. Ибодатхонанинг саҳнига турли ранг ялтироқ мрамарлар ўрнатилганмиш. Ўртадаги катта ҳовузга олтиндан ишланган йигирма тўртта

чашма ўрнатилиб, улардан кумушдек сув отилиб турганмиш. Шарриконнинг кўзи тўрдаги тахтга тушибди. Тахт шоҳона ҳарир матолар билан безатилган экан.

– Шу тахтга ўлтир, эй хўжам, – дебди қиз ёқимли овоз билан Шарриконга. Шаррикон тахтга ўтирибди. Қиз ундан узоқлашиб, бироз вақт кўздан ғойиб бўлибди. Шаррикон уни канизаклардан йўқлатибди.

– У ўзининг дам олар жойига кетди. Топшириғига мувофиқ, биз сенга хизмат қиламиз, – дейишибди улар.

Канизаклар Шарриконга алоҳида ҳозирланган таомлар келтирибдилар. У тўйгунча овқатланибди. Сўнг улар олтин жом билан кумуш қумғон келтирибдилар. Шаррикон қўл ювибди. У аскарларининг ҳоли нима кечганини билмай хаёл денгизига ғарқ бўлибди. Отасининг топшириғини унутганини ҳам эслай бошлабди. У тонг отгунча ўз қилаётган ишидан пушаймон бўлибди. Тонг отибди, у ҳамон ўз қилмишларига ачиниб, ташвишда шу байтларни ўқибди:

Мен сени кўрмасдан аввал эсли бир инсон эдим,
Бир боқиб сенга, паризод, менга ақлим бўлди ёт.
Гар мени этса халос севгинин одам боласи,
Қолганидан ўз кучим бирла топар эрдим нажот.
Жону кўнглимни асир этмиш ҳусннинг аскари,
Менга бу ишқу муҳаббатда Худо берсин сабот.

Шаррикон байтларни ўқиб тугатмасданоқ бир гуруҳ қизлар кириб, салом беришибди. Қараса, йигирмадан ортиқ тўлин ойдек канизаклар ўртасида ўша қиз турганмиш. У юлдузлар орасидаги ой сингари очилиб-сочилиб, атрофга нур таратармиш. Шоҳона кийимлар, қимматбаҳо тошлар қадалган камар унинг қоматига алоҳида кўрк бағишлаган эмиш.

Шаррикон уни кўргач, шодликдан ҳушдан кетаёзибди. Аскарларини ҳам, вазирни ҳам унутибди. Қизнинг бошига кўз солса, қимматбаҳо жавоҳирлардан тўқилган тўр

ёпинганмиш. Канизаклар ўнгдан, чапдан унинг ўртигини кўтариб туришганмиш. У хомуш, паришон ҳолда ҳар тарафга қарармиш. Шаррикон камоли ҳайратланганидан сакраб ўрнидан турибди.

– Бу қандай қамар, бундан сақланинг, – деб қичқирибди-да, шу байтларни ўқибди:

Сокину офир юриш ғоятда салмоқдор экан,
Ҳар бир аъзо ҳўб келишган, мангу ҳусни бор экан.
Нуқра кўкраклар латофатда, кишини ой юзи –
Олғуси бир зумда ақлин, кўзлари хунхор экан.
Ой ёнида ҳур канизаклар қатор юлдуз каби,
Ипга тизган тоза маржондек қатор тайёр экан.
Моҳир эркан севгиси ҳиссин яширмоққа ўзи,
Мендаги ҳис-сезгилар офтоб каби ошкор экан.

Канизак анча вақтгача унга тикилиб қолибди. Сўнг унинг яқинига келибди.

– Муборақ қадамнинг билан бу ерлар шараф тоғди, эй Шаррикон. Биз сени ташлаб кетгач, тунни қандай ўтказдинг, – дебди қиз табассум билан. Ёлғон сўз – шоҳлар учун нуқсондир. Айниқса, шоҳларнинг улуғи сен учун ору номусдир. Сен Умаруннуъмон ўғли Шаррикон, ўз насабинг ва ишингни мендан яширма. Мени рост сўздан бенасиб қилмай, тўғриси сўзла. Чунки ёлғон – нафрат ва душманлик туғдиради. Қазо ўқи сендан йироқлашди, шукр қилишинг ва севинишинг лозим.

Шаррикон қиздан бу сўзларни эшитгач, тонишга имкон тополмай, тўғриси айтибди:

– Мен Умаруннуъмон ўғли Шарриконман. Мени замон хоҳиши бу ерларга келишга мажбур этди. Энди нимани муносиб кўрсангиз, қила оласиз, асирингизман.

Қиз бошини узоқ вақт қуйи солиб турибди-да, сўнг Шарриконга қарабди:

– Хотиржам бўл, тинчлан, сен менинг меҳмонимсан, орамизда туз, нон, сўз ва улфатчилик алоқалари пайдо

бўлди. Сен менинг даргоҳимда, менинг ҳимоямдасан. Амин бўл, Мусо пайғамбар ҳаққи, қасамёд қиламанки, бу ердагилар мени ўлдирмагунча, сенга зарар бера олмайдилар. Сен Мусо пайғамбар билан менинг паноҳимдасан. Шундай деб Шарриконнинг ёнига ўтирибди-да, у билан суҳбатлаша бошлабди. Шарриконнинг кўнглидан хавф-тахлика кўтарилгунча шу тахлитда суҳбатлашиб ўтирибди. Шаррикон сирга тушунмай ўзича:

Агар ўлдириш нияти бўлганда, бу ниятни ўтган кечадаёқ бажариши мумкин эди, деб ўйлабди. Бироз ўтгач, қиз жорияларнинг бирига Рум тилида бир нарсалар дебди-да, шаҳзода кўзидан узоқлашибди. Сўнг қайтиб келибди. Сал ўтмай, жория май ва таомлар келтирибди. Шаррикон овқатга бирор нарса солинган бўлмасин, деб унга қўл урмай ўтираверибди. Қиз унинг шубҳасини сезибди.

– Мусо пайғамбар ҳаққи, хотиржам бўл, бу таомда сен шубҳаланган нарса йўқ. Агар кўнглимда сени ўлдириш бўлганида эди, ўша вақтдаёқ ўлдирган бўлардим, – деб, ҳар турли таомлардан оз-моз тотинибди.

Кейин Шаррикон ҳам таомга қўл урибди. Қиз шодланибди, икковлари бирга овқатлана бошлашибди. Овқатни тўйгунча еб, қўлларини ювибдилар. Қиз ўрnidан туриб, жорияларнинг бирига олтин, кумуш ва биллур май идишлари ҳамда турли рангдаги майлардан келтиришни буюрибди. Жория унинг айтганларини муҳайё қилибди. Май ичишда ҳам қиз олдин қуйиб, ўзи ичибди. Иккинчи галда Шарриконга тутибди. Шаррикон ҳам ичибди.

– Қандай ёқимли ва қандай ширин эканини кўрдингми, эй мусулмон ўғли, – дебди қиз Шарриконга. Улар ҳаддан зиёд май ичишибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қирқ
тўққизинчи
кеча

– **Э**й саодатли шоҳ, – деб давом этди

Шаҳризод. – Улар кўп ичишибди. Бошлари қизибди.

– Эй Маржона, бирор чолғу асбоби келтир, – дебди қиз жорияларининг бирига.

– Бош устига, – дебди жория. У бироз кўздан ғойиб бўлибди-да, жалқча уд, ажаллар чанги, татар найи ва миср қонунини келтирибди. Қиз удни қўлга олиб, уни созлабди. Торларини таранг тортибди. Насим шамолдан ёқимлироқ, зилол сувдан ширинроқ майин овозини созга жўр қилиб, шу байтларни ўқибди:

Қўзларинг қон тўкди кўп, бу қилмишинг кечсин Худо,
Ўқ отар қош ёйидан қонхўр кўзинг ҳар доимо.
Мен севарман ишқ элига қаҳри бор ошиқни,
Чунки моне бўлган унга раҳму шафқат ҳам вафо.
Бахтлидир ул дилки ишқинг ҳирсига булмиш асир,
Қайси кўз тун уйқусиздур, кўрмасин дарду бало.
Қатл этишга ҳукм этибдурсан мени хўжам ўзинг,
Бир йўла ҳукминг билан сенга қилай жоним фидо.

Сўнг канизаклар ҳар бири бирин-бирин ўз чолғулари билан ўринларидан туриб, румча ашула айта бошлабдилар. Шаррикон шодланибди. Уларнинг соҳибалари – малика ҳам шу йўсинда қўшиқ айтибди-да, Шарриконга:

– Эй мусулмон фарзанди, менинг сўзларимни фаҳмладингми, – дебди хитобомуз.

– Йўқ, бармоқларинга таҳсин ўқиётирман, – дебди Шаррикон.

Қиз кулибди.

– Агар арабча ашула айтсам, нима қилар экансан, – дебди қиз кулиб.

– У вақтда ақлимдан озсам керак, – дебди Шаррикон. Қиз созни қўлга олиб, ўзгача созлабди-да, шу байтларни ўқибди:

Тотиб кўрдим, аччиқ экан-ку, ҳижрон,
Етармикан сабру чидам бу замон.
Юз ўгирмоқ, ҳам айрилиқ, узоқ йўл,
Шу уч ҳасрат менга бўлмишдир аён.
Бир гўзални севиб асир бўлибман,
Аммо аччиқ ҳижронида юрак қон.

Қиз байтларни ўқиб бўлиб, Шарриконга қараса, у хушдан кетиб ётганмиш. Шаррикон анча вақтгача ўртада хушсиз ётиб, сўнг кўзини очибди. Ашулани эслаб, камоли шодликдан қизга букилиб, таъзим қилибди. Улар яна ичиш, ўйнашни давом эттирибдилар.

Улар кун ўтиб, яна кеч қанот ёйгунча шу йўсинда вақт ўтказибдилар. Қиз ўрнидан туриб, ўз оромгоҳига йўл олибди. Шаррикон у ердагилардан қизни сўроқлабди. Улар оромгоҳига кетганини баён қилибдилар.

– Худоё худовандо, ўзинг уни саломат сақла! – деб дуо қилибди Шаррикон. Тонг отгач, Шарриконнинг ёнига бир жория келибди.

– Соҳибамиз сени ўз ҳузурига таклиф қилаётир, – дебди у Шарриконга. Шаррикон ўрнидан туриб, жория билан қиз ҳузурига йўл олибди. Қизнинг уйи ёнида канизаклар Шарриконни чолғулар билан қарши олибдилар. У фил суякларидан ясалган, турли қимматбаҳо тошлар қадалиб зийнатланган катта эшикдан ичкарига кирибди. Ичкарида кенг бир ҳовли бўлиб, тўрида ҳар турли ипак матолар ёйилган катта айвон бормиш. Айвон теварагидаги деразалар очиқ бўлиб, орқадан дарахтлар ва катта кўл кўзга ташланиб турганмиш. Бу ерга, ичига ҳаво кириши билан унга ўрнатилган асбоблар ҳаракатга келиб, ташқаридан қаровчи кишига гапиришиб тургандай таъсир берувчи ҳайкал ўрнатилган эмиш. Ўз ўрнида ўтириб, уларни томоша қилаётган малика Шарриконни кўриб, пешвоз чиқибди. Йигитнинг қўлидан ушлаб, ўз ёнига ўтқазибди. Ундан тунни қандай ўтказганини сўрабди. Ўрталарида суҳбат қизибди.

– Ошиқларга, севги асирларига доир бирор нарса биласанми? – деб сўрабди қиз Шаррикондан.

– Шеърлар биламан, – дебди Шаррикон.

– Эшитишни истардим, – дебди қиз. Шаррикон шу байтларни ўқибди:

Гўзал Азза бўлсин доим саломат,
Шаъним топташ унга беради роҳат.
Яқин борсам – қочар мендан узоққа,
Кўп ёлворсам – оз-оз қилур иноят.
Азза севгисида фидо этиб жон,
Чидай олсам кўргай эдим ҳимоят.
Мен соябон қилганлардан булутни,
Уйқу олса, улар тарқайди албат.

Қиз байтни эшитгач, балоғат ва фасоҳат чўққисини эгаллабди. Шаҳзода унинг таърифида яна шу икки байтни ўқибди:

Азза ҳусни офтоб билан баҳс этса,
Ҳеч шубҳасиз, кунни қилгай хижолат.
Юзи бўлсин Азза кафшидек қаро,
Кимки қилса Азза ҳуснини гийбат.

– Эй шаҳзода, – дебди қиз, – сен бизга Жамил шеърларидан билганингни ўқиб бер.

Шаррикон:

– Мен уни ҳаммадан кўра яхши биламан, – дебди-да, қуйидаги шеърни ўқибди:

Мақсадинг қатлим эрур сенда тилак йўқдур бўлак,
Мен сени севдим, фақат ўзга бўлак йўқдур тилак.

Қиз бунни эшитгач:

– Офарин, эй шаҳзода, биринчи мисрада Азза Жамилга нима демоқчи? – деб сўрабди.

– Сен менга нима қилишни истасанг, у ҳам севикли-сига шундай қилмоқчи бўлган, – деб жавоб берибди Шаррикон.

Унинг бу жавобидан қиз кулибди. Улар кун ботиб коинотни мудҳиш кеч қоплагунча тинмай ичибдилар. Кеч бўлгач, қиз ўзининг оромгоҳига кириб ётибди. Шаррикон ўзига белгиланган жойда кун чиққунча ётибди.

У уйғонгач, одатдагича, ёнига жориялар соз чалиб кириб келибдилар. Унинг қошида ер ўпиб:

– Раҳм этинг, соҳибамиз сизни ўз ҳузурларига даъват этаяптилар, – дейишибди.

Шаррикон ўрнидан туриб, йўлга тушибди. Канизаклар унинг атрофида соз чалиб бораверибдилар. Улар ўтган кечдаги ҳовлидан чиқиб, ундан кўра каттароқ, ҳашаматли бир ҳовлига кирибдилар. У ердаги ҳар хил суратлар, моҳир рассом қўли билан чизилган турли қушлар, ҳайвонлар расми кишини ҳайратга соларли, чиройли экан. Шаррикон бу ердаги санъатдан лол бўлиб, шу байтларни ўқибди:

Гўё бунда марварид олтин билан ўралган,
Рақибим шода-шода узмоқда мева-маржон.
Яшнаб турган қизил гул ёноғида нишона,
Булоқларнинг сувлари жилваланур нурсимон.
Ўшал сурма тортилган мужгонлари кўзлари,
Эслатди бинафша рангини бизга ҳамон.

Малика Шарриконни ўрнидан туриб қарши олибди. Унинг қўлидан ушлаб, ёнига ўтқазибди.

– Шаҳзода, шатранж ўйнашни севасанми? – дебди қиз унга.

– Ҳа, – дебди Шаррикон, – лекин сен шоир айтгандай бўлмаслигинг керак:

Шатранжини келтириб гўзал ёр,
Мен бирла дона суришга тайёр.

Гоҳ қораю гоҳи оқ дона,
Тахта узра сурди моҳирона.
Гоҳ ўт солур ишқи эҳтироси,
Гоҳ жилва қилур юзин жилоси.
Руҳ ўрнига шоҳини қилур жо,
Фарзин ила жангга отланур шоҳ.
Кўз боқиши худди барқ жонга,
Ҳар ғамзаси ўт солур жаҳонга.

Сўнг малика шатранжни Шаррикон олдига қўйиб, у билан ўйнай бошлабди. Малика қачон дона сурадиган бўлса, Шаррикон унинг чеҳрасига тиқилиб, от ўрнига фил, фил ўрнига от сураверибди. Малика кулиб:

– Агар ўйининг шундай бўлса, ҳеч нарса билмас экансан, – дебди.

– Биринчи гални соврин қил, – дебди Шаррикон.

Шаррикон биринчи гал мот бўлгач, яна доналарни қайта териб, ўйнай бошлабди. Иккинчи марта ҳам малика мот қилибди. Учинчи, тўртинчи, бешинчи марта ҳам шу ҳол такрорланиб, ҳар сафар Шаррикон энгилаверибди.

– Сен ҳар ишда энгилаётирсан, – дебди қиз.

– Сенга ўхшашлар қошида энгилганим яхшироқ, – деб жавоб берибди Шаррикон унга.

Малика таом келтиришни буюрибди. Овқатланиб, қўллари ювибдилар. Қиз май келтиришни буюрибди. Ичибдилар. Сўнг қиз қонунни қўлга олиб (у қонун чалишда жуда моҳир экан), шу байтларни ўқибди:

Гоҳ йиғлатар, гоҳи ардоқлар жаҳон,
Гоҳ висол насиб этар, гоҳида ҳижрон.
Даҳр сенга кулиб боққан чоғида,
Устма-уст май ичиб бўл шоду хандон.

Сўнг улар кечгача шу йўсинда ичишиб, ўйнашибдилар. Бугунги кун олдинги кунлардан яхшироқ ўтибди. Кеч киргач, қиз ўз оромгоҳига кетибди. Шаррикон ҳам

ўзи учун белгиланган хонага йўлланиб, тонг отгунча ухлабди. Тонг отгач, малика Шарриконга созандалар билан жорияларни юборибди. Улар Шарриконни кундагича малика олдига олиб келибдилар. Қиз Шарриконни кўриб, ўрнидан турибди. Унинг қўлидан тутиб, ўз ёнига ўтқазибди-да, кечани қандай ўтказганини сўрабди. Шаррикон унга узоқ умр тилаб, дуо қилибди. Малика қўлига созини олиб, шу байтларни ўқибди:

Ҳижрондан сўз очма, йўл берма асло,
Айрилиқ ачкиқдир, у жонга бало.
Қуёшга бир боққил ботар чоғида,
Айрилиқ дардидан ранги қаҳрабо.

Булар шу йўсинда маишат қилар эканлар, қандайдир шовқин эшитилибди. Қарасалар, бир гуруҳ ёшу қари кишилар улар томон келишадган эмиш. Уларнинг бошлиқлари қўлида яланғочланган қилич бўлиб, рум тилида:

– Эй Шаррикон, қўлимизга тушдинг, ўлимга жазм қил, – дермиш.

Бу сўзни эшитиб, Шаррикон ўз-ўзига:

– Бу қиз одамлари етиб келгунча мени ҳийла билан тутиб турган экан. Аввалда айтиб мени кўрқитмоқчи бўлган баҳодирлари шулар экан-да! Лекин жонимга ўзим жабр қилдим, ўзимни ўзим ҳалокатга ташладим, – деб ўйлабди.

Сўнг у лаънатлагандек маликага ўқрайиб қарабди. Қизнинг ранги ўзгариб, юзи сарғайибди. Ўрнидан туриб келганлардан:

– Сизлар кимсизлар? – деб сўрабди.

– Эй улуғ насаблик малика ва қимматбаҳо дурдона, ёнингизда турган йигит ким эканини билмайсизми? – дебди қизга уларнинг бошлиғи.

– Билмайман! – дебди канизак унга. – Ким экан?

– У шаҳарларни хароб қилган Умар ибн Нуъмон ўғли Шаррикондир. Қалъаларни забт этган, қадам етмас кўрғон-

ларни эгаллаган ҳам шудир, – деб давом этибди уларнинг бошлиқлари. – Бунинг хабари Зотуддаваҳи деган кампир орқали отанг шоҳ Ҳардубга етган. Сен эса душманни сақлаб, Рум аскарларига панд бераётирсан.

Малика бошлиқнинг бу сўзини эшитгач, унга юзланиб:

– Отинг нима? – деб сўрабди.

– Отим Масура, сенинг қулларингдан бўлган Мусура ибни Кашурда деган мингбошининг ўғлидирман.

– Бу ерга нега менинг рухсатимсиз кирдинг? – дебди газабланиб қиз.

– Эй сайидим, эшик олдига келганимда дарвозабон ҳам, саройбон ҳам қаршилиқ қилмадилар, аксинча, уларнинг ҳаммаси, одатдагича, биз билан биргалашиб киришди. Биздан бошқа биров бўлганда, уларни эшикда кутдириб қўйиб, рухсат бўлгандагина киритар эдилар. Лекин ҳозир сўзни чўзиш вақти эмас, шоҳ ана шу ислон аскарининг саркардасини олиб қайтишимизни кутмоқда. Бунинг аскарлари билан урушиб, ўзимизни қийнаб ўлтиргунча, унинг ўзини ўлдирсак, аскарларини жангга киришдан тўхтатган, ўз юртига тарқалиб кетишига йўл очган бўламыз.

– Бу яхши эмас, – дебди малика бошлиқнинг сўзини тинглагач, – кампир Зотуддаваҳи ёлғон айтибди. У гапнинг тагига тушунмай, нотўғри сўзлабди. Қошимдаги йигит Шаррикон эмас, мен буни асир қилганим ҳам йўқ. Бу киши бизга келган холис бир одам, меҳмон қилишимизни сўради. Биз меҳмонликка қабул қилдик. Агар ҳақиқатан Шаррикон экани маълум бўлганда ҳам, паноҳимга келган кишини сизларнинг қўлларингизга топшириш менинг улуғ насабимга нолойиқ бўлур эди. Кишилар орасида мени уялтирма. Отам олдига бор-да, унинг қошида ер ўп, воқеа кампир Зотуддаваҳи айтганча эмаслигини аңлат.

– Эй Абриза, мен шоҳ олдига унинг рақибисиз қайтмайман, – дебди Масура.

– Ҳайф сенга, – дебди канизак ғазабланиб, – бориб шу жавобни айт, сенинг каллангни олмасимдан.

– Мен уни олиб кетаман, – дебди яна Масура, ранги ўчиб.

– Гапни ортиқ чўзма, – дебди малика, – бу одам бир ўзи юз отликқа ҳамла қилувчи кучига ишониб, бу ерга кирган. Агар унга сен Умаруннуъмоннинг ўғли Шарриконтисан десанг, у албатта, «Ҳа», деб жавоб беради. Лекин сизларнинг унга ҳужум қилишингларга йўл қўймайман, агар унга ҳужум қилсангиз, шу ерда ҳаммангизни саранжом қилади. Ҳозир мен уни қилич ва қалқонлар билан ҳозир қиламан.

– Сенинг ғазабингдан хавфсиз бўлсам ҳам, отанг ғазабидан ғоят хавфдаман, – дебди Масура, – мен уни кўргач, ботирларга ишора қиламан, улар Шарриконтиси асир қилиб, шоҳ олдига олиб борадилар.

– Бу иш эмас, – дебди малика унинг сўзини эшитиб, – бу олчоқлар иши. Бу ёлғиз, сиз юз баҳодирсиз. Агар уни асир олмоқ истасангиз, бирма-бир курашинглар, қай бирингизнинг зўр баҳодир эканингиз шоҳга аён бўлсин.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Элмгинчи кеча

– Э й саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Малика Абриза бошлиққа:

– Бу ёлғиз, сизлар юз баҳодирсиз. Агар уни асир олмоқ истасанглар, бирма-бир курашинглар. Қай бирингизнинг зўр баҳодир эканингиз шоҳга аён бўлсин, – дебди.

– Мусо пайғамбар ҳаққи, ҳақиқатни сўзладинг, – дебди Масура, – лекин мендан бошқа ҳеч ким биринчи бўлиб унга қарши чиқмайди.

– Тўхтаб тур бўлмаса, мен унинг ёнига борай-да, бу воқеани сўзлай, нима жавоб бераркин. Агар рози бўлса,

тузук, рози бўлмаса, унга қаршилиқ қилолмайсизлар. Ўзим ҳам, жорияларим ҳам унинг учун қурбон бўламиз.

Абриза Шаррикони олдига бориб, воқеани сўзлаган экан, йигит табассум қилибди. Малика Шаррикони ҳақида бирор кишига хабар бермагани ҳолда, бу хабар ҳар томонга, ҳатто, шоҳга ҳам маълум бўлганини билдириб, ўкинибди. Шаррикони: «Нега Румга келдим», деб ўйлаб, қизга:

– Улар мен билан яккама-якка курашишга ожизлик қиладилар. Огоҳ бўлсинлар. Ўнга-ўнтадан чиқиб курашсинлар, – деб жавоб берибди-да, қилич ва бошқа жанг яроқларини олиб, шошилганча ботирлар томон йўл олибди.

Бошлиқ Шаррикони кўриши билан унга қарши курашга ҳозирланибди. Шаррикони унга шердек ҳамла қилиб, қилич билан гарданига бир урган экан, Масура ҳалок бўлибди. Буни кўрган маликанинг олдида Шаррикони-нинг қадри ортибди. Қиз уни қуввати билан эмас, ҳусни, кўрки билан енганини англабди. У паҳлавонларга:

– Бошлиқларингиз ўчини олингиз, – деб мурожаат қилибди.

Бошлиқнинг биродари отилиб чиқибди. У гавдали, азамат йигит экан. Чиқа солиб, Шарриконига ҳамла қилибди. Шаррикони дам ўтмай уни ҳам қилич билан уриб, аввалгисидек ичак-чавоғини ағдариб ташлабди. Малика шу ондаёқ:

– Эй Мусо қуллари, дўстингиз ўчини олингиз, – деб қичқарибди.

Шу йўсинда улар Шаррикони билан яккама-якка курашни давом эттирибдилар. Шаҳзода бир ҳамла билан уларни саранжом қилаверибди. Баҳодирларнинг эллиги қиличдан ўтибди. Малика ва жориялар томоша қилиб турибдилар. Қолганларнинг дилига ваҳм тушиб, яккама-якка курашгани жасорат қилолмай, ҳаммалари бирдан ҳамла қилибдилар. Шаррикони ҳам белини маҳкам боғлаб, уларга зарба бера бошлабди. Ўғирда дон туйгандек ҳаммасини янчиб ташлабди. Малика жорияларига:

– Ибодатхонада ким қолди? – деб қичқирибди. Улар дарвозабондан бошқа ҳеч ким қолмаганини айтибдилар. Малика Шаррикон қаршисига пешвоз чиқиб, уни кучоғига олибди. Бошлашиб қасрга йўлланибдилар. Паҳлавонлардан баъзилари ибодатхона бурчакларига биқиниб, жон сақлаб қолган эканлар. Малика уларни сезгач, Шаррикон ёнидан қўзғалибди. У енги тор, зирҳли кийимлар кийиб, қўлида ўткир қиличи билан қайтибди. Малика:

– Меҳмонимдан жонимни ҳам аямайман, Румдагиларнинг маломатига қолсам ҳам, ҳеч вақт ундан ажралмайман, – дебди.

Малика Абриза паҳлавонлардан саксон кишининг ўлгани, йигирма киши қочиб қолганини аниқлабди. У Шарриконнинг шунча баҳодир билан курашганини кўриб:

– Сендек баҳодирлар билангина фахрландилар, Худо ҳаққи, сен олий табиат зотсан, – деб уни мақтабди.

Шаҳзода ўрнидан туриб, қиличининг қонини артар экан, шу байтларни ўқибди:

Жангаро юзланди менга қанча эру, қанча шер,
Ҳаммасининг гўштини энди чўларо дарранда ер.
Яккама-якка олишдик биз қадимгилар каби,
Жангда дoston бўлганимни сўрсангиз, халқ сизга дер:
Унга қанча қаҳрамон дуч келди чексиз чўл аро,
Лекин ул бир зарб ила барини этти қаро ер.

Шеър тугагач, малика табассум билан унинг ёнига келибди. Қўлини ўпиб, устидаги жанговар кийимларини ечибди.

– Нега бу сариқ зирҳли кийимларни кийиб, қилич яланғочладинг, эй маликам? – деб сўрабди Шаррикон.

– Ёвузлардан сени ҳимоя қилиш учун, – дебди малика. Кейин у дарвозабонларни чақириб:

– Нега менинг рухсатимсиз шоҳ кишиларини менинг ҳузуримга киритдингиз? – дебди.

– Шоҳ элчилари, хусусан, улуғ саркарданинг кириши учун рухсатингизни олиш одат бўлмагандир, эй маликам, – дейишибди дарвозабонлар. Малика:

– Сизлар мени шарманда қилиб, меҳмонимни ўлдиришни истагансизлар, – дебди-да, Шарриконга уларнинг бўйинларини узишларини буюрибди. Шаррикон бу вазифани адо этгач, малика бошқа ходимларга:

– Сизлар бундан ортиқ жазога лойиқсизлар, – деб Шарриконга шундай дебди:

– Энди сир ошкор бўлди. Сенга ўз воқеамни адо қилай: Мен Рум шоҳи Ҳардубнинг қизиман. Исми – Абризадир. Зотуддаваҳи отамнинг онаси – бувимдир. Сен ҳақингда отамга маълумот берган ҳам ўша. У мени ҳалок қилиш учун энди, албатта, ҳийла излайди. Айниқса, отамнинг баҳодирларини ўлдирганинг ва бу ишда менинг мусулмонларга ёрдам берганим ҳар ёққа тарқалади. Модомики, Зотуддаваҳи ҳаёт экан, бу шаҳарда турмаслигим лозим. Менга бир яхшилик қилсанг. Чунки отам билан менинг орамда адоват пайдо бўлди. Бу ишларнинг ҳаммаси сен туфайли юз берди. Сўзларимни унутмаслигингни сўрайман.

Бу сўзларни эшитган Шарриконнинг шодликдан эси оғибди. Юраги гуп-гуп уриб, кўнгли кўтарилибди.

– Худо ҳаққи танамда жоним бор экан, сенга ҳеч ким қўл теккиза олмайди. Лекин отангдан, элингдан, юртингдан узоқлашишга чидай олармикансан? – деб сўрабди.

– Ҳа, чидайман, – дебди Абриза. Шаррикон қўлидан келганча ёрдам беришга қасам ичиб, уни тинчлантирибди. Шундай қилиб, улар аҳдлашибдилар.

– Энди кўнглим таскин топди. Бироқ яна бир шартим бор, – дебди малика.

– Қандай шарт? – деб сўрабди Шаррикон.

– Энди аскарларингни олиб, ўз юртингга қайтасан, – дебди малика.

– Эй маликам, – дебди Шаррикон, – отам мени бу ерга сенинг отангни ўлдириб, мол-ҳолларини, айниқса,

кўп хосиятга эга бўлган қимматбаҳо учта тошни олиш учун юборган-ку!

– Кўнглингни тиндир, ғазаб ўтини сўндир, – дебди қиз, – сенга бу ишнинг сабабларини, Қўстантания шоҳига бўлган душманлигимиз сирини тушунтирай: бизларда дайр байрами дейилган ҳар йили бўладиган байрам бор. Бунда ҳар томоннинг шоҳлари, уларнинг қизлари, аъёнлар, савдогарлар тўпланадилар. Етти кун дайрда қоладилар. Шу жумладан, мен ҳам дайрга борардим. Орамизда адоват пайдо бўлгач, отам мени етти йилгача у ерга юбормай қўйди. Бир йили одатдагича байрамга ҳар тарафдан катталарнинг қизлари келган эди. Шунда Қўстантания шоҳининг қизи ҳам келди. Унинг оти Сафия эди. Улар олти кун дайрда туришди. Еттинчи куни одамлар қайта бошладилар. Қўстантания шоҳининг қизи денгиз орқали қайтаман, деб туриб олди. Унга кема ҳозирладилар. У кемага ўз жориялари билан ўтирди. Елканни қўйиб, йўлга тушдилар. Ҳадемай қаттиқ шамол туриб, кемани йўлдан чиқарди. Иттифоқо, Кофур жазирасида христианларнинг кемасига рўбарў келганлар. Беш юз қуролли фаранг жойлашган бу кема кўпдан шу ерда турар экан. Уларнинг кўзлари Сафия ва унинг жориялари кетаётган кемага тушган заҳотиёқ, ўша томонга отилганлар. Орадан бир соат ҳам вақт ўтмай, кема ёнига етиб борганлар ва чангак ташлаб, уни ўзларига тортганлар. Кофирлар елканларни тўғрилаб, жазираларига томон йўл солганлар. Улар озгина юрар-юрмас, иттифоқо, яна боди мухолиф⁸ кўзғалиб, кемани йўлдан чиқарганда, бизнинг томонларга келтириб ташлаган. Биз уларни ўз оёғи билан келган ғанимат ҳисобладик. Кемадаги турли-туман қимматбаҳо молларни, Сафия ва унинг ёнидаги қирқ жорияни қўлга олиб, қолганларини қиличдан ўтказдик. Жорияларни отамга тақдим қилдик. Улар орасида Қўстантания шоҳи Аффридуннинг қизи борлигини

⁸Боди мухолифлар – қаттиқ шамол.

билмаган эдик. Отам улар орасидан ўн кишини айириб олди. Шоҳ қизи ҳам шулар ичида эди. Қолганларини турли мамлакатларга тарқатди. У ўнтадан ҳам бештасини айирди. Шоҳ қизи ҳам шулар орасида эди. Отам уларни бир қанча мамлакатларнинг, чунончи Румнинг ипак кийимликлари билан ҳадя йўсинида отанг шоҳ Умаруннуъмонга тақдим қилди. Отанг ҳадяларни қабул қилиб, беш жориядан шоҳ Афридуннинг кизи Сафияни ўзига танлаб олди. Шу йилнинг бошларида Сафиянинг отаси отамга бир хат ёзди. Хат қуйидагича ғазаб ва пўписа билан тўлган эди:

«Бундан икки йил аввал бир гуруҳ фаранг қароқчиларининг қўлидан сиз менинг кемамни ўлжа олдингиз. Унда менинг қизим Сафия билан бирга олтмишга яқин жория ҳам бор эди. Лекин бу ҳақда бирор одамни менга юбориб, хабар ҳам қилмадингиз. Мен эса шоҳлар орасида қизим шаънига бўлажак таъна-андишада хавфланиб, бу сирни билдира олмай, шу кунгача яшириб келдим. Сўнг фаранг қароқчиларидан баъзиларига бу ҳақда хат ёздим. Қизимнинг қайси шоҳ жазирасида бўлгани тўғрисида хат ёздим. Текшириб, жавоб беришларини таъкидладим. Улар шундай жавоб ёздилар:

«Худо номи билан қасамёд қилиб айтамызки, биз уни ўз шаҳрингдан четга чиқармадик. Уни Ҳардуб шоҳининг бир гуруҳ қароқчилари қўлга туширганлар ва бутун воқеани унга сўзлаганлар, деб эшитдик». Афридун отамга ёзган хатида шундай деган:

«Агар мен билан душманлашишни истамасангиз, мени таҳқирлаш ва кизимнинг номусини букишга тарафдор бўлмасангиз, хат етган он қизимни ҳузуримга жўнатиш. Агар бу талабимга эътиборсизлик билан қарасангиз, нолийқ ҳаракатингизга лойиқ мукофотлашга мажбурман».

Отам хатни ўқиб, мазмунига тушунгач, бу воқеадан қаттиқ таъсирланди. Жориялар орасидан шоҳ Афридуннинг қизи Сафия борлигини билмаганига, уни ўз вақтида отасига қайтармаганига афсусланди. Бу иш устида нима қиларини билмай, ҳайратда қолди. Узоқ муддат

ўтгани учун ўзи юборган ҳадяни Умаруннуъмондан сўраб, қайтариб олишнинг ҳам иложи йўқ эди. Шоҳ Умаруннуъмон ўз канизаги, шоҳ Афридуннинг қизи Сафиядан бола кўрганлиги ҳақида хабарни яқинда эшитдик.

Хатнинг мазмунини тушуниб, балои азим юз берганлигига ақлимиз етди. Отам бу ҳақда Афридунга узр айтиб, кемадаги жориялар ичида унинг қизи борлигини билмаганлигига қасамёд қилиб, ниҳоят, маликани Умаруннуъмонга ҳадя қилганини, сўнгги вақтда шоҳнинг ундан бола кўрганини ёзишдан бошқа чора топа олмади. Отамнинг хати Қустантания шоҳи Афридунга етгач, Афридун ўзини йўқотаёзибди. Дам ўтириб, дам турибди, беҳуд қичқириб, ҳар турли ҳаракатлар қилибди.

– Бу қандай ҳолки, қизим никоҳсиз, маҳрсиз жориялар каби шоҳлар қўлида юрса! Мусо пайғамбар ҳаққи, қасос олмагунча, бу номусни гарданимдан кўтармагунча тинчланмайман! Шундай бир иш қилайки, бу қилмишимендан сўнг эл оғзида дoston бўлиб қолсин! – деб онт ичибди. У бу ҳақда арзирли ҳийла, етарли тадбир ўйлаб чиқмагунча тинчланмабди.

– Ниҳоят, у сенинг отанг Умаруннуъмонга вакил юборибди, шу ўз қулоғинг билан эшитган воқеани хатга битибди. Мақсади, отанг сени қуроллантириб аскарлар билан юборса, сени ҳам, аскарларни ҳам асир қилиш ва шу йўл билан ўч олиш, холос.

Отанг мақтаган хосияти кўп уч тош Сафиянинг қўлида эди. Сафия ёнидаги жориялар билан асир олинган пайтда отам у тошларни Сафиядан олиб, менга совға қилди. Ҳозир улар менинг қўлимда. Ҳозир сен аскаринг ёнига қайт-да, уларни фаранг ва Рум ерларининг ичкарисига киргизмай олиб кет. Ичкарироққа киргач, қайтишга йўл қолмайди. Қиёматгача ҳам уларнинг қўлидан қутула олмайсан. Билишимча, аскарларинг уч кундан бери сени кутиб турибдилар. Сени йўқотиб, нима қилишларини билмаётган бўлсалар керак.

Шаррикон бу сўзларни эшитиб, ўйга чўмибди. Сўнг у Абризанинг қўлини ўпиб:

– Сени менга йўллаб, ўзимнинг ҳамда ҳамроҳларимнинг саломат қолишига сабабчи қилган Худога шукр. Лекин сендан узоқлашишга чидай олмайман, мен кетсам, ҳолинг нима кечишини билолмайман, – дебди.

– Аскарларинг ёнига бориб, уларни қайтар. Элчилар улар қошида бўлса, масала аниқлангунча уларни қўлга ол. Шаҳарларингиздан узоқда эмассиз. Мен уч кундан сўнг, сизлар Бағдодга кирмасларингдан олдин етиб оламан. Кейин ҳаммамиз бирга кирамиз, дегин, – деб ўргатибди қиз.

Шаррикон кетар экан, у:

– Орамизда бўлган ваъдани унутма, – деб қўшиб қўйибди-да, хайрлашгани, шавқ ўтларини сўндиргани ўридан турибди. Шаҳзодани қучиб, кўз ёшларини ёмғирдай тўкиб туриб, шу шеърни ўқибди:

Ўнг қўлимда ёшим артдим хайрлашар эканман,
Чап қўлимда ёрим тутдим, гул бўлди қучоғимда.
Чўчиб деди: таъналардан қўрқмайсанми, жонгинам?
Дедим: Таъна писанд эмас хайрлашар чоғимда.

Шаррикон Абриза билан хайрлашиб, дайрдан чиқибди. Унинг отини келтирибдилар. Отга миниб, кўприкка томон юрибди. Кўприкдан ўтиб дарахтлар тагига борибди. Дарахтлар орасидан ўтиб, ўтлоққа етибди. У ерда уч отлични кўриб, кўнглига ғашлик тушиб, ҳушёрлик қиличини яланғочлаб, улар томон аста-секин бораверибди. Шаррикон уларга яқинлашгач, улар ҳам синчиклаб қарашиб, нотаниш кишининг Шаррикон эканлигини пайқашибди. Шаррикон ҳам уларни танибди. Қараса, уларнинг бири вазир Дандон, қолган иккитаси амирлар экан. Улар Шарриконни танишгач, унга томон от сурибдилар. Вазир Дандон билан икки вазир Шарриконнинг ёнига етиб, салом берибдилар. Вазир унинг қаерга кетиб қол-

ганини сўрабди. Шаррикон уларга малика Абриза билан бўлган ҳодисаларнинг ҳаммасини бошдан оёқ сўзлаб бериб, бунинг учун Худога шукрлар қилибди.

– Бу ердан тезроқ жўнайлик, – дебди Шаррикон, – биз билан келган элчилар шоҳларига бизнинг келганимизни хабар қилгани кетибдилар. Бизни асир қилгани жадаллик билан келаётгани аниқ. Сўнг Шаррикон аскарларига «қўзғалинлар», деб буйруқ берибди. Жадал юриб, бир кенг даштга етиб борибдилар.

Элчи шоҳга Шарриконнинг келганидан хабар етказибди. Шоҳ Шарриконни аскарлари билан қўлга олиш мақсадида ўз сипоҳийларини қуроллантириб, жонлари бори-ча курашишга фармон берибди.

Шаррикон аскарлари билан йигирма беш кун йўл юриб, ўз шаҳрининг бир чеккасига етиб борибди. Кўнгиллари тинчиб. Бир нафас дам олмоқчи бўлишибди. Шаҳар халқи уларни яхши қаршилаб, хилма-хил озиқ-овқатлар билан зиёфат қилишибди. Отларини ҳам яхши парвариш қилишибди. Шаррикон қўшини шу ерда икки кун дам олишибди. Сўнг Шаррикон улар орасидан юзта отлиқ аскарни айлариб, қолган аскарларга вазир Дандонни бошлиқ қилиб, ўз юртларига қараб йўл олишга фармон берибди.

Яна бир кун шу ерда ётиб, Шаррикон ҳам ўзининг юзта отлиқ йигитлари билан йўлга тушибди. Улар икки фарсаҳ чамаси йўл юриб, икки тоғ орасидаги тор бир ерга етиб борибдилар. Олдинда қуюқ чанг, тўзон кўтарилиб, тобора бурқираб кўринибди. Шаррикон отини тўхтатиб, бир соат чамаси туриб қолибди. Чанг тарқалиб, тўзон остидан темир кийимлар кийган, бадбашара, шер каби юзта отлиқ пайдо бўлибди. Улар Шаррикон билан ҳамроҳларига яқинлашиб:

– Юҳанно ва Марям ҳаққи, тилагимизга етишдик. Орқаларингиздан кеча-кундуз чопиб, шу ердагина тўқнашдик. Энди саломатлик истасаларингиз, отларингиздан тушиб, қуролларингизни бизга топширингиз, – дейишибди.

Бу сўзни эшитган Шарриконнинг кўзлари чақнаб кетибди. Юзларига қизил югуриб, даҳшат билан қичқирибди:

– Насоро итлари, бизнинг тарафга от суриб, ерларимизга оёқ қўйгани журъат этганингиз етмасмиди? Бунинг устига яна шундай сўзлар сўзлайсиз. Эҳтимол бизнинг кўлимиздан қутулиб, шаҳарларингизга қайтишни ҳам ўйларсизлар? Сўнг у ўз йигитларига:

– Қаршингиздаги итларнинг сони сиз билан тенгдир, – дебди-да, қилич яланғочлаб, душман томонга от қўйибди. Унинг кетидан йигитлари ҳужум бошлашибди. Фаранглар ҳам ўз душманларига от қўйибди. Унинг кетидан йигитлари ҳужум бошлашибди. Кун ботиб, кеч бўлгунча шу йўсунда уришиб, қоронғи тушгандагина бир-бирларидан узоқлашибдилар. Шаррикон ўз йигитлари билан йиғилишибди. Ҳаммалари соғу фақат тўрт киши энгил яраланган экан.

– Умрим бўйи уруш денгизи гирдобидаман, – дебди Шаррикон ҳамроҳларига, – эрлар билан жанг қиламан, лекин шу кунгача яккама-якка жангда шундай баҳодирларни кўрмаган, тўқнашмаган эдим.

– Буларнинг орасида уларнинг бир фаранг бошлиқлари бор, – деб жавоб берибдилар унга, – у киши ҳайрон қолдирадиган даражада жасоратли экан. Лекин ҳеч биримизга зарар етказмади. Олдига бориб қолганимизда ҳам билмаганликка олди, қўл теккизмади. Худо ҳаққи, агар у бизларни ўлдирмоқ истаганида, ҳеч шубҳасиз ҳаммамизни ҳалок қиларди.

Бу сўзни эшитиб, Шаррикон ҳайрон бўлибди.

– Эртага саф тортиб, улар билан курашамиз. Улар ҳам юзта, биз ҳам юзтамиз. Тангридан мадад тилаймиз.

Улар шу фикр билан тунни ўтказибдилар. Фаранглар эса ўз бошлиқларининг атрофига тўпланишиб:

– Бугун биз кутганимизга эриша олмадик, – дебдилар. Эртага яна саф тортиб, улар билан яккама-якка курашамиз, – дебди бошлиқлари.

Улар ҳам шу фикрга келиб, тунни ўтказибдилар.

Тонг нур сочиб, теваракни ёритгач, Шаррикон ва унинг юз йигити отларига миниб, майдонга келишибди. Фаранглар аллақачон курашга саф тортган эканлар.

– Душманларимиз аллақачон сафга тизилганлар. Бу сиз учун ордир. Шошилишингиз зарур, – дебди Шаррикон йигитларига.

– Бу кунги курашимиз фақат яккама-якка бўлади, – дейишибди фаранглар.

Шу орада Шаррикон йигитларидан бири майдонга от солибди.

– Мен билан курашувчи паҳлавон борми? Лекин ғайратсиз, кучсизлар бекорга нобуд бўлишларини унутмасинлар, – дебди у.

Йигит ҳали гапини тугатгани ҳам йўқ экан, олтинкумуш совутли фаранг паҳлавон отилиб чиқибди. У хипча белли бўлиб, соқол-мўйлови йўқ экан. Фаранг от ўйнатиб, майдон ўртасига келибди. Қилич ва найзаларини ишга солиб, кураша бошлабди. Бир соат ҳам вақт ўтмай Шарриконнинг йигитини найза билан отдан ағдарибди-да, асир қилиб, хўрлаб олиб кетибди. Фаранглар шодланибдилар. Бошлиқларининг қайта чиқишларига йўл бермай, бошқа паҳлавонни чақирибдилар. Бу тарафдан асирнинг биродари чиқибди. Икковлари кураша бошлабдилар. Сал ўтмай фаранг паҳлавони найза орқаси билан уриб, рақибини отдан йиқитибди. Асир қилиб, бошлиғи олдига элтибди. Шу йўсинда кечгача майдонга чиққан мусулмонларни фаранглар асир қилаверибдилар. Кун ботгунча йигирма кишини асир қилибдилар. Шарриконга бу ҳол жуда ёмон таъсир қилиб, йигитларини тўплабди.

– Бу қандай қурбон, – дебди у хафа бўлиб, – эртага ўзим майдонга чиқиб, фаранг баҳодирларининг бошлигини чақираман. Юртимизга келиш сабабини биламан. Биз билан курашишдан қайтараман. Агар бўйин товласалар курашамиз, келишсалар ярашамиз.

Улар шу фикр билан тунни ўтказибдилар. Тонг отибди. Ҳар икки тараф ҳам отланиб, қарама-қарши саф

тортибдилар. Шаррикон майдонга чиқибди. Қараса, фарангларнинг ярмидан кўпи шошилганича ўз бошлиқлари билан майдонга келаётган эмиш. Улар майдон ўртасига келишибди. Шаррикон фарангларнинг бошлиғига тикилибди. Қараса, эгнига енгсиз, ҳаво ранг чакмон кийган, чеҳраси чакмоннинг зебу зийнатлари шуъласида яна ҳам кўркамлиниб турганмиш. Чакмони устида нозик, думалоқ зирҳли кийим, қўлида яланғочланган, ўткир қилич бормиш. У минган от чавқар бўлиб, тумшуғи танга-танга оқ доғли эмиш.

Фарангда соқол тугул, мўй ҳам йўқ эмиш. У отга қамчи урибди-ю, учиб келиб, майдон ўртасида тўхтабди. Мусулмонларга ишорат қилиб, араб тилида:

– Эй шоҳ Умаруннуъмон ўғли Шаррикон, – дебди у.
– Эй қўрғонларни эгаллаб, шаҳарларни вайрон қилган зот, майдонга туш, сен билан тенглашувчига қарши кураш. Сен ўз уруғинг бошлиғи бўлсанг, мен ҳам қабилам бошлиғидирман. Курашда қайси биримиз ғалаба қилсак, халқларимиз ҳам унга бўйин эгадилар.

Фаранг сўзини тамом қилгани ҳам йўқ экан, Шаррикон ғазаб билан унга қарши ўқдай отилиб, ғазабланган шердай ҳамла қилибди. Фаранг уни майдонда кураш тажрибакори, жанг билимдони каби қаршилаб, баҳодирларча тутишибди.

Улар найза билан кураша бошлашибди. Икки баҳодир бир-биридан четлашар, дам ўтмай худди икки тоғ олишгандай ёки икки денгиз тўқнашгандай қайта тўқнашармишлар.

Уларнинг курашлари кун ботгунча шу йўсинда давом этибди. Қоронғи тушгач, бир-биридан узоқлашиб, ўз гуруҳлари ёнига қайтишибди.

Шаррикон ўз йигитлари ёнига қайтиб:

– Умрим бино бўлиб, бундай баҳодирни кўрмаган эдим, – дебди у, – лекин мен бу баҳодирда бошқа ҳеч кимда кўрилмаган бир ҳунар сездим. У ўзининг душмани зарбига дуч келиб қолганда ҳам найзанинг учи билан

эмас, орқаси билан урушга ҳаракат қилади. Бизларнинг ишимиз қай тарзда якунланишига ақлим бовар қилмай қолди. Қани энди йигитларимиз ҳам унга, унинг шерикларига ўхшаса.

Шаррикон уйқуга ётибди. Тонг отгач, фаранг баҳодирлари майдонга чиқибди. Шаҳзода Шаррикон ҳам унга қарши отилиб, майдонга кирибди. Кураш бошланибди. Ҳамманинг кўзи уларда эмиш. Баҳодирлар кечгача курашибдилар, найзалар билан тўқнашибдилар. Кеч кириб, қоронғи тушгач, жой-жойларига қайтибдилар. Уларнинг ҳар бири ўз кишиларига душман билан курашишда кўрганларини сўзлабди.

Фақат ўз одамларига:

– Эртага ажрим бўлади, – дебдилар. Улар ётиб ухлабдилар.

Тонг отгач, паҳлавонлар отларига миниб, кураша бошлабдилар. Сўнг фаранг бир ҳийла қилибди. Отининг белига товони билан уриб, юганини тортибди. От чалишиб, фарангни йиқитибди. Шаррикон ишни чўзиб юргандан кўра пайтдан фойдаланиб, унга қилич солмоқчи бўлибди. Фаранг унга:

– Эй Шаррикон, баҳодир ундай бўлмайди, – деб қичқарибди. – Бу ҳаракат, – дебди у, – хотинлардан енгилганларнинг иши.

Фарангдан бу сўзни эшитгач, Шаррикон кўзини катта-роқ очиб, диққат билан унга тикилибди. Унинг дайрда меҳмон қилган малика Абриза эканини пайқаб, қиличини қўлидан ирғитиб, қаршисида ер ўпибди:

– Бу ишга сени нима мажбур қилди, – деб сўрабди.

– Сени майдонда синаб кўрмоқчи, курашда, жангда бўлган жасоратингни билмоқчи эдим. Ёнимдаги баҳодирлар – жорияларим, қиз болалардир. Улар сенинг баҳодирларингни қизғин жангда енгдилар. Агар менинг отим қоқилиб кетмаганида, куч ва қувватимни кўрардинг, – дебди малика.

Шаррикон кулиб:

– Сен билан қовуштирган Худога шукр, – дебди.

Малика Абриза шу он жорияларини чақриб, Шаррикон йигитларидан асир қилинган йигирма паҳлавонни озод этишни буюрибди. Жориялар:

– Бош устига, – деб маликалари қаршисида ер ўпибдилар.

Шаррикон:

– Сизга ўхшаганлар паноҳига бахтсиз кунларда шоҳлар сиғинади, – деб, йигитларига маликага салом қилишини ишора билан билдирибди. Уларнинг ҳаммалари малика Абриза қошида ер ўпибдилар (Улар воқеадан воқиф эканлар). Сўнг икки юз отлиқ отларига минибдилар-да, олти кеча-кундуз йўл босиб, шаҳарларига яқинлашибдилар. Шаррикон малика Абризага, унинг жорияларига устларидаги кийимларини ечишини буюрибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Элик биринчи кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Шаррикон малика Абриза ва унинг жорияларига устларидаги кийимларини ечиб, Рум қизларининг кийимларини кийишни буюрибди. Улар фармонни адо этибдилар. Шаррикон Бағдодга – отаси Умаруннуъмон ҳузурига бир гуруҳ киши юбориб, ўзининг бориш хабарини етказиш, у билан бирга Рум шоҳининг қизи – малика Абриза келаётганини билдириш, қаршилаш учун истиқболга киши чиқариш зарурлигини хабар қилишни буюрибди. Сўнг ҳаммалари етиб борган жойларига қўнишибди. Шу ерда тунаб, тонг отгач, Шаррикон ҳам, малика Абриза ҳам ҳамроҳлари билан отларига минибди, шаҳар томон йўл олишибди.

Йўлда мингта отлиқ билан вазир Дандон уларни қарши олибди. У Шарриконнинг отасига ёзган хатига мувофиқ, шоҳ Умаруннуъмоннинг амри билан малика Абризанинг

истиқболига чиққан экан. Улар Абриза билан Шарриконга яқинлашиб, ер ўпиб, таъзим қилиб, ҳол-аҳвол сўрашибди. Сўнг қайта отларига миниб, шаҳарга киргунча икковларини кузатиб борибдилар.

Улар шаҳарга кириб, шоҳ саройига йўлланибдилар. Шаррикон отаси қошига кириб борибди. Отаси ўғлини кўриши билан ўрнидан туриб, уни кучибди. Бўлган воқеалар тўғрисида сўрабди. Шаррикон малика Абризанинг сўзларини, у билан бўлган воқеаларни ва нима учун малика мамлакатини ташлаб келганини сўзлабди:

– Малика биз билан бирга келишни, бизнинг ёнимизда туришни истади. Қустантания шоҳи – ўз қизи Сафия жиҳатидан бизга ҳам бир ҳийла ишлатмоқчи бўлибди. Чунки Рум шоҳи қизнинг саргузаштини унга билдирган. Фаранг шоҳи эса унинг Қустантания шоҳи Афридунининг қизи эканини билмаган. Агар у билса сизга тортиқ қилмай, уни отасига қайтарар эди. Биз бу ишда фақат малика Абриза туфайли омон қолдик. Мен умримда бундай жасоратли аёлни кўрмаганман. Кейин Шаррикон отасига малика билан бўлган яккама-якка курашларни батафсил гапириб берди. Ўғлининг гапларини эшитгач, отаси малика Абризага ҳурмат билдириб, уни кўрмоқ истади. Шаррикон дарров малика ёнига бориб:

– Шоҳ сени чорляпти, – деди.

– Бош устига, – деди малика.

Шаррикон Абризани тахтда ўтирган шоҳ ҳузурига олиб кирибди. Шоҳ аёнларини чиқариб юборибди. Унинг олдида махсус хизматчиларидан бўлак ҳеч ким қолмабди. Малика шоҳ Умаруннуъмон қошига киргач, шоҳни ҳурматидан ер ўпибди. Шоҳ ҳузурда ғоят ёқимли сўзлар сўзлабди. Шоҳ унинг ажойиб сўзларидан ҳузурланиб, таҳсинлар ўқибди. Ўғли Шарриконга кўрсатган ғамхўрлиги учун унга миннатдорчилик билдириб, ўтиришга буюрибди. Малика ўтириб, юзини очибди. Шоҳ уни кўргач, ҳушини йўқотаёзибди. Малика Абризага ҳам, жорияларига ҳам махсус қаср тайинлабди.

Сўнг шоҳ юқорида айтилган уч тош тўғрисида маликадан сўрай бошлабди. Малика ўрнидан туриб:

– Эй замон шоҳи, ўша учта тош менда, – дебди-да, бориб, сандиқни очибди. Сандиқдан олтин қутича олибди. Қутичани очиб, ичидан қимматбаҳо учта тошни олибди. У тошларни ўпибди-да, шоҳга тақдим қилиб, ўзи учун махсус ажратилган қасрга қайтибди. Лекин малика ўзи билан шоҳ қалбини бирга олиб кетибди.

Малика кетгандан кейин шоҳ ўғлини чақиртирибди. Шаррикон келгач, шоҳ унга ҳалиги тошларнинг бирини топширибди. Шаҳзода қолган икки тош тўғрисида сўрабди.

– Эй ўғлим, – дебди шоҳ, – уларнинг бирини уканг Зуулмаконга, иккинчисини синглинг – Нузҳатуззамонга бердим.

Шаррикон Зуулмакон исмли укаси борлигини билмас эди. Отасидан бу сўзларни эшитиб:

– Эй ота, мендан бошқа ҳам ўғлингиз борми? – деб сўрабди.

– Ҳа, – дебди шоҳ, – ҳозир у олти ёшда. Исми – Зуулмакон, синглисининг исми – Нузҳатуззамон. Улар бир замонда Фотима-Ҳасан бўлиб туғилишган.

Шарриконга бу хабар оғир ботди-ю, лекин сир бой бермади. У отасига:

– Хайрли бўлсин, – деди-да, тошни ирғитиб юбориб, кийимларини қоқибди.

– Бу гапларни эшитиб хафа бўлдинг шекилли. Ҳолбуки мендан сўнг тахтга сен ўтирасан. Аскарларимга, амирларимга сенга итоат қилишларини амир қилдим-ку. Бу тошларнинг биттаси сенга тегишлидир, – дебди отаси.

Шаррикон бошини қуйи солибди. У отаси билан жанжаллашгани уялиб, тошни олмабди. Лекин камоли ғабдан нима қилишини билмай, ихтиёрсиз пиёда йўл босиб, тўғри малика Абризанинг қасрига кириб борибди. Малика уни кўриши билан ўрнидан туриб, қарши олибди. Унга ҳам, отасига ҳам раҳмат айтиб, иккаласини ҳам дуо қилибди. Малика ўтириб, Шарриконни ҳам ёнига

ўтқазибди. Шаррикон ўтиргач, Шарриконнинг хафалигини сезибди. Унинг ҳолини, хафалик сабабини сўрабди. Шаррикон отаси Умаруннўмоннинг Сафиядан Фотима – Ҳасан кўрганини, ўглининг оти – Зуулмакон, қизининг оти – Нузҳатуззамон эканини айтибди. Отаси тошнинг иккитасини уларга, биттасини ўзига берганини, у отиб юборганини сўзлаб берибди.

– Мен ҳозиргача бу воқеадан беҳабар эдим, ҳозиргина эшитдим. Борлигимни ғазаб қоплади. Хафалагимнинг сабаби шу. Сендан ҳеч нарсани яширмадим. У сенга уйланишга ҳаракат қилмаса, деб кўрқаман. Чунки мен унда шундай орзу аломатларини сезаётирман. Бу ҳақда сен нима дейсан? – деб сўрабди маликадан.

– Отангнинг менда ҳеч қандай ҳақ-хуқуқи йўқ, эй Шаррикон, – дебди малика. – У менинг розилигимсиз ҳеч нарса дея олмайди. Агар у мени зўрлик билан олмоқ истаса, ўзимни ўлдираман. Аммо уч тош масаласига келсак, бу ишда адашибман. Унинг бирортасини ҳам бировга беради, деб ўйламовдим. Мен уни ўз хазинасида сақлайди, деб тушунибман. Лекин сендан отанг берган ўша бир тошни менга беришингни сўрайман.

– Бош устига, – дебди Шаррикон.

– Хавфланма, – дебди малика Шарриконга. Кейин малика у билан анча вақт суҳбатлашиб ўтирибди.

– Отанг бу ердалигингни эшитиб, мени ўлдиришга ҳаракат қилмаса, деб кўрқаман, – дебди малика. – Бу эҳтимолдан холи эмас. Шоҳ Афридун ҳам отамни ишга солади. Чунки унинг қизи Сафия ҳам отанг қўлида-ку. Ҳар икки шоҳ бирлашиб, жанг қилсалар катта жанг бўлади.

– Эй маликам, – дебди Шаррикон. – Бизнинг олдимизда қолишга рози бўлсанг, у тўғрида ўйлама. Агар қуруқликдаги ва сувдаги ҳамма кучларимиз йиғилиб келса, ҳеч шубҳасиз уларни енгамиз.

– Бу ишнинг биргина яхшилик томони бор, – дебди малика. Агар менга яхши қарасаларинг – ҳузурларингда қоламан. Ёмон қарасаларинг – ўз элимга қайтаман.

Малика шу сўзларни деб жорияларига дастурхон ёзишни, овқат келтиришни буюрибди. Улар дастурхон ёзибдилар. Шаррикон бироз овқатланибди-да, ғазабланган, аламли ҳолатда ўз қасрига қайтибди.

Отаси Умаруннуъмонга келсак, Шаррикон кетгач, у ўрнидан туриб, канизаги Сафия ёнига кирибди. Шоҳнинг қўлида ҳалиги тошлар бор экан. Сафия шоҳни кўриши билан ўрнидан қўзғалибди. У ўтиргунга қадар оёқда турибди. Зуулмакон билан Нузҳатуззамонлар ўринларидан туриб, салом беришибди. Уларни кўргач, шоҳ ҳар қайсисининг бўйнига биттадан тошни осибди. Болалар севинишиб, оталарининг қўлини ўпишибди. Шодланиб, оналарига кўрсатишибди. Оналари ҳам шодланибди. Шоҳга узоқ умр, битмас-туганмас давлат сўраб, дуо қилишибди.

– Нега шу кунгача Қўстантания шоҳи Афридуннинг қизи эканлигини билдирмадинг? Ҳурматини оширар, мартабангни кўтарар, аҳволингни яхшилар эдим-ку, – дебди шоҳ гинаномуз.

– Эй шоҳим, – дебди Сафия бу сўзни эшитгач, – бундан ортиқ яна қандай яхшилик, мартаба кутиш мумкин. Ахир мен бу ерда сенинг инъом ва эҳсонларинг билан мамнун яшайман. Худо сен билан менга икки нафар фарзанд берди.

Унинг ёқимли сўзлари, зийраклиги, одобли муомаласидан шоҳ Умаруннуъмон бениҳоя лаззатланибди. Сўнг маликанинг ёнидан чиқиб унга ҳам, болаларига ҳам махсус олий қаср белгилабди. Махсус олимлар, қонуншунослар, ҳақимлар, ҳар хил ихтисосдаги табиблар ва бошқалар тайинлабди. Уларнинг мартабаларини оширибди. Кўп эҳсонлар қилиб, одамлар билан муомала қилувчи ҳукмхонасига йўл олибди.

Шоҳнинг малика Абриза тўғрисидаги фикрига келсак, шоҳнинг бутун фикри-зикрини малика эгаллаб олибди. Кеча-кундуз фақат уни ўйлайдиган бўлиб қолибди. Ҳар кеча малика Абриза ёнига кирар, у билан гаплашадиган

одат чиқарибди. Унга кинояли сўзлар отадиган бўлибди. Малика унинг таклифини қабул қилмай:

– Менда ҳозир турмуш қуриш орзуси йўқ, – дермиш. Унинг қаршилигини кўриб, шоҳнинг ҳирси ортиб, севгиси тобора зиёдалашаверибди. Бу ташвиш унга азоб бериб, вазир Дандонни чақарибди. Шоҳ унга Ҳардубнинг қизи малика Абризани севиб қолганини айтибди. Унинг ишқида азобланаётганини, лекин қизнинг ҳеч итоат қилмаётганини билдирибди. Бу сўзларни эшитгач:

– Бу кеч бир мисқолча наша олиб, унинг ёнига кир, – деб маслаҳат берибди вазир Дандон. – У билан озроқ мусаллас ич, мусаллас тамом бўлаёзгач, охирги қадаҳга наша сол-да, унга тут. Ичишга мажбур қил. Урнига ётмасданоқ наша уни элитади. Мақсадинга етасан. Бу ҳақда менинг фикрим шундай.

– Жуда яхши маслаҳат бердинг, – дебди шоҳ севишиб. Сўнг у ўз хонасига кириб, фил ҳидласа келар йилгача беҳуш ётадиган тоза нашадан озгина олиб, қўйин чўнтагига яширибди. Кеч кириб, қоронғи тушишини орзиқиб кутибди. Қош қораймасданоқ малика Абризанинг қасрига кирибди. Малика шоҳни кўриши биланоқ ўрnidан турибди.

Шоҳ ўтиришга рухсат этибди. Малика ўтириб, шоҳ унинг ёнидан жой олибди. Шоҳ ичкилик тўғрисида сўз очиб, канизакларга шамларни ёқиб, газак ва бошқа зарур нарсаларни келтиришни буюрибди.

Малика Абризага май таъсир қилгунча ичибдилар. Шоҳ Умаруннуъмон маликага май таъсир қилганини сезиб, ёнидан нашани олибди-да, билинтирмай бармоқлари орасида тутибди. Қадаҳга май тўлдириб, ўзи ичибди. Иккинчи қайта қадаҳни тўлдириб, чаққонлик билан сездирмай нашани малика қадаҳига ташлаб юборибди.

Сўнг маликага:

– Бунга ол, ич, – деб таклиф қилибди. Малика Абриза олиб ичибди. Бироз ўтмай, наша таъсир қилиб, малика ҳушини йўқотибди. Шоҳ унинг тепасига борибди. У

чалқанча ётар, этаклари кўтарилганмиш. Унинг бош ва оёқлари томонида ёниб турган шамлар бутун аъзосини ёритиб турганмиш. Шоҳ уни бу ҳолда кўргач, шайтон йўлдан оздириб, ўзини маликанинг устига ташлабди...

Шоҳ ўрнидан туриб, маликанинг Маржона исмли жорияси ёнига кирибди-да:

– Соҳибанг олдига кириб, у билан сўзлаш, – дебди.

Маржона соҳибаси ёнига кирибди. Қараса – оёқлари қон, чалқанча ётганмиш. Маржона шу кеча бекаси ёнида ётиб қолибди.

Тонг отгач, Маржона бекасининг юз-қўли, оёқларини ювибди. Гулоб келтириб, юзлари, оғизларига сепибди. Шу пайт малика Абриза эснаб, тўлғонибди, сесканиб акса урибди. Оғзидан нўхатдан каттароқ, юмалоқ наша отилиб чиқибди. Малика қўл-оғизларини ювибди:

– Менга нима бўлганини билдингми? – дебди у Маржонага. Маржона кўрганларини сўзлабди. Малика шоҳ Умаруннуъмоннинг қилган ҳийласини пайқаб, юз берган воқеадан ғоят хафа бўлибди. Ўзини ҳаммадан пана тутибди.

– Кирмоқчи бўлганларни қайтаринг, Абриза касал денг. Худонинг хоҳлагани бўлар, – деб таъкидлабди малика жорияларига.

Маликанинг беморлик хабари шоҳ Умаруннуъмон қулоғига етибди. Шоҳ турли шифобахш нарсалар: маъжун, шарбатлар юбора бошлабди.

Малика бир ой шу йўсинда ўзини панада сақлабди. Шоҳнинг севги ўти пасайиб, маликадан кўнгли совибди. Малика ҳомиладор бўлиб қолган экан. Бир неча ойлар ўтгач, ҳомиласи сезила бошлабди. Кўзига дунё тор бўлибди.

– Ҳеч ким мени ранжитгани йўқ, – дебди у Маржонага. – Ота-онамдан, шаҳримдан кечиб, ўз жонимга ўзим жабр қилдим. Ҳаётим заҳарланди, руҳим сўнди. Жасорат ва кучим битди. Олдин отнинг жилови менинг қўлимда эди, энди отга минолмайман ҳам. Агар шу ерда туғсам, жорияларим лаънат ўқийдилар. Қасрдагилар шоҳнинг менга ёндашганини билиб қоладилар. Мен энди қайси юзим

билан отамга кўринаман. Унга нима деб бораман. Бу ҳақда шоир жуда яхши айтган:

Халқу юртдан мен йироқда, беғам ўлғайму кўнгил,
Ёрсиз ҳам бодасизмен, хуррам ўлғайму кўнгил...

– Нима десанг тайёрман, сенинг фармонингдаман, – дебди Маржона.

Бу ердан яширинча чиқиб кетишни истайман. Лекин бундан сендан бошқа ҳеч ким билмаслиги керак. Ота-онам ёнига бораман. Сасиган мурда ёнидан яқин қариндошларидан бўлак ҳамма қочади-ку. Худонинг хоҳлагани бўлар, – дебди малика.

– Ажаб қиласан, эй маликам, – дебди Маржона.

Абриза шу қарорга келибди. Лекин сирни яширин тутиб, бир неча кун кутибди. Шоҳ овга жўнабди. Шаҳзода Шаррикон ҳам бир неча кун туриш учун қалъага кетибди. Малика Абриза жорияси Маржона ёнига чиқиб:

– Шу кеча йўлга чиқаман. Тақдир ишига қарши нима ҳам қилиб бўлади. Кўзим ёришига жуда оз қолди. Агар яна тўрт-беш кун қоладиган бўлсам, бу ерда кўзим ёрийди. Сўнг юртимга қайтолмай қолиб кетаман. Пешонамга ёзилган азалий тақдир шу экан, – деб ҳар турли хаёлларга чўмибди. Сўнг Маржонага:

– Мени кузатиб борувчи бир киши топ, чунки қурол кўтаришга мажолим йўқ, – дебди.

– Бош устига маликам, – дебди Маржона. – Ғазбон исмли бир қора қулдан бошқа кишини билмайман. У Умаруннуъмоннинг қулларидан бўлиб, сарой дарвозасига қўйилган ботир. Шоҳ уни бизга хизмат қилиш учун тайинлаган. Лекин биз унга хизмат буюрмай эркин қўйдик. Мен ҳозир унинг ёнига бораман. Воқеани айтаман, бироз пул ваъда қиламан. Агар сен у ерда қолмоқ истасанг, хоҳлаган қизинга уйлантириб қўямиз, дейман. Кеча у менга ўзининг йўлтўсар тўдада бўлганини айтган

эди. У таклифимизга рози бўлса, ишимиз ўнгидан келади. Шаҳримизга хатарсиз етамиз, – дебди Маржона.

– Уни ёнимга чақир, ўзим сўзлашаман, – дебди малика.

Маржона қул ёнига бориб:

– Эй Ғазбон, агар беканг сўзларига кирсанг, Худо сени ярлақайди, – дебди-да, қўлидан ушлаб, малика ёнига олиб кирибди. Қул маликани кўриши билан унинг қўлини ўпибди. Малика уни кўрган замониёқ жирканибди-ю, ичида: «Зарурат ўз ҳукмини юргизади», деб ўйлаб:

– Эй Ғазбон, замон аламларига қарши бизга ёрдам қилишинг мумкинми, агар сенга сиримни айтсам, яширин сақлайсанми? – дебди унга қараб.

– Қул унга тикилибди. Уша ондаёқ унинг ҳусни уни мафтун этибди.

– Буйруғинг бош устига, – дебди у.

– Дарров бориб, – дебди малика қулга, – мен билан жориямга икки туя эгарла. Шоҳнинг отларидан иккита яланғоч от ол. Ҳар бирига бир қопдан пул ва озроқ озуқа орт. Сен биз билан бирга бизнинг элга борасан. Агар ўз юртинга қайтмоқ истасанг, истаганингни бераман. Мол-ҳол олиб, шаҳринга қайтасан.

Ғазбон бу сўзни эшитиб, ғоят шодланибди.

– Эй маликам, мен сизларга жон-дилим билан хизмат қиламан, – дебди у. – Сизлар билан бирга бораман, отларингизни боқаман. Ўзича «Иш мен кутганча бўлди. Агар менга бўйсунмасалар ўлдираман. Молларини оламан. Бу ишни ҳаммадан сир тутаман», деб севинибди. Ғазбон дам ўтмай бирига миниб, қолганларини етов қилиб, икки туя, уч от олиб келибди. Малика Абризага рўбарў бўлиб, уловларни унга тутибди.

Малика дард билан отга минибди. У оғриқнинг зўридан ўзини қўярга жой тополмай қолибди. Отнинг бирига Маржона мингач, йўлга равона бўлибдилар. Кечакундуз йўл юриб, икки тоғ оралиғидаги бир манзилга етиб борибдилар. Шаҳарларига бир кунликкина йўл қол-

ган экан. Шу пайт малика жуда танг аҳволда қолиб, отда туришга тоқат қилолмабди.

– Мени отдан тушир! – дебди у Ғазбонга. Маржонани ҳам тушишга буюрибди. Маржона ҳам, Ғазбон ҳам отдан тушибдилар. Ғазбон отларнинг жilовини бир-бирига боғлабди. Малика Абриза ҳам ҳушидан кетибди-ю, дардни енголмай ҳуши учибди. Шу пайт Ғазбонни шайтон йўлдан оздирибди. У малика ёнига қилич ёланғочлаб келибди-да:

– Эй малика, менга раҳм қил, васлингдан бенасиб қилма, – дебди. Малика қўлнинг сўзини эшитгач, унга қараб:

– Бу ишда шоҳга рози бўлмадим-у, энди куним қора қулга қолдим, – дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Элик иккинчи кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди Шаҳризод. – Малика йиғлабди. Ғазбондан ғазабланибди.

– Ҳайф сенга Ғазбон, бу нима деганинг. Бундай нарсаларни менинг олдимда сўзлама. Заҳар ичирганингда ҳам айтганинга ҳеч қачон рози бўлмайман. Сабр қил, бироз тузалай. Қувватга кирай. У вақтда менга кучинг келса, ҳар нарса қил. Агар бундай бемаъни гапларингни қайтиб олмасанг, ўзимни ўзим ўлдириб, дунё билан хайрлашаман. Буларнинг ҳаммасидан тинчийман, – дебди-да, шу байтларни ўқибди:

Менга дунё ташвиши бас, қўй мени, э Ғазбон,
Қанча кулфат ва маломат бошимга солди замон.
Тангри ман этмиш фаҳшни, ҳам ғазаб бирла деюр:
Ким гуноҳқордир унга дўзах ўти бўлғай макон.

Бу бузуқ йўлга қадам қўймайман асло, бошлама,
Кўп тиқилма менга орсиз кўз билан, бўлғай ёмон.
Тангри номи бирла сендан илтимосим шул турур:
Беҳаёлик қилма, сақла номусни, бергил амон.
Гар бузуқ бул ниятингдан қайтмасанг бил, ҳозироқ,
Дод солурмен, тўпланурлар бошим жумлаи жаҳон.
Майли, бечора бошимни кесса ҳам тиғи яман,
Фосиқ ила бўлмағаймен, майли куйсун хон умон.
Оқсуяк бўлганда ҳам, ҳеч бўлмас эрдим мен ризо,
Асли қул, ҳам насли қул, кўнгли қўтир, э нотавон.

Ғазбон бу сўзларни эшитиб, ғоят ғазабланибди. Кўзлари қонга тўлибди. Ранги оппоқ оқарибди, пешонаси тиришиб, лаблари пириллиб, бадтар ёқимсиз бир тусга килибди. У шу байтларни ўқибди:

Яманча қараш билан кўнглимни тешиб, э Абриз,
Бундоқ бесабру қарор, қолдирма мени бежон.
Зулму ситаминг бирла кўнглимни этиб пора,
Қаддимни этибсан дол, йўқ сабрим, дилим нолон.
Ҳар сўзки дединг менга, ақлимни сеҳр қилди,
Ҳирс бирла тўлиқдир тан, бошимга тепибдур қон.
Ўз майлима етмасдан кечмасман сира бу ишдан,
Майлига қўшин бирла қопланса еру осмон.

Ғазбондан бу сўзларни эшитган малика янада қаттиқроқ йиғлаб:

– Кучинг шу сўзни айтишга етдими, эй ҳаромзода. Ёки ҳаммани бир деб ўйлайсанми? – дебди унга.

Ғазбон бу сўздан ғоят қаттиқ ғазабланиб, маликани қилич билан уриб, ўлдирибди. Молларни отга ортиб, тоққа қараб йўл олибди.

Малика Абриза ерда, тупроққа беланиб, суқсурдек ўғил туғибди. Маржона уни артиб-суртиб, онасининг ёнига қўйибди-да, уввос солиб йиғлабди. Бошига тупроқ сочиб, кийимларини йиртибди, юзларини юлибди.

– Бу қандай зулм. Шундай баҳодир маликани бир чақалик қиммати йўқ қора қул ўлдирди, – деб ҳўнг-ҳўнг йиғлабди.

Ҳар томонни қуюқ чанг-тўзон қоплабди. Чанг босилгач, жуда кўп аскарлар кўринибди. Улар малика Абриза-нинг отаси – Рум шоҳининг аскарлари экан.

Воқеа шундай бўлган экан: маликанинг отаси – Рум шоҳи қизининг жориялари билан Бағдодга қочгани ва унинг шоҳ Умаруннуъмон саройида турганини эшитгач, кишилари билан қизини ҳақиқатан ҳам ўша ерда эканлигини мусофирлардан суриштиргани йўлга чиқибди. Ўз шаҳридан бир кунлик йўл юргач, узоқда келаётган уч кишига кўзи тушибди. Улар Абриза, Ғазбон ва жорияси Маржона экан. Шоҳ сўраб-суриштириш учун улар томонга йўл солибди. Уларнинг шу томонга келаётганини кўрган Ғазбон маликани ўлдиргани учун шошилганча тоққа қочибди. Шоҳ уларга яқинлашгач, тупроққа беланиб ётган қизи ва унинг ёнида йиғлаб ўтирган жориясини кўрибди. Бу ҳолни кўрган шоҳ от устидан ўзини отиб, ҳушсиз йиқилибди. У билан бирга келган баҳодирлар, амирлар, вазирлар шошиб қолишиб, дарров тоққа чодир тикишибди. Шоҳ Ҳардубга маҳсус қуббалар ўрнатилган доирали чодир тикибдилар. Сарой аҳллари чодир ташқарисида кузатиб турибдилар. Ҳўжасини кўрган Маржонанинг йиғиси яна авж олибди. Шоҳ ҳушига келгач, Маржонадан воқеани сўрай бошлабди. Маржона воқеани баён қилибди:

– Қизингизни Умаруннуъмон қулларидан Ғазбон исми қора қул ўлдирди, – дебди у йиғи аралаш. Кейин у шоҳ Умаруннуъмоннинг маликага нисбатан хатти-ҳаракатларини сўзлабди. Шоҳ Ҳардуб бу хабардан воқиф бўлгач, кўзига дунё қоронғи бўлибди. Алам билан йиғлабди. Тахтиравон келтиришга буюрибди. Қизини унга солиб, Қайсарига жўнабди. Қизни саройга олиб келишибди. Шоҳ онаси Зотуддаваҳи ёнига кириб:

– Мусулмонлар қизимга ҳаддан ортиқ зулм қилганлар. Шоҳ Умаруннуъмон уни жабрлаб, жинояткорона зўрла-

ган. Уларнинг бир қора қули қизимни ўлдирган. Мусо пайғамбар ҳаққи, қизим қасосини олиш лозим. Гарданимдан бу номусни соқит қилишим лозим. Бўлмаса, ўзимни-ўзим ўлдираман, – деб йиғлабди.

– Қизингни Маржонанинг ўзи ўлдирган, – дебди Зотуддаваҳи. – У қизинга яширин кек сақлаб юрар эди. Энди сен ундан ўч олиш тўғрисида қайғурма. Мусо пайғамбар ҳаққи, мен уни ҳам, ўғилларини ҳам ўлдирмагунча қайтиб келмайман. Бир иш қилайки, дунё фусунлари ва баҳодирлари ҳайрон қолсинлар, дунёнинг ҳар бир бурчагида дoston қилиб юрсинлар. Фақат айтганларимни ўз вақтида бажаришинг зарур. Ана шунда мақсадинга етишасан.

– Мусо пайғамбар ҳаққи, айтганларинга зарра қаршилик қилмайман, – дебди шоҳ.

– Менинг қошимга бир нечта кўкраклари кўтарилган қиз жориялар ва замонамизнинг доноларини чақириб келинлар, – дебди шоҳнинг онаси. – Уларни мукофотлайман. Ҳақимларга, жорияларга ҳикмат, одоб, шоҳ билан муомала қилиш, ҳикматли сўзлар сўзлаш, ваъз айтишни ўргатишни, шеър ёдлатишларини топшираман. Донолар мусулмонлардан бўлиши керак. Чунки улар араблар воқеалари, халифалар тарихи, машҳур ислом шоҳлари ҳақида таълим беришлари зарур. Ун йил шундай тайёргарлик кўрсак, мақсадга эришамиз. Араблар интиқом олиш учун қирқ йил керак, деганлар. Ҳолбуки бизнинг муддат қисқа. Биз жорияларни шу тариқа тарбиялаб, сўнг душман устидаги тилакларимизни айтамыз. Шоҳ Умаруннўмоннинг жорияларни севиши ҳақиқатдир. Унинг уч юз олтмиш олти канизаги бор. Бунинг устига қизинг билан бўлган энг доно юз жория кўшилган. Жориялар мен айтганча тарбиялангач, уларни олиб йўлга чиқаман.

Шоҳ Ҳардуб онаси Зотуддаваҳидан бу сўзларни эшитиб, ғоят шодланибди. Онасининг бошидан ўпибди. Шу

ондаёқ мусулмон ҳакимларни топиб келгани атрофга киши юборибди. Элчилар шоҳ амрини бажариш учун узоқ шаҳарларга сафарбар қилинибди. Улар шоҳ истаганча ҳаким ва донишмандлар келтирибдилар, шоҳ уларни бениҳоя иззат-ҳурмат билан кутиб олибди. Бошдан оёқ сарполар тақдим қилиб, юсак имтиёзли мансаблар белгилабди. Буюрилган вазифаларни бажарганларидан сўнг яна катта инъомлар билан мукофотлашга ваъда берибди. Ўша ондаёқ улардан махсус таълим олиш учун жориялар тайинланибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отибди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатибди.

Элик учинчи кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этибди Шаҳризод. – Ҳардуб жорияларни улар қўлига топширибди. Уларга ҳикмат ва одоб ўргатишларини таъкидлабди. Улар вазифаларини бажаришга сидқидилдан киришибдилар.

Энди шоҳ Умаруннуъмонга келайлик, шоҳ овдан қайтгач, малика Абризани излабди. Уни қасридан тополмабди. У ҳақда ҳеч ким бирор хабар айта олмабди. Шоҳ беҳад ташвишланибди. У ўзича:

– Қандай қилиб қасрдан чиққан экан?! Унинг чиқиб кетганини ҳеч ким сезмагани қизиқ, – деб ўйлабди. – Агар шоҳлик шу тахлитда давом этса, мамлакат барбод, юрт хароб бўлиши муқаррар. Энди эшикларга ишончли посбонлар қўймай туриб, овга чиқмайман.

Абризадан айрилгани учун қайғусига қайғу қўшилибди, юраги сиқилибди.

Шу кезларда Шаррикон ҳам сафардан қайтибди. Ота-си унга овдан қайтгунча Абризанинг қочганини айтибди. Шаррикон бениҳоя ачинибди.

Шундан кейин шоҳ Сафиядан кўрган болаларига алоҳида ғамхўрлик қила бошлабди. Уларни тарбиялаш учун

махсус олимлар, фозиллар чақиртирибди. Уларга катта инъомлар бериб, юқори мартабалар белгилабди. Буни кўриб Шарриконнинг ғазаби яна ортибди. Рашки рангрўйидан ҳам кўрина бошлабди. Шу сабаб жуда кўп хасталанибди. Бир кунни отаси Шарриконга:

– Кундан-кунга соғлигинга путур етиб, рангинг саргайиб кетаётганини сезаяпман, – дебди.

– Тўғри, ҳар вақт сизнинг укаларимга ширин муомалангизни, улар тарбиясига ортиқ аҳамият бераётганингизни кўриб, рашким ортаяпти. Бу ҳолда рашк кучайиб, уларни ўлдирсам, бунинг учун мени ўлдирмасангиз, деб кўрқаман. Рангим саргайиши, соғлигим йўқолишининг сабаби шу. Шунинг учун менга бирор қалъани инъом этсангиз, умрим борича ўша ерда яшасам, деб орзу қиламан. Билимдонларнинг «Севиклимдан узоқлик мен учун яхшироқ ва фойдалироқ. Кўз кўрмайди, дил қайғурмайди», деган гаплари бор, – деб отаси қаршисида бошини қуйи солибди.

Шоҳ Умаруннуъмон бу сўзларни эшитгач, ўғлининг хафаҳоллик сабабини англабди. Унинг кўнглини кўтаришга ҳаракат қилибди:

– Истаган шаҳрингни беришим мумкин. Шаҳарларим орасида Дамашқдан каттароғи йўқдир. Ҳозирдан бошлаб сенга Дамашқ ҳокимлигини бераман, – дебди-да, ўша ондаёқ мирзаларни чақириб, ўғли Шарриконнинг Дамашққа ҳоким қилиниши тўғрисида фармон ёзишни буюрибди. Фармон ёзилибди. Шаррикон зарур йўл жиҳозлари билан таъминланибди. У ўзи билан вазир Дандонни олибди.

Отаси вазир Дандонни унинг ёнида бўлишга, ишларига ёрдам беришига ундабди. Отаси, барча амирлар ва сарой аҳллари Шаррикон билан хайрлашибдилар. Улар аскарлар билан бирга йўлга чиқишиб, Дамашққа етиб борибдилар. Дамашқ аҳолиси уларни карнай-сурнай билан қарши олибди. Шаҳарни безатишибди. Истиқболига катта аскарлар гуруҳи чиқибди. Чап тараф аъёнлари чап

тарафдан, ўнг тараф аёнлари ўнг томондан саф тортиб келишибди.

Шаррикон кетгач, ҳақимлар Умаруннуъмон ёнига киришибди:

– Эй хўжамиз, болаларингиз илму ҳикматни, одоб ва муомалани мукамал ўргандилар, – дейишибди.

Шоҳ ғоят шодланиб, ҳақимларга кўп инъомлар берибди. Зуулмакон ўн тўрт ёшга кирганда отга минадиган, диний ибодатларни бажарадиган, фақирларни, илм аҳлларини, фозилларни севадиган бўлиб қолибди. Бағдод шаҳрининг аҳолиси уни жуда яхши кўрар экан.

Бир куни Зуулмакон Бағдод орқали ўтиб, Маккага борувчи йўловчиларни кўрибди. Унинг дилида ҳам Маккага бориш ҳаваси уйғонибди. Отаси ёнига кириб:

– Маккага бориш учун изн сўрашга кирдим, – дебди. Отаси розилик бермай:

– Сабр қил, келаси йил ўзим Маккага бораман. Шунда сени ҳам олиб кетаман, – дебди. Ишнинг чўзилишига ақли етган Зуулмакон сингиси Нузҳатуззамон ёнига кирибди. Нузҳатуззамон намоз ўқийётган экан. У намозини битиргач, Зуулмакон:

– Мен ҳажга бориш, пайғамбар (с.а.в.) қабрларини зиёрат қилиш иштиёқидаман. Бу ишга отамдан ружсат сўраб кирган эдим. Розилик бермадилар. Бироз пул олиб, уларга билдирмай, яширинча кетиш истагидаман, – дебди.

– Худо ҳаққи, мени ҳам бирга олиб бор, – дебди Нузҳатуззамон. – Пайғамбар (с.а.в.) қабрини зиёрат этишдан мени маҳрум этма.

– Бўлмаса, ярим кечада ҳеч кимга билдирмай, бу ердан чиқ, – дебди Зуулмакон сингисига.

Ярим кечада Нузҳатуззамон ўрnidан турибди. Эркакча кийинибди. Бироз пул олибди. Кейин акаси томон йўл олибди. Акаси Зуулмакон қаср эшиги олдида туя ҳозирлаб турган экан. Ўзи ҳам туяга минибди, сингисини ҳам миндирибди-да, тун қоронғусида йўлга чиқибди.

Бироз юргач, бир гуруҳ карвонга етиб олибдилар. Яна бир қанча йўл босгач, Ироқ карвонига қўшилибдилар.

Тинимсиз йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, соғ-саломат Маккага етиб борибдилар. Арофат тоғига чиқиб, ҳаж қоидаларига мувофиқ барча расм-русумларни адо этибдилар. Сўнг пайғамбар (с.а.в.) қабрига бориб, зиёрат қилибдилар. Ниҳоят, ҳаж қилганлар билан бирга шаҳарларига қайтмоқ бўлганларида:

– Мен Қуддуси шарифга бориб, Иброҳим Халилulloҳни зиёрат қилишни истайман, – дебди Зуулмакон синглисига.

– Мен ҳам бораман, – дебди синглиси.

Шундай қарор қабул қилиб, Зуулмакон ўзига ҳам, синглисига ҳам киракашлардан туя олдирибди. Бошқа йўл ҳозирликларини кўриб, йўловчилар билан бирга йўлга тушибдилар. Шу кеч Нузҳатуззамон иситма олибди, ҳийла тинчсизланибди. Ҳайтовур тезда тузалибди. Лекин Зуулмакон жуда қаттиқ оғриб қолибди. Кечакундуз юриб, Қуддуси шарифга етишибдилар. Зуулмаконнинг касали тобора оғирлашибди. Улар саройга тушиб, ўзларига бир хужра олишибди-да, ўша ерда истиқомат қила бошлабдилар. Зуулмаконнинг касали енгиллашмай, борган сари оғирлашаверибди. Синглиси хаёлга чўмибди:

– Худонинг хоҳлагани шу экан, нима қилса, ўзи билади.

Шундай қилиб, улар ўша ерда туриб қолибдилар. Зуулмакон тузалмабди. Нузҳатуззамоннинг бор пули тамом бўлибди. Бир динор у ёқда турсин, бир дирҳам ҳам пули қолмабди. Саройдаги болалардан бирини кийимларидан биттасини сотиб келишга жўнатибди. Бола олиб келган пулни ҳам акасига сарфлабди. Бисотида йиртиқ рўмоли ҳам қолмабди. Қиз йиғлабди:

– Аввалу охир ҳаммаси Худонинг ҳукми, – дебди ўзига-ўзи. Зуулмакон кўзини очиб:

– Ўзимни бироз тузук ҳис қилаётирман. Кўнглим бироз тотли таом истаётир, – дебди.

– Афсуски, қўлимизда ҳеч нарса қолмади, гадолик қилишга юзим чидамайди. Эртага бирор бадавлатроқ одамнинг уйига бориб, хизматини қиламан, зора, емоққа бирор нарса топсак, – дебди у Зуулмаконга ва ўйланиб қолибди:

– Сени бундай аҳволда ташлаб чиқиб кетиш, албатта, оғир. Лекин нима қилайки, озиқ-овқатга муҳтожмиз, – дебди.

– Иззату ҳурматдан айрилиб, хўрланасанми, Худодан бошқа ҳеч ким қувватга молик эмасдир, – дебди Зуулмакон йиғлаб. Синглиси ҳам акасига қўшилиб, зор-зор йиғлабди.

– Эй ака, – дебди Нузҳатуззамон Зуулмаконга. – Бизлар мусофирмиз, роса бир йилдан бери шу ерда турамыз. Анчадан бери шу аҳволдамыз. Бирор одам аҳволимиздан хабар олмади. Энди очдан ўлиб қолмаслик учун сен тузалгунча кўчага чиқиб, бировнинг хизматини қилиб, бирор нарса топишдан бошқа чорам қолмади. Сен тузалгач, шаҳримизга қайтамыз.

Нузҳатуззамон шу сўзларни айтиб, анчагача жим қолибди. Кўзларидан ёш оқибди. Охири ўрнидан туриб, туячиларнинг кийимларидан узилиб қолган бир парча латта билан бошини танғибди. Акасининг пешонасидан ўлиб, йиғлаганча боши оққан томонга чиқиб кетибди.

Нузҳатуззамон кетгандан бошлаб акаси уни кута бошлабди. Шомгача кутибди келмабди. Тиқ этса эшикка энтикиб, эрталабгача кутибди. Шу куйи икки кунгача термулиб кутибди. Нузҳатуззамон келмабди. Акаси қаттиқ ташвишланибди. Бир томондан уни очлик қийнаб юборибди. Эмаклаб хужрадан чиқибди-да, сарой ходимини чақирибди:

– Мени бозорга элтиб қўй, – дебди.

Ходим уни опичлаб, бозорга элтиб ташлабди. Йўловчи қуддусликлар унинг атрофига тўпланишиб, ачиниб йиғлабдилар. Зуулмакон зўр-базўр ишорат билан бирор нарса емоқ ишоратини англабди. Бозордаги савдогарлар-

дан пича пул йиғишиб, бирмунча овқат сотиб олиб келтиришибди. Эски-туски, парча-пурча наmatлар солиб ётқи-зишибди-да, бошига бир идишда сув қўйиб қўйишибди.

Кеч киргач, одамлар бечоранинг аҳволига дилдан ачиниб, ёнидан кетишибди. Зуулмакон ярим кечада синг-лисини эслабди. Дармони қуриб, ейиш-ичишдан қолибди, ҳушидан кетибди. Эрта тонгда бозорга келган одамлар бир пулдордан ўттиз дирҳам олиб, киракаш туячилар-нинг бирига топширишибди.

– Буни туяга орт-да, Дамашқдаги шифохонага тушир, зора, у ерда соғайса, – дейишибди улар.

Туякаш уларга:

– Бош устига, – дебди-ю, аммо ичида «Ўлай деб турган одамни қандай олиб бораман», деб қўйибди. Киракаш уни бир ерга олиб бориб, яшириб қўйибди-да, кечқурун ҳаммом ўтхонаси ёнидаги ахлатлар ичига таш-лаб, ўз йўлига кетаверибди.

Тонг отгач, гўлах ишга келиб, у ерда ётган бир кимсани кўрибди.

– Бу ўлимтикни нега бу ерга келтириб ташлашди экан, – ўйлабди гўлах ва беморни оёғи билан туртибди. Бемор қимирлабди. Гўлах:

– Бир парча наша еб, қаер бўлса – шу ерда ухлаб қоладиганлардан бўлса керак, – дебди фикриниб. Унинг юзига қараса, ҳали соқоли чиқмаган, ғоят кўркам ва чиройли йигитча эмиш. Гўлахнинг унга раҳми келибди. Унинг бир мусофир бемор эканлигини фаҳмлабди.

– Мен бу болага жабр қилдим, бунинг учун тавба, – дебди ўзига-ўзи. Кейин:

– Мусофирни, хусусан агар у бемор бўлса, ҳурмат қилишни пайғамбаримиз (с.а.в.) буюрганлар, – дебди. Кўтариб, уйига олиб кетибди. Хотинига кўрпа-ёстиқ қилиб ётқизишни, парвариш қилиш зарурлигини уқтирибди. Хотини унга ўрин ҳозирлабди. Сув келтириб, юз-кўзла-рини, оёқларини тозалаб, ювибди. Гўлах бозордан шар-бат келтириб, ичирибди. Юзларига гулоб сепибди. Тоza

кийимлар кийгизибди. Йигитда соғайиш белгилари кўри-
нибди. У ёстиққа суяниб ўтирадиган бўлибди. Гўлаҳ
буни кўриб, беҳад севинибди. Йигитнинг соғайгани учун
Худого шукрлар қилиб:

– Ё Худо, яширин қудратинг билан бу йигитга ме-
нинг қўлимда шифо беришингни сўрайман, – дебди.

Қисса шу ерга етганида тонг отди. Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

Элик тўртинчи кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этди
Шаҳризод. – Гўлаҳ унинг соғайишини Худо-
дан сўраб, дуо қилибди. Унга ўз қўли билан
шарбатлар ичириб, гулоб сепибди. Қўлдан
келгунча тарбия қилиб, ширин сўзлар билан
овутибди. Гўлаҳ уч кеча-уч кундуз бир қадам
ҳам силжимамай уни парвариш қилибди. Йигит
анча соғайиб, ўзини яхши ҳис қила бошлабди. Бир куни
гўлаҳ уйига кирса, у анча дармонга кириб ўтирган
эмиш.

– Энди ҳолинг қандай, ўғлим? – дебди у.

– Жуда яхши, – дебди йигит.

Гўлаҳ Худого шукр қилибди. Сўнг ўрнидан туриб,
бозорга жўнабди. Унта жўжа сотиб олиб, хотинига кел-
тирибди. Ҳар куни иккитадан сўйиб, бирини эрталаб,
бирини кечқурун пишириб беришини тайинлабди. Хотин
жўжаларни сўйиб, йигитга пишириб берибди. Уни еб
бўлгач, хотин шарбат дори берибди. Иссиқ сув келти-
риб, қўлини юндирибди. Зуулмакон ёстиққа бош қўйиши
билан уйқуга кетибди. У кечқурунгача ухлабди. Кечқу-
рун хотин иккинчи жўжани пишириб келтириб:

– Ол, егин, ўғлим, – дебди.

Зуулмакон овқатланар экан, гўлаҳ кириб келибди.
Унинг овқатланаётганини кўриб, йигитнинг бош томони-

га келиб ўтирибди. Ҳол-аҳвол сўрабди. Зуулмакон миннатдорчилик билдирибди. Гўлаҳ бунга суюнибди. Сўнг у чиқиб, бинафша ичимлиги ва гулоб келтирибди-да, Зуулмаконга ичирибди. Гўлаҳ ҳаммомдан ҳар куни беш дирҳам пул топар экан. Бир дирҳамга беморга ширин сув, гулоб, бинафша ичимлиги ва бир дирҳамга жўжа келтириб берар, ширин сўзлар билан уни овулар экан.

Зуулмакон роса бир ой шу йўсинда тарбия қилинибди. Йигитда ҳеч қандай касаллик аломати қолмабди. Тузалганини кўриб, эр-хотин суюнишибди.

– Эй ўғлим, ҳаммомга олиб бораймиз? – сўрабди гўлаҳ.

– Кўнглимдагидай бўларди, – дебди Зуулмакон.

Гўлаҳ бозорга бориб, киракашлардан бир эшак келтирибди. Зуулмаконни эшакка миндириб, ўзи эшак жилонидан ушлаб, ҳаммомга олиб борибди. Зуулмаконни ичкарига ўтқазиб, ўзи бозорга йўл олибди. Миср лоси ва бақла унидан сотиб олиб келибди.

– Эй хўжам, баданингни ўзим ювामан, – дебди-да, бақла унини лосга суриб, унинг баданларини ишқалай бошлабди. Зуулмаконни ювинтириш учун ҳаммомчи келиб қараса, уни гўлаҳнинг ўзи қилаётган эмиш.

– Бу иш ходимлар ҳаққига тажовуз-ку, – деб ўпкалабди ходимгир.

Гўлаҳ ҳам, Зуулмакон ҳам ювинишибди. Сўнг гўлаҳ Зуулмаконни уйига бошлаб келибди. Ўзининг янги кийимларини кийдирибди. Ҳайит кунлари ўрайдиган салласини ўрабди. Камарларини унга тақдим қилибди. Гўлаҳнинг хотини иккита жўжа пишириб, тайёрлаб қўйган экан. Зуулмакон келиб, кўрпачага ўтириши билан гўлаҳ унга беҳи сувига шакар қўшилган шарбат келтириб берибди. Сўнг дастурхон ёзиб, гўштни тўфрагач, Зуулмаконни обдан тўйгунча, шарбат ичишга таклиф этибди. Зуулмакон обдан тўйгач, қўл ювибди. Соғайгани учун Худога шукрлар қилибди.

– Менинг даво топишимга Худо сени сабабчи қилган экан, – дебди Зуулмакон.

– Бу гапларни қўй. Бу ерга келиш сабабингни айт, қаерликсан, чеҳрангда давлат нишонаси кўраётирман, – дебди гўлах.

– Мени қаерда учратдинг, шуни айт, сўнг мен ўз саргузаштимни сўзлайман, – дебди Зуулмакон.

– Тонг саҳарда ишга бораётган эдим, ҳаммом гўлах-хонаси ёнидаги ахлатлар ичида ётганингни кўрдим. Ким келтириб ташлаганини билмайман. Раҳмим келиб, сени уйга олиб келдим. Мана, менинг билганим, – дебди у.

– Ташландиқ сўнгакларни тирилтирувчига шарафлар бўлсин! Сен яхшилиқни арзийдиган одамга қилгансан. Албатта, натижасини кўрасан. Мен ҳозир қайси шаҳардаман?! – сўрабди Зуулмакон.

– Қуддуз шаҳрида, – деб жавоб берибди гўлах.

Зуулмакон ғариблигини, синглисидан ажралганини эслаб, йиғлай бошлабди. Ўзининг қайси юртдан эканлигини гўлахга изҳор қилибди. Бошидан кечирган саргузаштларини унга айтиб бериб, шу байтларни ўқибди:

Булар ишқи билан бошда қиёмат,
Шулар ҳижронидин жонимда офат.
Менга бегоналардан ёғди раҳмат,
Нечун сиздин кўринмас зарра шафқат.
Бахиллик қилмангиз, наззора айланг,
Шунинг-ла мавҳ бўлур қийноқ, маломат.
Чида ҳижронга десам, дилим дер:
Менга одат эмасдур сабру тоқат.

Байтни ўқиб бўлгач, Зуулмаконнинг йиғиси яна ортибди.

– Йиғлама, жонинг омон қолганига шукр қил, – дебди гўлах.

– Бу ер билан Дамашқ ораси қанчалик йўл, – сўрабди Зуулмакон.

– Олти кунлик йўл.

– Мени Дамашққа жўнатмайсизми?

– Бир ўзингни қандай қилиб жўнатаман. Ахир сен ёш ийгитсан. Агар Дамашққа кетишни истасанг, ўзим сен билан бирга бораман. Хотиним кўнса, у ҳам бирга кетади. Мен ҳам у ерда қоламан. Сендан ажралишга тоқатим йўқ, – дебди гўлаҳ. Кейин хотинига:

– Меҳмонимиз Дамашққа боришни орзу қилаётир. Мен ўзим бирга ҳамроҳ бўлиб элтиб қўяман. Йўлтўсарлардан кўрқаман. Сен ҳам биз билан бирга кетасанми ёки шу ерда қоласанми? Сен қолгудек бўлсанг, мен яна қайтиб келаман, – дебди.

– Сизлар билан бирга кетаман, – дебди хотини.

Маслаҳат бир ердан чиққани учун гўлаҳ шукр қилибди. Сўнг у ўрнидан туриб, ўзининг ҳам, хотинининг ҳам бисотидаги ортиқча нарсаларни сотгани отланибди.

Қисса шу ерга етганида тонг отибди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Эллик бешинчи кеча

– Эй саодатли шоҳ, – деб давом этибди

Шаҳризод. Гўлаҳ ва унинг хотини Зуулмакон билан бирга Дамашққа боришга қарор қилибдилар. Гўлаҳ уй анжомлари ва хотинининг бисотини сотиб, эшак кира қилибди.

Зуулмаконни эшакка миндириб, ҳаммалари йўлга тушибдилар. Олти кун йўл юриб, кечқурун Дамашққа етиб борибдилар. Гўлаҳ емак учун бирор нарса олгани кетиб, одатдагидай бироз нарса кўтариб келибди. Беш кун шу йўсинда кун кечирибдилар. Бир куни гўлаҳнинг хотини тўсатдан оғриб қолибди. Бечора аёл бир неча кунгача ётиб, дунёдан ўтибди. Бу ҳол Зуулмаконга ҳам қаттиқ таъсир қилибди. Аёлнинг Зуулмаконга кўп меҳнатлари сингани учун у марҳумага ўрганиб қолган экан. Гўлаҳ ғоят қаттиқ қайғурибди. Зуулмакон гўлаҳга:

– Қайғурма, ҳаммамиз ҳам бир куни у эшикка кирамиз, – деб тасалли берибди.

– Эй ўғлим, Худо ишларингни ўнгидан қилсин, – дебди у Зуулмаконга. – Худои таоло ўз карами билан бизга сабр бериб, қайғуни бошимиздан аритсин. Кўнгилни ёзиш учун кўчага чиқсак, Дамашқ ажойиботларини томоша қилсак.

– Ихтиёр сизда, – дебди Зуулмакон.

Гўлаҳ ўрнидан туриб, Зуулмакон билан икковлари йулга тушибдилар. Дамашқ ҳокимининг ошхонаси чега-расига етибдилар. У ерда сандиқлар, гиламлар, ҳар турли ипак мато ва бошқа нарсалар ортилган туялар, эгарланган отлар, жориялар, қулларни кўрибдилар. Одамлар ҳаяжонда эмиш.

– Бу қуллар, бу матолар, бу туяларни қара, – дейишибди бир-бирига.

– Бу нима? – сўрабди Зуулмакон ўша ердагилардан.

– Булар Дамашқ амирининг тортиғидир. Амир бу молларни шоҳ Умаруннуъмонга Шомнинг хирожи билан бирга юбормоқчи, – дейишибди улар. Бу сўзларни эшитгач, Зуулмаконнинг кўзлари ёшга тўлибди. Қуйидаги байтларни ўқибди:

Оҳким, бул кун йироқсиз кўзларимдан, ёрлар,
Номингиз кўнглимга жодур, э азиз дилдорлар.
Мафтун этгувчи жамолингизни кўрмоқ йўқ менга,
Эҳтиросингиз билан санчилди дилга хорлар.
Ёру дўстлар бир кўриш бўлса насиб сизни яна,
Айлагаймен саргузаштимни шу он изҳорлар.

Шеърни тугатиб, Зуулмакон яна йиғлай бошлабди.

– Эй ўғлим, – дебди гўлаҳ, – сенинг соғайишинга ишонмаган эдик. Энди тинчлан. Йиғлаб жонингни қийнама. Яна касалинг қайталамасин.

У Зуулмаконга тўхтовсиз тасалли бериб, ёқимли сўзлар билан овутмоқчи бўлибди. Лекин Зуулмакон хўрсиниб, мусофирлиги, ғариблиги, синглисидан, мамлакатидан ажралганлигига қайғуриб, маржон-маржон кўз ёшларини тўкиб, шу байтларни ўқибди:

Охир ўтарсен ушбу жаҳондан,
Йиғлаб кетарсен ноҳақ замондан.
Дунё лаззати боқий эмасдур,
Олгил насибанг сен ҳар бир ондан.
Ўткунчига бир қўналға дунё,
Шом келдинг, кетдинг тонгда жаҳондан.

Байтларни ўқиб бўлгач, ғариблигига ўкиниб, яна йиғлабди. Гўлах ҳам хотинидан ажралганига қайғурар экан-у, лекин у тонг отгунча Зуулмаконни овутишга интилибди. Кун чиққач гўлах Зуулмаконга:

– Сезишимча, шаҳрингни соғинганга ўхшайсан, хаёлинг паришон, – дебди жиддий бир тусда.

– Ҳа, – дебди Зуулмакон, – энди бу ерда туришга тоқат қилолмайман. Сени Худога топшириб, ўзим шу одамлар билан бирга шаҳримга қайтаман.

– Мен ҳам сен билан бирга бораман. Айрилиб қолишга сира тоқат қилолмайман. Сенга яхшилик қилдим. Бу хизматимни охирига етказаман, – дебди гўлах.

– Менга қилган яхшиликларинг эвазига Худо сени марҳаматидан кам қилмасин, – дебди йигит.

Гўлахнинг бирга боришига Зуулмакон ғоят шодланибди.

Гўлах шу ондан бошлаб йўл тайёргарлигини кўра бошлабди. Йўлга керакли анжомлар ва бир эшак сотиб олибди. Зуулмакон ёнига келтирибди.

– Йўлда эшакка миначан, минишдан чарчаганингда яёв юрасан, – дебди гўлах.

– Худо сенга хайр берсин ва менга қилган яхшиликларингни қайтаришга ёрдам қилсин, – дебди Зуулмакон шодланиб. – Сен менга ҳеч ким ўз ака-укасига қилмайдиган яхшиликларни қилдинг.

Улар кеч кириб, қоронғи бўлишини кутибдилар. Йўлга керак яроқлар ва анжомларни эшакка юклаб, икковлари йўлга равона бўлибдилар. Ҳозирча гўлах билан Зуулмакон воқеасини тўхтатиб, синглиси Нузҳатуззамон воқеасига қайтайлик.

Нузхатуззамон акаси билан хайрлашгач, сарой ҳужрасидан чиқибди. Енгсиз, узун уст тўнига ўранганича, бировларга хизмат қилиб, пулига акаси истаган қовурдоққа гўшт сотиб олгани кўзида ёш билан боши оққан томонга бораверибди. Қаёққа боришини билмас, дили акаси тўғрисида ғаш, кўнгли паришон экан. Элини, юртини эслаб, бошларига тушган мусибатларни даф қилишни Худодан сўраб, шу байтларни ўқибди:

Дунё юзини ўраб зимистон,
Ишқ этди дилимда ғамли тугён.
Йўқликка мени этиб равона,
Ўт солди кўнгилга дарди ҳижрон.
Пинҳон тутайин десам бу дардни,
Ошкор этар икки кўзда тўфон.
Васлига етиш йўлин тополсам,
Бўлғай эди хаста дилга дармон.
Ҳажрида танамга ўт кетибдур,
Дўзах ўтида куяр тану жон.
Э, қилғувчилар мени маломат,
Басдур чидадим не берди даврон.
Ишқим ҳаққи мен этай қасамёд,
Дилда абадий қолур бу дoston.
Э тун, сен ўзинг гувоҳ эрусан,
Мен тонггача уйқусизу нолон.
Айтгил, борибон у ровиларга,
Ишқ донғи таралсин энди ҳар ён.

Сўнг Нузхатуззамон яна йўлда давом этиб ўннга, чапга қараб бораверибди. Бирдан бир бурчакда кетаётган чолга кўзи тушиб қолибди. Чол Нузхатуззамонга тикилибди, қиз унга ғоят гўзал ва ёш кўринибди. Унинг бошида тилка-пора ёпинчиғи бор эмиш. Чол бундан ажабланиб, ўзича «Ҳусни асир қиларли экан-у, лекин жуда қашшоқ экан-да. Шу шаҳарлик бўлса ҳам, мусофир бўлса ҳам уни, албатта, эгаллашим зарур», деб ўйлабди. Чол аста-секин уни кузатиб бораверибди. Ниҳоят, улар

бир ерда бир-бирларига тўқнашибдилар. Чол қиздан баъзи нарсаларни сўрамоқчи бўлибди.

– Эй қизим, озодмисан, чўримисан, – дебди унга.

Қиз чолга қараб:

– Аламларимни янгилама. Ҳаётимни васила қилиб, қасам ичаман, – дебди.

– Олтига қиз кўрдим. Бештаси ўлиб, ёлғиз кенжаси қолган. Сенинг ёнингга мусофирми, шаҳарликми эканингни сўраб, қизим олдига олиб бориш учун атайлаб келдим. Зора, сен билан овуниб, опалари тўғрисидаги қайғуларини унутса. Агар ҳеч киминг бўлмаса ўша қизим қатори қиз қиламан, – дебди чол.

Нузҳатуззамон чолдан бу сўзларни эшитиб, ўз-ўзича: «Балки бу чол даргоҳида ўзимни саломат сақларман», деб ўйлабди-да, бошини қуйи солиб:

– Эй амаки, мен мусофир қизман, бир бемор акам бор. Уйинга боришга розиман, лекин шарт шуки, кундузлари уйингда бўлиб, кеч акам олдига қайтаман. Агар шу шартга кўнсанг, сен билан бирга бораман. Мусофирман, иззатлик эдим, хорландим. Акам билан Ҳижоз шаҳридан келдик. Менинг қаердалигимни билмай, акам ташвишда қолмаса, деб кўрқаман, – дебди қиз.

Бадавий қизнинг сўзларини эшитгач, ўз-ўзича «Мақсадимга етдим», деб ўйлабди-да, қизга қараб:

– Мен ҳам сендан бошқа ҳеч нарса истамайман. Фақат ёлғизимни овутсанг бўлгани. Кеч аканг олдига бораверасан. Хоҳласанг, акангни ҳам бизнинг уйга келтир, – дебди. Кейин у қизга юмшоқ ва жуда ёқимли сўзлар айтибди. Бадавий олдинда, қиз орқада боришаверибди. Чолни кутиб турган ҳамроҳлари ёнига етишибди. Улар туяга керакли яроғлар, сувлар ортиб, ҳозирланиб турган эканлар.

Бадавий йўлтўсар, бузуқ, ҳийлакор ўғрибоши экан. Унинг на қизи ва на ўғли бор экан. Бу сўзларни у бечора қизни алдаш учун айтган экан. Бадавий Қуддус-

дан чиққунча қизга ёқимли сўзлар сўзлабди. Сўнг у туяларга минган ҳамроҳларига қўшилибди. Бир туяга миниб, орқасига қизни мингаштирибди. Кечгача йўл юрибди. Шундагина Нузҳатуззамон бадавийнинг сўзлари ёлгон эканини, ҳийла-найранг билан алдаганини тушуниб етибди. Йиғлаб, додлай бошлабди. Қароқчилар бировлар кўриб қолишдан қўрқиб, тоққа қараб, шошилинч равишда йўл олибдилар. Тонгга яқин туядан тушибдилар. Бадавий Нузҳатуззамон ёнига келиб:

– Бу йиғи нимаси? Худо ҳаққи, агар йиғини бас қилмасанг – ўлгудай дўппослайман, – дебди бўкириб.

Унинг бу гапларини эшитган Нузҳатуззамоннинг хўрлиги келиб, ҳаётдан жирканиб, ўзига ўлим тилабди.

– Эй мурдор чол, эй жаҳаннам намунаси, – дебди қиз. – Мен сенга қандай қилиб ишона қолдим. Мени ҳийла-найранг билан қийнаётирсан.

Унинг бу сўзини эшитган бадавий:

– Ҳали сенда ҳам жавоб қайтарадиган тил борми? – дебди-да, ўрнидан туриб, қўлидаги қамчи билан қизни бир урибди.

– Агар жим бўлмасанг ўлдираман, – дебди ғазаб билан. Бир қанча вақт қиз жим қолибди. Сўнг акаси ва унинг касалини ўйлаб, юм-юм йиғлабди. Иккинчи кун бадавийдан:

– Нима сабабдан ҳийла ишлатиб, мени бу тоққа олиб келдинг, мақсадинг нима, мендан нима истайсан? – деб сўрабди.

Бу сўзни эшитган бадавий бадтар ғазабланибди:

– Ҳали терс гапирадиган тилинг ҳам борми? – деб қизни қамчиси билан ҳушидан кетгунча урибди. Қиз унинг оёғига йиқилиб, оёқларини ўпибди. Бадавий қамчисини ташлаб, сўканибди:

– Худо ҳаққи, агар яна йиғласанг, тилингни қийма-қийма қилиб, фаржинга жойлайман!

Нузҳатуззамон жавоб қайтармабди. Қамчи зарби баданларини ачитибди. Чўкка тушиб, бошини қуйи солгунча ўзининг аҳволи, иззат-ҳурматидан айрилиб, хўрланган-

ни, акасининг бетоблиги, унинг ёлғиз қолгани, бетоблигини ўйлаб, кўз ёши тўкиб, шу байтларни ўқибди:

Даҳр иши шундай саботсиздур мудом,
Гоҳи чикка, гоҳи пукка дам-бадам.
Ҳеч бири эмас боқий инсон учун,
Гоҳ навозиш қилса, гоҳ қилгай ситам.
Дунёда ҳар нарсанинг бор муддати,
Охир ўтгай ҳар киши, ҳар жонли ҳам.
Даҳр токай қилғуси кўнглим хароб,
Бир дамим ўтмайди чекмай қайғу-ғам.
Тангри, шону шавкатимни қисқа қил,
Шавкатим хўрлик экан, йўқдир чидам.
Менда энди қолмади орзу-умид,
Барисини ғурбатта йўқ этди алам.
Кўз ёшим мўл-кўллигинин сўзлангиз,
Эй менинг юртимга босганлар қадам.

Бу байтларни эшитгач, бадавий ўрнидан туриб, қизнинг ёнига борибди. Бир қанча мақтов сўзлар айтибди. Арпа унidan ёпилган кулча бериб, шундай дебди:

– Аччиғим чиққан вақтда сўз қайтарган кимсани ёмон кўраман. Бундан сўнг бундай бемаза одатингни тарк қил. Сени ўзимга ўхшаш бир яхши кишига сотаман. У сенга мендан ҳам яхши муомала қилади.

– Сен ҳали менга яхши муомала қиляпсанми? – дебди Нузҳатуззамон.

Тун қизга жуда узоқ сезилибди. Очлик жонидан ўтиб, бояги нондан озгина ебди. Ярим кечада бадавий ҳамроҳларига йўлга чиқишни буюрибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отибди. Шаҳризод ҳикоя айтишдан тўхтабди.

МУНДАРИЖА

Машиначи ҳикояси.....	6
Сартарошнинг биринчи биродари.....	21
Сартарошнинг иккинчи биродари.....	26
Сартарошнинг учинчи биродари.....	31
Сартарошнинг тўртинчи биродари.....	34
Сартарошнинг бешинчи биродари.....	37
Сартарошнинг олтинчи биродари.....	46
Икки вазир билан Анусулжалис ҳикояси.....	54
Савдогар Айюб билан унинг ўғли Ғаним ибн Айюб.....	102
Подшо Умар ибн Нуъмон, унинг Шаррикон ва Зуулмакон исмли ўғиллари ҳикояси.....	131

Адабий-бадiiй нашр

МИНГ БИР КЕЧА

Араб эртаклари

28-55 кечалар

Иккинчи китоб

Қайта нашр

Муҳаррир Насиба ЮСУПОВА
Техник муҳаррир Елена ДЕМЧЕНКО
Бадiiй муҳаррир Баҳриддин БОЗОРОВ
Мусаҳҳиҳ Зебо НУРМОНОВА
Компьютерда саҳифаловчи Феруза БОТИРОВА

Босишга рухсат этилди 02.12.2008. Бичими 84x108 1/32
Босма тобоғи 6,25. Шартли босма тобоғи 10,50.
Адади 1000. Буюртма 262. Баҳоси келишилган нархда

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.
«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:
Нашр бўлими 278-36-89; Маркетинг бўлими 128-78-43.
Факс 273-00-14, e-mail: yangiasr@inbox.ru